

TAMPEREEN YLIOPISTO

Maija Rajala

**MAASEUDUN TYÖVÄESTÖN ASUNTO-OLOT 1800- JA 1900-
LUKUJEN TAITTEESSA – TODELLISUUS JA IHANTEET**

Historian pro gradu -tutkielma

Tampere 2014

Tampereen yliopisto

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

RAJALA MAIJA: Maaseudun työväestön asunto-olot 1800- ja 1900-lukujen taitteessa –

todellisuus ja ihanteet

Pro gradu -tutkielma 75 s.

Historia

Toukokuu 2014

Tässä tutkielmassa tarkastellaan maaseudun työväestön asunto-oloja 1800- ja 1900-lukujen taitteessa todellisuuden ja ihanteiden valossa. Maaseudun työväestön asunto-olot nousivat yhteiskunnallisen keskustelun ytimeen 1800-luvun lopussa, kun sivistyneistö huolestui köyhien kansanosien asumistasosta. Taustalla vaikuttivat eurooppalaiset esikuvat ja valistuksen ajalta peräisin oleva aate, jonka mukaan vain hyvässä asuinympäristössä kasvoi hyviä ihmisiä. Huonot asunto-olot olivat uhka paitsi yksilölle, ennen kaikkea koko yhteiskunnalle. Euroopassa oltiin huolissaan teollisuusproletariaatin asunto-oloista, mutta Suomessa ei vielä 1800-luvun puolivälissä ollut hallitsemattomasti kasvavia tehdastyöväestön asuinalueita. Suomessa huoli löysi kohteensa maaseudun työväestöstä: torppareista, mäkitupalaisista, muonamiehistä ja loisista, jotka asuivat liian ahtaasti, pimeissä, kylmissä ja varustelutasoltaan puutteellisissa asunnoissa. Huomioinarvoista on, että 1900-luvun alussa maaseudun asukkaista melkein viidennes oli virallisesti kokonaan asunnottomia.

Sivistyneistön mukaan maaseudun työväestön asunto-olot uhkasivat yhteiskunnan kehittymistä ja taloudellista vaurastumista. Kyse oli myös yhteiskuntarauhan säilymisestä; sivistyneistö pelkästi sosialismin leviämistä maaseudulle, mikä johtaisi kapinaan ja vallitsevien valtarakenteiden järkkymiseen. Näiden seikkojen lisäksi maaseudun työväestön asunto-oloissa oli myös lukuisia laadullisia puutteita, jotka eivät sopineet yhteen sivistyneistön määrittelemän modernin perheen ja sille soveltuvan modernin asunnon ihanteiden kanssa. Modernissa asunnossa eri toiminnot suljettiin omiin huoneisiinsa ja perinteinen talonpoikaistupa korvautui keittiöllä, olohuoneella ja makuuhuoneilla. Samalla asuntoon saatiin vedettyä uusia sosiaalisia rajapintoja. Erilaiset maaseudulla toimineet järjestöt levittivät uusia ihanteita maaseudulle. Vaikka maaseudun työväestön asunto-olot olivat kaiken takana, ihanteet ja työväestö eivät koskaan kunnolla kohdanneet toisiaan. Kuilu hyvin ja huonosti toimeentulevien välillä oli syvä.

Sivistyneistön käymän yhteiskunnallisen keskustelun rinnalla viranomaiset kävivät omaa kamppailuaan maaseudun työväestön asunto-olojen kohentamiseksi. Tutkimusajankohtana suurimmaksi yksittäiseksi ongelmaksi nousi torpparikysymys. 1600-luvulla syntynyt torpparilaitos ajautui pahaan kriisiin 1800-luvun lopussa. Vanhanaikainen järjestelmä ei kyennyt vastaamaan modernin maatalouden tarpeisiin ja kaikki osapuolet olivat tyytymättömiä. Torpparikysymykseen haettiin ratkaisua 1800-luvun lopusta lähtien ja suuret maareformit toteutettiin vaiheittain 1910- ja 1920-luvuilla. Samaan aikaan valtiojohtoisen asutustoiminnan nojalla perustettiin uusia pienviljelys- ja asuntotiloja tilattoman väestön tarpeisiin. Tilattoman väestön aseman ratkaiseminen on jäänyt historiankirjoituksessa torpparikysymyksen varjoon, sillä tilaton väestö oli moninaisine ongelmineen torppareita heterogeenisempi ryhmä. Tilattoman väestön pulmallinen asema ratkesi osin itsestään 1920-luvulle tultaessa. Kasvavat kaupungit ja palveluammatit tarjosivat heille yhä enemmän sijoittumismahdollisuuksia, mutta ennen kaikkea muutos tapahtui ihmisten asenteissa: ei ollut enää tilattomia, vaan ihmisiä.

Sisällysluettelo

Johdanto.....	1
Tutkimusasetelma, keskeiset käsitteet ja lähteet.....	3
Aikaisempi tutkimus, metodit ja käsittelyn pääkohdat.....	5
1. Maaseutu 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa.....	7
Maaseudun työväestö.....	7
Maaseudun asunto-olot.....	11
Maaseudun asunto-olot Gebhardin mukaan.....	18
Maaseudun asunto-olojen politisoituminen 1800-luvun lopussa.....	24
2. Rakentamisen ihanteet.....	31
Uusi perhekäsitys rakentaa seiniä.....	31
Maaseudun järjestötoiminta – muutoksen moottori.....	34
Maatalousrakennusmestarit ja moderni koti.....	39
Mallipiirustuskilpailut – tapa jakaa aatteita ja ammattitaitoa.....	45
Maatalousrakennusmestareiden merkitys.....	50
3. Asuntopoliittiset toimenpiteet asunto-olojen parantamiseksi.....	53
Torpparikysymys syntyy.....	53
Tilattomuus paisuu ongelmaksi.....	56
Maanvuokraajien itsenäistyminen.....	59
Maata tilattomille.....	61
Muut asuntopoliittiset toimenpiteet.....	63
Lopuksi.....	66
Lähteet ja kirjallisuus.....	71

Johdanto

Tässä tutkielmassa tarkastellaan maaseudun työväestön asunto-oloja 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella tosiasioiden valossa ja ihanteita peilaten. Kansainvälisten esikuvien mukaan asumisesta tuli Suomessakin keskeinen osa politiikkaa 1800-luvun loppupuolella: asunto muuttui ainoastaan henkilökohtaisesta asiasta myös yhteiskunnalliseksi kysymykseksi. Teollistumisen seurauksena asuminen ja asunto-olot olivat nousseet yhteiskunnallisen keskustelun ytimeen kaikkialla Euroopassa, sillä asunto-oloilla katsottiin olevan niin suuri vaikutus yksilöön, ettei ollut yhdentekevää, miten kukin asui. Puutteelliset asunto-olot nähtiin suurena uhkana ja esteenä yhteiskunnan tasapainoiselle kehittymiselle. Suomessa asuntopolitiikan katsotaan alkaneen 1850-luvulla. Matti Mannisen mukaan asuntokysymys politisoitui, kun tarpeeksi suurella ihmisjoukolla oli samankaltaisia asumiseen liittyviä puutteita ja ne alettiin tiedostaa. Koska Suomessa ei vielä 1850-luvulla ollut hallitsemattomasti kasvavia tehdastyöläisten asuinalueita, kuten muualla Euroopassa, sosiaalinen ja ennen kaikkea poliittinen huoli asumisesta löysi kohteensa maaseudun asukkaiden suuresta enemmistöstä, maaseudun työväestöstä, eli torppareista, mäkitupalaisista, muonamiehistä ja loisista. Onkin sanottu, että suomalainen maalaisköyhälistö ja Länsi-Euroopan maiden kaupunkien teollisuusproletariaatti olivat yhteiskunnallisesti samankaltaisessa asemassa ja heitä erotti vain asuinympäristöjen erilaisuus.¹ Suomen maaseudun työväestön asunto-olot miellettiin parhaimmissakin tapauksissa vaatimattomiksi. Tosiasia oli, että 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa noin 20 % maaseudun kaikista asukkaista oli virallisesti asunnottomia. Suomalainen asuntopolitiikka ei siis syntynyt vain eurooppalaisten esikuvien innoittamana etsimään ongelmia suomalaisesta asumisesta, vaan sille oli olemassa todellinen sisäsyntyinen tarve.

Anneli Junto nimittää osuvasti varhaista asuntopolitiikkaa filantropian kaudeksi, sillä kyse oli ennen muuta sivistyneistön huolestumisesta köyhien kansanosien asumistasosta. Yleisen käsityksen mukaan heikko asumistaso uhkasi kaikkine puutteineen koko yhteiskunnan tasapainoista kehittymistä. Jo valistuksen ajalla 1700-luvulla oli syntynyt ajatus asuin ympäristön ja elämänlaadun kiinteästä yhteydestä, minkä mukaan vain hyvässä asuin ympäristössä saattoi kasvaa hyviä ihmisiä. Asuin ympäristön vaikutus nähtiin kahtajakoisena: toisaalta epäterveellinen, pimeä ja ahdas asuin ympäristö aiheutti sairastumista ja moraalittomuutta, toisaalta huonot asunto-olot olivat suora merkki asukkaiden moraalista ja henkisestä rappiosta. Näin ollen huonot asunto-olot muodostivat noidankehän, josta oli itse vaikea päästä pois. Koettiin, että ongelman ratkaiseminen edellyttäisi

1 Haatanen 1968, 3.

ulkopuolisen tahon, tässä tapauksessa valtion ja sivistyneistön, väliintuloa.²

Asuntopolitiikan tavoitteena on ollut alusta asti turvata kaikille vähimmäisvaatimukset täyttävä asunto kohtuullisin kustannuksin viihtyisässä asuinympäristössä.³ Vuonna 1900 Suomen väestöstä 87 % asui maaseudulla,⁴ jossa asuminen, elinkeino ja elämäntyö kietoutuvat tiiviisti yhteen. Henkilöillä, jotka eivät omistaneet maata ja joilla ei ollut pätevyyttä ja lupaa toimia ammatissa, oli verrattain huonot mahdollisuudet investoida suuria summia asumiseensa. Heidän vaihtoehtoinansa oli pestautua jonkun varakkaamman palvelukseen, joka huolehti heidän asumisestaan, tai elättää itsensä maatalouden kausitöillä ja muilla tilapäistöillä ja yrittää saada jonkinlainen asunto hallintaansa. Molemmat vaihtoehdot alkoivat 1800-luvun loppua kohden käydä yhä mahdottomimmiksi, sillä maan väkiluku kasvoi huikeasti, mutta uusia tiloja ja asuntotontteja ei ollut saatavilla. Kaikille ei enää riittänyt taloa, johon pestautua tai tonttia, johon rakentaa mökkinsä. 1900-luvun alussa Itä-Suomessa, jossa tilanne oli pahin, joissain kunnissa jopa 50 % kunnan asukkaista oli virallisesti asunnottomia.⁵

Varhaisen maaseudulle suuntautuneen asuntopolitiikan keskeiseksi tehtäväksi tuli tosiasiallisen asuntopulan lievittäminen. Toimenpiteistä voidaan erottaa kaksi selkeää päälinjaa: ensiksi pyrittiin kasvattamaan saatavilla olevien asuntotonttien ja pientilojen lukumäärää ja toiseksi pyrittiin vakauttamaan jo olemassa olevien asuntotonttien ja pientilojen omistussuhteet, jotta asuntojen määrä ei kääntyisi laskuun. Omistussuhteiden vakauttaminen ja ennen kaikkea torpparikysymys on saanut historiankirjoituksessa näkyvän roolin, sillä torpparit olivat suhteellisen homogeeninen ryhmä yhteisine ongelmineen ja vaatimuksineen.⁶ Vielä huutavampi asunto-ongelma oli kuitenkin maaseudun muun työväestön keskuudessa, jotka olivat riippuvaisempia maatalouden kausiluontoisista töistä. Torppareiden pulmallista asemaa ratkottiin 1800-luvun lopusta alkaen ja samalla valtion asutustoiminta pyrki hankkimaan tontteja muulle työväestölle. Toimenpiteistä huolimatta moni maaseudun asukas lähti kaupunkiin tai meren taakse paremman elämän toivossa. Valtion keskittyessä asuntokannan määrälliseen lisäämiseen ja pulmallisten omistussuhteiden ratkomiseen, asumisen ja rakentamisen laatuun ja muutoseikkoihin kohdistuva neuvonta- ja valistustyö jäi kokonaan järjestöjen ja yksityisten ammatinharjoittajien vastuulle. Kokonaan toinen asia on se, kuinka ihanteet ja todellisuus kohtasivat.

2 Saarikangas 2002, 33-60; Juntto 1990, 24, 60; Manninen 1974, 11-12, 45-52.

3 Manninen 1974, 15-17.

4 Peltonen 1992, 266.

5 Gebhard 1910, 46-60.

6 Rohkenen väittää, että torppareiden asema kaunokirjallisuudessa on vaikuttanut myös historian tutkimuksen aihevalintoihin. Suositut historialliset aiheet ovat vaatineet myös tutkimuksellista lähestymistapaa.

Tutkimusasetelma, keskeiset käsitteet ja lähteet

Tutkielma liikkuu kahdella tasolla: 1) miten maaseudun työväestö tosiasiallisesti asui ja 2) miten heidän olisi pitänyt asua. Tutkielmassa selvitetään, miksi valtiojohtoinen asuntopolitiikka alkoi 1800-luvun loppupuolella, minkälaiset arvot ja ihanteet sitä ohjasivat ja minkälaisiin tuloksiin päädyttiin. Olennaista on myös kiivas yhteiskunnallinen keskustelu hyvän asunnon normeista. Käytännössä viranomaiset kävivät omaa kamppailuaan pulmallisten maanomistussuhteiden ratkomiseksi ja siinä rinnalla erilaiset maatalousjärjestöt, rakennusmestarit, lääkärit ja oppineet keskustelivat terveellisen asumisen muotoseikoista. Huomion kohteena ovat maaseudun työväestön asunto-olot. Käsitettä maaseudun työväestö avataan enemmän ensimmäisestä luvusta, mutta lyhyesti sanoen maaseudun työväestö ei omistanut maata, mutta se sai elantonsa osittain tai kokonaan maataloudesta. He olivat pääasiassa torppareita, mäkitupalaisia, muonamiehiä ja loisia. Varhaisen asuntopolitiikan aikana heidän asunto-olonsa miellettiin puutteellisiksi. Maaseudun työväestöön kuuluivat myös talojen vakituiset palkolliset, mutta he olivat isäntänsä holhouksenalaisuudessa ja heidän työsuhteeseensa kuului asuntoetu, joten tämän tutkielman näkökulmasta ja aikalaiskäsityksen mukaan heidän asumisensa oli kunnossa. Kokonaan käsittelyn ulkopuolelle rajautuvat myös kartanoiden, virkatalojen, pappiloiden, talollisten ja muiden hyvin toimeentulevien asunto-olot, jotka eivät aikalaiskäsityksen mukaan muodostaneet yhteiskunnallista epäkohtaa.

Asunto-oloilla tarkoitetaan tässä asuinrakennusta ja sen hallintaa koskevia kysymyksiä, jotka olennaisesti vaikuttavat asumisen terveellisyyteen, viihtyisyyteen ja jatkuvuuteen. Tutkimusajankohtana on suomalaisen asuntopolitiikan varhaisvaiheet eli niin kutsuttu filantrooppinen kausi siten, että historiallisten tapahtumien ajallinen jatkumo tulee huomioiduksi. Tarkastelu alkaa 1800-luvun loppupuolelta, jolloin maaseudun työväestön asunto-olot nousivat yhteiskunnallisen keskustelun ytimeen ja niihin alettiin etsiä ratkaisuja. Tarkastelu päättyy 1920-luvun alkuun, jolloin suuret maareformit toteutettiin ja tilanne saatiin hetkellisesti rauhoittumaan (kunnes se ratkesi uudelleen sotien jälkeen.) Tarkempi maantieteellinen raja on jätetty tekemättä, sillä lähtökohtaisesti asuntopolitiikka valtiojohtoisena toimintana on koskettanut yhtä lailla kaikkia alueita Suomessa. Todellisuudessa alueellisia eroja on ollut ja ne johtuivat muun muassa erilaisesta kulttuuriperinteestä sekä viranomaisten ja kansalaisten tavoista toimia. Alueellisiin eroihin ei kuitenkaan ole tämän tutkielman puitteissa tarpeellista, eikä edes mahdollista syvällisesti paneutua. Tutkimuksen ylhäältä alaspäin katsova näkökulma on linjassa varhaisen asuntopolitiikan luonteen kanssa: asuminen politisoitui, koska yhteiskunnan hyväosaiset huolestuivat maaseudun työväestön

asunto-olojen heikosta tasosta. Maaseudun työväestön oma ääni ei suoraan kuulu lähteistä, vaan se kiertää viranomaisten ja sivistyneistön tuottamien dokumenttien kautta.

Keskeisiä lähteitä ovat tutkimusajankohtana voimassa ollut lainsäädäntö, Hannes Gebhardin asuntopoliittiset tutkimukset sekä rakennusmestareiden ja arkkitehtien tuottamat rakennusoppaat ja lehtikirjoitukset. Lainkirjain itsessään on suora osoitus siitä, miten viranomaiset tahtoivat asiantilan kehittyvän, joskaan kaikki lait ja asetukset eivät perustu yksimielisiin päätöksiin. Vuoden 1918 torpparilaki on oiva esimerkki pitkästä ja riitaisasta lainsäätöprosessista.⁷ Lakeja tulkitsemalla selviää kuitenkin viranomaisten virallinen tahto, mikä on tutkimuksen näkökulman kannalta relevanttia. Taustaa ja aikalaisnäkemystä lainsäädäntötyöhön tuovat komiteamietinnöt sekä Hannes Gebhardin asuntopoliittiset selvitykset. Oivallinen lähde viime vuosisadan vaihteen maaseudun asunto-olojen tutkimisessa on Gebhardin johdolla tehty *Tilastollinen tutkimus maaseudun asunto-oloista vuonna 1901*, jossa tietoja kerättiin kaikista kunnista. Esittelen tutkimusta tarkemmin ensimmäisessä luvussa. Hannes Gebhardin tutkimuksiin viitattaessa on hyvä huomioida hänen vakaumuksellinen elämäntyönsä ”Suomen kansan eheyttämiseksi ja vähäväkisten elinmahdollisuuksien parantamiseksi”.⁸ Gebhard edusti niitä, jotka kannattivat valtion interventiota tuloerojen tasaamiseksi ja vakaan kehityksen takaamiseksi.⁹ Ottamatta kantaa Gebhardin henkilökohtaisiin näkemyksiin hänen laajamittaiset ja pedantit tutkimuksensa tarjoavat paljon yksityiskohtaista numeerista tietoa maaseudun asunto-oloista tutkimusajankohtana.

Rakentamisen ihanteiden kartoittamisessa lähteinä käytetään Rakennustaito-lehteä ja rakennusmestareiden tuottamaa alan kirjallisuutta. Rakennustaito perustettiin vuonna 1906 Suomen rakennusmestariiliiton äänenkannattajaksi. Lehdessä käsitellään muun muassa ajankohtaisia teknisiä uutuuksia, keskustellaan hyvästä rakentamistavasta ja rakennuksista, esitellään erilaisia rakennusprojekteja ja tiedotetaan rakennusalan seura- ja yhdistystoiminnasta. Kirjoittajat ovat pääasiassa arkkitehteja ja rakennusmestareita. Tutkimusajankohtana on tietävästi ilmestynyt yhteensä viisi suomenkielistä pienviljelijöille suunnattua rakennusopasta, joista tässä käytetään osaa lähteinä. Oppaiden kirjoittajista kaksi, Oskari Suomela ja A. W. Nieminen, olivat rakennusmestareita ja toimivat maatalousrakennusmestareina maanviljelysseuroissa. Heidän oppaansa sisältävät eniten teknistä tietoa rakentamisesta. Max Oker-Blom puolestaan oli lääkäri, hygienian professori ja aktiivinen suomenmielinen vaikuttaja. Hänen Terveysten tupansa on kirjoitettu ensisijaisesti asumisen terveellisyys- ja hygieenisyyden näkökulmasta. August

⁷ Laki vuokra-alueiden lunastamisesta 15.10.1918/135, asiaan palataan kolmannessa luvussa.

⁸ Alanen 1964, 7.

⁹ Lisää Gebhardista ks. Alanen 1964.

Bruniuksen Kodissa ja konnussa näkökulma on enemmän arkkitehtoninen. Rakennusoppaista välittyvät kirjoittajien taustat. Yhteistä oppaille on kuvaileva kerronta, joka ensisijaisesti pyrkii herättämään lukijassa mielikuvia siitä, millaisiksi rakennukset pitäisi rakentaa. Varsinainen rakennustekninen neuvonta on melko vähäistä myös rakennusmestareiden kirjoittamissa oppaissa. Yleisesti ottaen rakennusala oli Suomessa melko pieni vielä 1900-luvun alussa ja vielä pienempi se oli maaseudun osalta. Aktiivisia nimiä alalla on ollut melko vähän ja he ovat olleet laaja-alaisia vaikuttajia. Esimerkiksi Käytännöllisen rakennusoppaan kirjoittaja rakennusmestari Oskari Suomela oli aktiivinen kirjoittaja myös Rakennustaito-lehdessä.

Aikaisempi tutkimus, metodit ja käsittelyn pääkohdat

Suomessa maaseutuun kohdistuvan historiantutkimuksen kenttä on laaja, sillä maaseutu on muodostanut elämisen aineellisen ja henkisen perustan vielä 1950-luvulla. Pertti Haapalan mukaan koko tutkimusala yhdistävää paradigmaa ei ole olemassa, sillä agraarihistoriaa on yhtä lailla satoisuuden atk-analyysi kuin ritareiden naimatavat. Maanviljelyksen ja talonpoikaistalouden tutkimuksella on Suomessa pitkä ja vahva traditio, sillä aiheita on ollut helppo tutkia verotustietojen ja viranomaismääräysten näkökulmasta. Haapalan mukaan esiteolliselta ajalta on runsain mitoin tutkimusta, mutta hyviä yleisesityksiä on melko vähän. Tutkimuskirjallisuus on ongelmallista, koska niissä useimmiten keskitytään hyvin pieneen osa-alueeseen agraariyhteiskunnasta. Esimerkiksi Suomen taloushistoria I:n sekä Suomen kulttuurihistoria -sarjan arvo on Haapalan mukaan ensisijaisesti bibliografinen.¹⁰ Tutkimusalan eräänlaisia klassikoita ja myös tässä viitattuja ovat Eino Jutikkalan Suomen talonpojan historia ja Pekka Haatasen Suomen maalaishöyhälistö. Siinä missä Jutikkala lähestyy talonpoikaa aktiivisena sosiaalisena toimijana, Haatanen kuvaa maalaishöyhälistöä kollektiivisena olosuhteiden uhrina. Uudemmassa tutkimuksesta on mainittava erityisesti Matti Peltosen Talolliset ja torpparit sekä 2000-luvun alussa julkaistu kolmiosainen Suomen maatalouden historia -sarja, joka on luultavasti juuri sellainen yleisesitys, jonka puutteesta Haapala yli kymmenen vuotta aikaisemmin kirjoitti.

Metodini ja ohjenuorani on ollut ymmärtää lähteitä tulkitsematta niitä liikaa. Tutkimuksen teossa ongelmallista on, että tutkimusaihe yleensä valitaan tutkijan kiinnostustenkohteiden mukaan – ennakkokäsityksiä on olemassa ja on vaarana, että ne ohjaavat ajattelua väärään suuntaan. Mitkään

10 Haapala 1989, 46-53.

lähteet eivät ole historian puolueettomia dokumentteja, vaan ne ovat yhtä lailla värittyneitä, vääristyneitä ja jopa tahallaan harhaan johdettuja kuin tutkijan omat ajatukset. Haasteena on vielä se, osaako tutkija kirjoittaa omat ajatuksensa paperille sillä tavalla, että muut ymmärtävät, mitä hän todella tarkoitti. Olennaista on tunnistaa lähteen konteksti ja arvioida lähteen sisältöä muiden tosiasioiden valossa. Siltikään ei välttämättä saada tietoa siitä, mitä todella tapahtui. Miksi sitten tehdä tutkimusta, jos siihen ei voi luottaa? Kiinnostus menneisyyttä kohtaan osoittaa syvää inhimillisyyttä. On hyväksyttävä se, ettei mennyttä todellisuutta voi enää saavuttaa – eihän tietämys nykyisyydestäkään voi kerralla olla henkilön omaa käsityskykyä laajempi.

Tutkielma jakautuu kolmeen lukuun. Ensimmäisessä luvussa tarkastellaan maaseudun työväestön asunto-oloja 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa. Keitä maaseudun työväestöön oikein kuului, miten he asuivat ja miksi heidän asumisestaan muodostui yhteiskunnallinen ongelma, joka vaati poliittisia toimenpiteitä. Toisessa luvussa käsitellään rakentamisen ihanteita. Millainen oli hyvä koti, miksi asumisen standardit muuttuivat ja kuinka järjestöt ja rakennusalan ammattilaiset pyrkivät levittämään moderneja näkemyksiä. Kolmannessa luvussa tarkastellaan asuntopoliittisia toimenpiteitä, jotka konkreettisesti paransivat maaseudun työväestön asunto-oloja.

1. Maaseutu 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa

Tässä luvussa eritellään maaseudun työväestöä ja heidän asunto-olojaan 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa. Lisäksi tarkastellaan seikkoja, jotka johtivat maaseudun asunto-olojen politisoitumiseen 1800-luvun lopussa.

Maaseudun työväestö

Asuntopolitiikan sosiaalisen luonteen vuoksi aluksi on hyvä selvittää, keitä maaseudulla oikein asui. Seuraavassa esitettävät käsitteet ja niiden kuvailut ovat suuripiirteisiä ja tarkoituksena on ainoastaan selventää ajattelun tueksi, mitä käsitteillä *yleensä* tarkoitetaan. Ajan kuluessa ja paikan vaihtuessa myös käsitteiden määritelmät vaihtelevat ja suurista ihmisjoukoista puhuttaessa aina löytyy poikkeuksia ja kategorioihin sopimattomia. Matti Peltosen mukaan maatalousväestöstä puhuttaessa syyllistytään helposti karkeaan yleistämiseen, jossa kaikkia maaseudun asukkaita kohdellaan yhtenä homogeenisena massana. Mielikuvissa historiallinen maaseutu näyttyy useimmiten paikkana, joka talvella hautautui paksuihin kinoksiin ja kesällä puhkesi kukkaan. Kesällä tehtiin työtä vuorokauden ympäri ja talvella käytiin reellä joulukirkossa. Jos tajunnanvirrasta nousee esiin maaseudulla asuvia henkilöitä, ovat ne useimmiten rikas kartanoherra tai talollinen, jotka kilpaa riistävät torppareitaan. Kaunokirjallisuudella ja viihteellä on tässä varmasti osansa, mutta jo romantiikan aikana maaseutuun totuttiin liittämään tietynlaisia adjektiiveja, kuten kollektiivisuus, luonnonläheisyys, vapaus ja staattisuus. Maaseudun määrittelemisessä luonnon kuvaaminen nousee keskeiseen rooliin ja ihmiset jäävät taka-alalle. Maaseutua on verrattu kaupunkeihin, missä ei sinänsä ole mitään ihmeellistä, sillä kahta erilaista ja rinnakkaista elinympäristöä on helppo vertailla. Puolustus- ja verotussyistä raja kaupunkien ja maaseudun välillä on historiallisesti ollut hyvinkin selväpiirteinen ja konkreettinen. Vertailu on kuitenkin luonut vastakkainasettelun, jossa kaupungit edustavat kaikkea sitä, mitä maaseutu ei ole – edistystä, kehitystä, teknologiaa ja luonnon herruutta.

Todellisuudessa maaseutu on ollut yleisiä mielikuvia dynaamisempi jo pelkästään sosiaalisen kerrostuneisuutensa vuoksi. 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa maaseudulla asui 87 % koko Suomen väestöstä. Maaseudulla asuvista yli 86 % sai elantonsa suoraan tai välillisesti maataloudesta ja loput 14 % työskentelivät teollisuuden tai valtion palveluksessa sekä yksityisinä ammatinharjoittajina tai

itsellisinä. Maatalousväestön keskuudessa maanviljely oli vain yksi elinkeinoista. Lisäksi saatettiin metsästää, kalastaa, ajaa rahtia, tehdä käsi- ja rakennustöitä, polttaa tervaa tai esimerkiksi palvella sotaväessä. Vaikka rahaa maaseudulla käytettiin vielä 1800-luvun puolivälissä melko vähän, kapitalistisen markkinatalouden mekanismit eivät silti olleet tuntemattomia. Maaseudulla asuvista suhteellisen pieni osa väestöstä oli rikkaita ja hyvin toimeentulevia, jotka pysyivät ostamaan hyödykkeitä (ja turhuuksia) rahalla. Suurin osa maaseutuväestöstä eli jatkuvasti toimeentulominimin rajoilla tehden työtä itselle tai toisen palveluksessa. Kun rahaa oli vähän tai ei ollenkaan, taloudenpito perustui vaihtokauppaan, sillä kaikkea ei ehtinyt tai pystynyt tuottamaan itse.¹¹

Peltonen jakaa maaseudulla asuvat ja maatalouden piirissä työskentelevät talollisiin, torppareihin ja maaseudun työväestöön, johon usein viitataan myös tilattomana väestönä. Tämän tutkielman puitteissa myös torppareita voidaan pitää tilattomina ja osana maaseudun työväestöä, tähän palaan myöhemmin. Lisäksi maaseudulla asui suurtilallisia, kartanonherroja, kauppiaita, käsityöläisiä, papistoa, virkamiehiä ynnä muita maaseudun työväestöön kuulumattomia, jotka tämän työn puitteissa on rajattu käsittelyn ulkopuolelle. Määrittelemisen kannalta selkein asema oli talollisilla, eli maanviljelijöillä, jotka omistivat itse maansa ja asuntonsa. Heillä oli vankka asema paikallisyhteisössä ja poliittista vaikutusvaltaa myös valtakunnan tasolla. He hallitsivat kuntien ja seurakuntien kokouspöydissä ja heillä oli merkittävä rooli esimerkiksi osuusliikkeen ja maanviljelysseurojen toiminnassa. Huomattavan suuri osa maaseudun työväestöstä oli työnsä, asumisensa tai elinkeinonsa kautta tavalla tai toisella sidottu talollisiin. Maanviljelyä pääelinkeinona harjoittivat myös torpparit, mutta he eivät omistaneet itse asuntoaan ja maitaan. Vuoden 1909 maanvuokra-asetuksessa torpaksi on määritelty ”maatilan alue, joka maanviljelyksen harjoittamista varten annetaan vuokralle ja jolla on tai jolle ollaan aikeissa rakentaa maanviljelykseen tarvittavat rakennukset.”¹² Torppari viljeli vuokratilaa ja maksoi vuokransa useimmiten työsuorituksina päättilalle. Suuret torpat saattoivat olla pinta-alaltaan suurempia kuin pienet talollisten tilukset, mutta useimmiten ne olivat pienehköjä tiloja, joiden tuotto oli alhainen.

Lähes puolet maaseudun kaikista asukkaista olivat niitä, joita Peltonen nimittää maaseudun työväestöksi. Piijat ja rengit työskentelivät palkollisina isoissa taloissa. Suurin osa heidän palkastaan koostui ruuasta ja asunnosta ja lisäksi he saivat vuodessa tietyn määrän kangasta ja lankaa, kenkäparin ynnä muita hyödykkeitä. Käytännössä piijat ja rengit saivat täyden ylläpidon työtään

¹¹ Haapala 1989, 46-49. Peltonen 1992, 266-267.

¹² Peltonen 1992, 266-274; Huhtamies 2008, 328; Asetus torpan, lampuotitilan ja mäkitupa-alueen vuokrauksesta 12.3.1909/12 1§.

vastaan niin kauan kuin he tekivät työtä. Palveluspaikkaa saattoi vaihtaa normaalisti kerran vuodessa syksyisin. Heidän asumisensa ja asemansa oli periaatteessa turvattu, mutta työtä teetettiin paljon ja heidän oli sopeuduttava talon tavoille.

Mäkitupalaiset olivat torppareiden tapaan maanvuokraajia, mutta he eivät olleet maanviljelijöitä. Maanvuokra-asetuksessa mäkituvalla tarkoitetaan ”vuokralle annettavaa asuntotonttia, joka oli tarkoitettu maanviljelys- tai teollisuustyöväestöön kuuluvalla tai taloudellisesti vastaavassa asemassa olevalle henkilölle, joka hankkii pääasiallisen elantonsa jostain muusta kuin maanviljelyksestä.”¹³ Mäkitupalaisella oli hallussaan pieni mökki ja kasvimaata ja hän kävi työssä jonkun toisen palveluksessa, useimmiten siinä talossa, josta mökki ja tontti oli vuokrattu. Tyypillisesti työ oli pelto- ja metsätyötä, mutta mäkitupalaisia työskenteli myös yksityisen ammatinharjoittajien ja teollisuuden palveluksessa. Mäkitupalainen pystyi omalla tontillaan tuottamaan osan tarvitsemistaan elintarvikkeista itse. Ennen uusjakoa¹⁴ mäkituvat sijaitsivat usein kyläyhteisömailla, jolloin mäkitupalainen ei ollut suorassa vuokrasuhteessa kenenkään kanssa. Uusjaon jälkeen mäkitupalaisien oli alettava torppareiden maksaa vuokraa sille talolle, jonka mailla mäkitupa sijaitsi.

Muonamies oli eräänlainen rengin ja mäkitupalaisen välimuoto, voidaan sanoa jopa väliinpuotoaja. Muonamies asui mäkitupalaisen tapaan pienessä mökissä, joka useimmiten sijaitsi ison talon lähellä, melkein pihapiirissä. Hän oli sidotumpi talolliseen kuin mäkitupalainen, mutta ei kuitenkaan rengin asemassa. Rengin asemahan oli turvattu palveluskaudeksi kerrallaan: talollinen maksoi hänelle palkkaa ja vastasi ylläpidosta. Muonamiehet tekivät työtä vain silloin, kun sitä oli talossa tarjolla niin paljon, etteivät rengit ehtineet kaikkea tehdä. Mikäli talon torpparit ja mäkitupalaiset maksoivat vuokransa työsuorituksina, myös he menivät muonamiesten edelle, kun työtehtäviä jaettiin. Koska maatalouden työt olivat kausiluontoisia, työtä ei välttämättä ollut aina tarjolla, mikä tarkoitti muonamiehelle vyön kiristämistä. Muonamies oli kuitenkin siinä mielessä hyvässä asemassa, että hänellä oli pysyvä asunto. Toisin oli loisten laita. Myös loiset elättivät itsensä maatalouden kausiluontoisilla töillä ja saatavilla olevilla ”hanttihommilla”, mutta heillä ei ollut minkäänlaista pysyvää ja omassa hallinnassa olevaa asuntoa. Loisiväestöstäkin puolet olivat perheellisiä. Kesäaikaan oli helpompaa, mutta kylminä vuodenaikana loisten oli päästävä sisätiloihin.¹⁵ Yleensä loiset asuivat pidemmän aikaan samassa paikassa parempiosaisten

13 Asetus torpan, lampuottilan ja mäkitupa-alueen vuokrauksesta 12.3.1909/12 1§.

14 Uusjako toimeenpantiin vuonna 1848 ja sen tarkoituksena oli yhtenäistää tilojen maita. Isojaon ja väkiluvun kasvun seurauksena tilat olivat pirstoutuneet pieniksi lohkoiksi, mikä häytti maatalouden kehittymistä.
<http://www.helsinki.fi/kansatiede/histmaatalous/maanjaot/uusjako.htm> Luettu 21.1.2014.

15 Peltonen 1992, 267-269.

hyväntahtoisuuden varassa.

Maaseudun työväestöä nimitetään usein myös tilattomaksi väestöksi, sillä he eivät omistaneet tai hallinneet maata siinä määrin, että heillä olisi ollut mahdollisuutta elättää itsensä maanviljelyksellä. Tilattomuus on käsitteenä arvosidonnainen ja hieman huono käsite kuvamaan maaseudun työväestöä. Tilattomaksi nimittäminen kertoo ennen muuta siitä, että Suomen maaseudulla maanviljelys oli itsestään selvä, ihailtu ja normaali tapa elättää itsensä ja perheensä. On hyvä huomioida, että tilattomuus oli ongelma vain niille, jotka todella halusivat elättää itsensä maanviljelyksellä. Tilattomaksi väestöksi tilastoidaan usein myös esimerkiksi itselliset ja muut epäviralliset ammatinharjoittajat sekä maaseudulla asuva tehdastyöväestö, mutta heille tilattomuudella ei ole lähtökohtaisesti ollut niin suurta merkitystä, koska toimeentulolla oli muukin perusta kuin maanviljelys. Toisaalta tilastoissa ei huomioida sitä, kuinka moni tilaton todella *haaveili* omasta tilasta. Periaatteessa tilattomia olivat ainoastaan sellaiset maatalouden piirissä työskentelevät henkilöt, joilla ei ollut omaa maatilaa ja joille asia oli jonkinasteinen ongelma. Kuinka paljon tällaisia henkilöitä on ollut – sitä on mahdotonta sanoa, mutta maatalousvaltaisessa maassa oma maatila on ollut arvokas; takasihän se yhteisön arvostuksen, elinkeinon ja vieläpä oikeustoimikelpoisuuden. Silti ei voida yleistää, että kaikki tilattoman profiiliin sopivat henkilöt olisivat automaattisesti kärsineet tilattomuudestaan.

Olivatko torpparit osa tilatonta väestöä vai ei? Lähtökohtaisesti torppareiden tulo- ja elintaso oli huomattavasti korkeampi kuin tilattomilla, mutta leipä oli epävakaata. Torpparin elintaso riippui säästä ja sadon onnistumisesta, sillä rahaa heidän käytössään oli vähän. Tavallaan vakituisten palkkolisten asema oli turvatumpi, sillä palkka maksettiin palkkakaudella sopimuksen mukaan riippumatta maatalouden tuotosta tai muista suhdannevaihteluista. Tosin vastavuoroisesti palkolliset joutuivat luopumaan itsemääräämisoikeudestaan ja sopeutumaan talon tavoille. Tilapäistä palkkatyötä tekevillä mäkitupalaisilla, muonamiehillä ja loisilla oli torppareita enemmän taloudellisia mahdollisuuksia: vaikka heidän elintasonsa oli kiistatta matalampi kuin torppareilla, he pystyivät hankkimaan elantonsa useasta eri lähteestä, eivätkä he olleet ainoastaan yhden kortin varassa. Torppari ei voinut lähteä tilaltaan, sillä häntä velvoittivat vuokrasopimuksen ehdot ja torpasta luopuminen olisi käytännössä merkinnyt putoamista sosiaalisella arvoasteikolla alaspäin tilattomien joukkoon. Koska torpparilla oli enemmän omaisuutta, jonka ylläpito vaati osansa jatkuvan kunnostamisen vuoksi, ja hän oli tottunut korkeampaan elintasoon kuin tilaton väestö, huonona satovuonna torpparin talous saattoi kärsiä suhteellisesti enemmän kuin tilattoman väestön talous.

Torppareilla ja tilattomilla oli myös monia yhdistäviä tekijöitä. He työskentelivät yhdessä saman talon pelloilla, tosin torppareita arvostettiin enemmän heidän työkokemuksensa vuoksi. Torppareiden lapset kävivät usein tilattomien tapaan tilapäisluontoisissa palkkatyössä talollisilla. Lisäksi kummallakaan ryhmällä ei ollut minkäänlaista poliittista vaikutusvaltaa ennen 1900-luvun alkua.¹⁶ Joissain lähteissä torpparit luetaan kuuluvaksi tilattomaan väestöön¹⁷, mikä on perusteltua ainakin 1900-luvun alusta lähtien. Silloin vuokrasuhteet muuttuivat niin epävarmoiksi, että torppari oli alituisessa vaarassa muuttua tilattomaksi maanomistajan yksipuoleisella päätöksellä. Toisaalta torppareiden erottaminen muusta tilattomasta väestöstä omaksi ryhmäkseen on helppoa, sillä he muodostivat sosiaalisen statuksensa ja yhtenevien ongelmiensa vuoksi homogeenisen ryhmän, jolle löytyy selkeitä yhteisiä nimittäjiä. Myös asutus- ja asuntopolitiikassa torppareita ja on käsitelty erillään tilattomasta väestöstä. Toisaalta talollisten ja muiden maanomistajien näkökulmasta torpan pito oli taloudellisesti kannattavaa siitä syystä, että torpparista sai joustavaa ja osaavaa työvoimaan päätilalla harjoitettavaa maataloutta varten – torpparin omilla viljelyksillä ei niinkään ollut merkitystä. Huomionarvoista on, että torpparit olivat keskeinen osa varhaista asuntopolitiikkaa - heidän asemansa ei ole ollut ongelmaton riippumatta siitä, halutaanko heidät luokitella osaksi tilatonta väestöä vai omaksi ryhmäkseen. Joka tapauksessa on torppareita, mäkitupalaisia, muonamiehiä ja loisia voidaan kaikkia nimittää maaseudun työväestöksi.

Maaseudun asunto-olot

Asunto-oloilla tarkoitetaan niitä asumiseen liittyviä seikkoja, jotka muodostavat asumisen tosiasiallisen perustan. Asunto-olojen muodostumisessa ratkaisevaksi tekijäksi nousee käytettävissä oleva varallisuus. Lisäksi asunto-oloihin vaikuttavat vallitsevat perinteet ja normit, sekä asukkaan henkilökohtaiset tavat ja mieltymykset. Sekä aikalaiskuvaukset, että aiempi tutkimus viittaavat vahvasti siihen, että suorastaan lohduton köyhyys oli tutkimusajankohtana määräävin tekijä maaseudun asunto-olojen muodostumisessa. Suurin osa maaseudun työväestöstä eli jatkuvasti toimeentulominimin rajoilla.¹⁸ Asunto-oloista ja asuinrakennuksista on jäänyt melko vähän konkreettisia kuvauksia, sillä aikalaiskuvauksissa korostuvat nälkä, kurjuus ja köyhyys. Muun

16 Peltonen 1992, 276-279.

17 Ks. esim. Paatela e.a. 1976, 203.

18 Haatanen 1968, 1.

muassa Johan Ludwig Runeberg kirjasi muistiin vuonna 1826 Saarijärveltä seuraavia havaintoja:

Ei voi sanoin kuvata sitä köyhyyttä, joka vallitsee Suomen kansan keskuudessa. Niukka, usein luonnoton ruoka vaikuttaa heidän ruumiinvoimiinsa, ja kun ei tunneta muita ruumiin nautintoita kuin uni ja lepo, turvaudutaan yksinomaan niihin ja laiminlyödään tekemästä työtä muille. Harvoin nähdään heidän huolenpitonsa ulottuvan lähintä päivää edemmä, eikä sitä sovikaan ihmetellä, kun elatuksen hankkiminen huomiseksi jo antaa heille yllin kyllin huolehtimisen aihetta. Ei mikään teollisuuden haara ole juurtunut tässä pitäjässä . . . Maanviljelijän pahin uhka on hallayö . . . Sanat: hän syö selvää leipää koko vuoden ja: hän on upporikas, merkitsevät siellä samaa.¹⁹

Runebergin havainnot voisivat olla lähes mistä tahansa pitäjistä. Havaintoja huonosta ravitsemustilanteesta tukee Suomen Talousseuran 1830-luvulla teettämä tutkimus, jossa osoitettiin, että ”hätäleipä” oli tuttua kaikkialla maaseudulla ja lähes puolet väestöstä joutui turvautumaan siihen säännöllisesti.²⁰ Runebergin kuvauksen perusteella tavallisen maaseudun asukkaan elämä oli näköalaton: ainoa huolenaihe oli selviäminen tästä ja huomisesta ja välillä voimat ehtyivät niin, ettei jaksanut edes töihin lähteä. Toisaalta Runeberg hiukan moittii työväestöä laiskaksi ja saamattomaksi, mutta ei tuomitse, sillä toistuva lepäily ja nukkuminen ovat seurausta muiden nautintojen puutteesta. Ei liene syytä kyseenalaistaa kuvauksen todenmukaisuutta ja vaikka se olisikin osittain liioiteltu, on silti turvallista olettaa, että maaseudun työväestön keskuudessa asunto-olot ovat olleet vaatimattomat. Jos ei ole varaa ruokaan, ei asuntokaan voi olla kovin loistelas.

Rakennuslainsäädännön näkökulmasta maaseutu sai kehittyä melko vapaasti aina vuoteen 1949 asti, jolloin laki rakentamisesta maaseudulla astui voimaan.²¹ Sitä ennen viranomaisilla oli hyvin vähän keinoja puuttua yksityisten henkilöiden rakennushankkeisiin, sillä maaseututaajamiakin alettiin kaavoittaa vasta 1930-luvulla.²² 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alkuvuosikymmeninä ainoa maaseudun rakentamista rajoittava laki oli vuonna 1734 voimaan tullut rakennuskaari, joka sisälsi säädöksiä muun muassa kylän paikasta, yleisistä teistä ja ojista, tulipalojen ehkäisemisestä, maan jakamisesta ja tontille rakentamisesta.²³ Edellytykset lain soveltamiselle olivat muuttuneen yhteiskunnallisen tilanteen vuoksi kuitenkin heikot jo 1700-luvun lopussa ja laki jäi käytännössä kuolleeksi kirjaimiksi. Rakennuslakeja suurempi vaikutus maaseudun asunto-oloihin oli maanjako- ja maanvuokralainsäädännöllä. Ne eivät kuitenkaan ottaneet kantaa rakentamisen muotoon ja

¹⁹ Haatanen 1968, 1.

²⁰ Haatanen 1968, 1.

²¹ Laki rakentamisesta maaseudulla 683/1945. Laki astui voimaan vasta vuonna 1949 sotatoimien ja siirtoväen asuttamisen vuoksi.

²² Asemakaavalaki 24.4.1931/145.

²³ Rakennuskaari 1734/2.

laatuun, vaan ainoastaan rakennuspaikkojen määrään. Ennen Suomen itsenäistymistä hallitsijoiden intresseissä oli pitää tilakoko riittävän suurena niiden veronmaksukyvyyn varmistamiseksi, minkä vuoksi tilojen lohkomista ja torppien perustamista säännösteltiin. Ennen 1800-lukua ja vielä 1800-luvun alussakin tilattoman väestön osuus oli vielä suhteellisen pieni, sillä isoista tiloista riitti maata lohkoktavaksi perillisille. Varsinainen tonttipula ja tilaton väestönosa alkoivat kehittyä 1800-luvun puolivälin tienoilla, kun tilojen lohkominen kiellettiin väkiluvun jatkaessa kasvuaan.²⁴

Mitä sitten voidaan varmaksi sanoa maaseudun työväestön asunto-oloista? Yleisesti ottaen rakentaminen nojasi vahvasti vuosisataiseen perinteeseen. Suomessa rakennustekniikaksi vakiintui venäläisbysanttilainen lamasalvostekniikka luultavasti jo 800-luvulla ja se pysyi maaseudulla vallitsevana rakennustekniikkana 1930-luvulle asti.²⁵ Rakentamisessa tärkein työväline oli kirves, jolla puut kaadettiin ja salvottiin oikean muotoisiksi. Perinteinen rakennustaito perustui puun ominaisuuksien syvälliseen tuntemiseen: se kaadettiin oikeaan aikaan ja sen annettiin rauhassa kuivua. Puun pinta- ja ydinosat valikoitiin niille parhaiten sopiviin käyttötarkoituksiin. Ilman omaa metsää tai metsänkäyttöoikeutta maaseudun työväestön oli tyydyttävä sellaiseen puutavaraan, jota hän sai ostettua – isoimmille ja parhaimmille puille löytyi aina ottajansa metsänomistajien keskuudesta. Siinä missä tekniikka pysyi varsin muuttumattomana vuosisatojen ajan, rakennustyyleissä tapahtui muutoksia. Muutokset ovat olleet niin pienimuotoisia ja hidastahtisia, ettei niihin lähteiden valossa olla kiinnitetty erityistä huomiota. Talonpoikainen rakentamistapa herätti yhtenäisiä ja eheitä mielikuvia, vaikka jokainen talo olikin huikan erilainen. Arkkitehti Vilho Penttilä kuvailee Teollisuuslehden joulujulkaisun avajaispuheenvuorossaan vuonna 1903, kuinka ”hän [rakentaja] kyllä piti naapurinsa jo vanhempaa rakennusta esimerkkinään, mutta ei suoranaishan mallinaan”.²⁶ Rakennukset muistuttivat toisiaan, mutta pieniä eroavaisuuksia syntyi paikallisten olosuhteiden ja rakentajan mieltymysten mukaan.

Rakentamisessa on ollut omia alueellisia erityispiirteitään, joihin on vaikuttanut alueellinen kulttuurivaihto. Erityisen tunnettu on jako länsisuomalaiseen umpipihaan ja itäsuomalaiseen avopihaan, joiden nimet viittaavat rakennusten sijoitteluun tontilla. Umpipihassa rakennukset muodostavat suljetun pihapiirin, jossa rakennusten välit on tukittu aitaamalla ja pihapiiriin pääse vain portin kautta. Avopihassa rakennukset on sijoitettu hajalleen, pihapiiriä ei ole aidattu, eikä se muodosta yhtä selkeää kokonaisuutta kuin umpipiha. Umpipiha on ollut yleinen Länsi- ja Lounais-Suomessa, Karjalassa ja muutenkin siellä, missä sarkajako on ollut yleisesti käytössä. Avopiha oli

²⁴ Huhtamies 2008, 326; Peltonen 2004, 139.

²⁵ Nikula 1993, 13.

²⁶ Penttilä 1903, 2.

yleinen Itä- ja Keski-Suomessa, joissa noudatettiin isojaon ajoilta peräisin olevia käytänteitä ja joissa sarkajako ei koskaan toteutunut laajemmassa mittakaavassa.²⁷ Maaseudun työväestön keskuudessa umpipihalla ja avopihalla ei juuri ollut merkitystä, sillä pihapiirissä oli vain vähän rakennuksia – ei ollut tarvetta lukuisille talousrakennuksille, koska omaisuutta ei ollut.

Vaikka kansanomainen rakennustapa on ollut monivivahteista ja erilaisia tyyplejä on ollut alueittain havaittavissa, voidaan kuitenkin sanoa, että 1900-luvun alussa tyypillinen suomalainen asuinrakennus oli suorakaiteen muotoinen hirsirakennus, jossa oli yksi tai kaksi huonetta ja pieni eteinen ja/tai kuisti. Maalaiskuntien asunnoista 41 % oli yksihuoneisia, 30 % kaksihuoneisia, 13 % kolmihuoneisia ja lopuissa 16 % oli neljä huonetta tai enemmän. Suuri enemmistö maaseudun asuinrakennuksista oli pienikokoisia, korkeintaan kahden huoneen asumuksia.²⁸ Kaikissa huoneissa oli hormillinen tulisija ja pienet ruutuikkunat. Ikkunat olivat pieniä, sillä lasi oli kallista ostotavaraa.²⁹ Rakennukset olivat ahtaita, pimeitä ja talvella kylmiä. Samuli Paulaharjun Uudellakirkolla Viipurin läänissä suorittaman kansatieteellisen tutkimuksen mukaan vain varakkaimmat rakensivat talonsa kerralla valmiiksi. Tyypillisesti ensin rakennettiin vain yksi huone ja taloa laajennettiin myöhemmin, jos varallisuus sen salli.³⁰ Tämä on mitä todennäköisimmin ollut käytäntönä myös muualla Suomessa. Asuinrakennusten heikoin kohta oli perustuksissa, sillä ennen kivijalkojen yleistymistä ensimmäinen hirsikerta oli lähellä maan pintaa nurkkakivien päällä ja sekä sisä- että ulkopuolelle pengerrerettiin multaa vetoa ja kylmää estämään. Seurauksena oli, että alimmat hirret ja lattia saattoivat homehtua käyttökelvottomiksi muutamassa vuodessa. Vaikka mätänevien hirsien haitallisista terveysvaikutuksista kirjoitettiin ja varoitettiin jo 1760-luvulla, maavarainen perustaminen oli silti varsin yleistä vielä 1800-luvun lopussa.³¹

Kuvissa 1-4 on esimerkkejä maaseudun työväestön asuinrakennuksista. Kuvat on kopioitu Tampereen museoiden kuva-arkiston Siiri-tietokannasta. Kuvasta 1 tiedetään varmaksi, että torppa on Ruovedeltä Pohjois-Pirkanmaalta ja kuvassa talon isäntä seisoo hevosensa kanssa vasemmalla. Muut henkilöt ovat oletettavasti hänen perhettään. Kuva on otettu 1910- tai 1920-luvulla. Kuva 2 on otettu 1910- tai 1920-luvulla ja siinä torppari seisoo vaimonsa kanssa asuinrakennuksen edessä. Kuvassa 3 on Kuuslahden torppa Tampereelta Teiskosta vuodelta 1910. Kuvassa vasemmalla on talousrakennus ja piha on ainakin osittain aidattu. Kuvassa 4 on Kalliojärven torppa Kurusta vuodelta 1901. Päärakennus on vasemmalla ja oikealla näkyy muita rakennuksia. Kuvan 1 torppa

27 Ansiokas tutkimus eri pihamuodoista ks. Valonen, Korhonen 2006.

28 Gebhard 1909, 12.

29 Nikula 1993, 13-20.

30 Paulaharju 1906, 16; Vuorela 1975, 307.

31 Juntto 1990, 71; Vuorela 1975, 409-410.

vaikuttaa melko tyypilliseltä torpalta, kuvassa 2 on esimerkki köyhästä torpasta. Kuvissa 3 ja 4 on kyseessä varakkaat torpat, joissa elintaso oli luultavasti hyvin samaa luokkaa kuin pienillä itsenäisillä viljelmillä.

Kuva 1. Torppa Ruovedeltä 1910- tai 1920-luvulta.³²

³² Kuvaaja Matti Luhtala. Tampereen museoiden kuvatietokanta Siiri. Haettu 3.5.2011.

Kuva 2. Torppa 1920-luvulta.³³

Kuva 3. Kuuslahden torppa Tampereelta vuonna 1910.³⁴

³³ Kuvaaja Matti Luhtala. Tampereen museoiden kuvatietokanta Siiri. Haettu 3.5.2011.

³⁴ Kuvaaja Axel Tammelander. Tampereen museoiden kuvatietokanta Siiri. Haettu 23.4.2014.

Kuva 4. Kalliojärven torppa Kurusta vuonna 1901.³⁵

Jokaisessa kuvassa rakennuksissa on pärekatto, joka oli tyypillinen katemateriaali 1850-luvulta 1950-luvulle. Arvioiden mukaan 1930-luvulla, jolloin pärekaton yleisyys maaseudulla saavutti huippunsa, peräti 83 % asuinrakennuksista oli katettu päreellä.³⁶ Pärekaton yleistymiseen vaikuttivat pärehöylän kehittäminen, jolla päreitä voitiin nopeasti valmistaa suuria määriä sekä katemateriaalin edullisuus – puuta kului yhden päreen valmistukseen melko vähän. Pärekaton käyttöikä oli noin 15-20 vuotta, mutta se oli helposti korjattavissa. Peräkaton haittapuolena oli tulenarkuus.³⁷ Jokainen rakennus näyttää olevan perustettu lähelle maata ilman kunnollista kivijalkaa, mikä tarkoittaa, että rakennusten alimmat hirsikerrat ja lattiat olivat jatkuvasti alttiina kosteudelle ja homevaurioille. Jokaisessa kuvassa pihapiiri vaikuttaa avoimelta. 1900-luvun alkupuolella puutarhaviljely ei ollut vielä yleistynyt maaseudun työväestön keskuudessa, vaikka erilaiset maanviljelysseurat parhaansa yrittivät valistustyössä. Yleensä pihapiireissä oli pihapuu, tyypillisesti koivu, joita kuvassa 1 on kaksin kappalein. Pihapiirien avoimuudelle oli myös käytännönläheinen syy: avoimessa pihassa eivät itikat viihtyneet.

³⁵ Kuvaaja Axel Tammela. Tampereen museoiden kuvatietokanta Siiri. Haettu 23.4.2014.

³⁶ Cavén 2002, 2.

³⁷ Kuivalla säällä savupiipusta lentävät kipinät saattoivat sytyttää koko talon palamaan. Tästä syystä varsinkin kesällä ruokaa laitettiin myös ulkona erillisessä keittokodasta. Jos talon tulisija oli korkeapaineen aikaan pakko sytyttää, laitettiin lapset katolle kipinävahtiin.

Kuvan 1 rakennus on lautaverhoiltu, mikä osoittaa, että torpalla oli ylimääräistä varallisuutta käytössään. Lautaverhoilu alkoi yleistyä maaseudulla 1800-luvun lopulla, kun puuteollisuus tuotti markkinoille kohtuuhintaista sahatavaraa. Syy, miksi kuvien 3 ja 4 vauraan näköisiä torppia ei ole lautaverhoiltu, saattaa yksinkertaisesti olla se, että sahalle oli pitkä matka, eikä vaivanloiseen kuljettamiseen ryhdytty. Ennen hirren suojaamista laudalla hirsitä pintakäsiteltiin esimerkiksi punamullalla ja rautavihtrillillä. Kuvan 2 rakennuksessa ei näy savupiippua, joten sen on täytynyt olla sisäänpäin lämpenevä savupiirtti. Ne olivat yleisiä maaseudun työväestön asuinrakennuksina Itä-Suomessa vielä 1900-luvun alkupuoliskollakin.³⁸ Kuvan 2 torppa on niin vaatimattoman näköinen, että se olisi hyvin voinut olla myös mäkitupa tai mökki. Kuvan 3 Kuuslahden torppa sen sijaan näyttää niin vauraalta, että se voisi olla myös pieni itsenäinen maatila. Asuinrakennuksessa on kaksi savupiippua, suuret ikkunat ja koristeellinen kuisti. Myös kuvan 4 Kalliojärven torppa näyttää varakkaalta, sillä ikkunat ovat suhteellisen suuret. On todennäköistä, että kuvassa oikealla näkyvä suuri rakennus on tilan vanhempi päärakennus, sillä yleensä karjasuojissa ei ollut savupiippua tai lasi-ikkunoita. On tyypillistä, että vanhoihin pihapiireihin rakennettiin uusi päärakennus vanhan käydessä huonokuntoiseksi ja vanhanaikaiseksi. Ajan myötä vanha päärakennus useimmiten purettiin tarpeettomana ja sen käyttökelpoiset hirret käytettiin muihin rakennuksiin. Pihapiirissä saattoi olla myös useampia samaan aikaan käytössä olevia asuinrakennuksia. Tämä oli yleistä erityisesti Itä-Suomessa, jossa tiloja ei lohkottu perillisten kesken, vaan vanhimman pojan asuessa päärakennuksessa, muille veljille ja heidän perheilleen rakennettiin omat asuinrakennukset pihapiiriin.

Maaseudun asunto-olot Gebhardin mukaan

Oivallinen lähde 1800- ja 1900-lukujen vaihteen asunto-olojen tutkimisessa on Tilattoman väestön alakomitean suorittama, Hannes Gebhardin johdolla tehty *Tilastollinen tutkimus maaseudun asunto-oloista vuonna 1901*. Hannes Gebhard (s. 1864, k. 1933) oli suomalainen kansanedustaja, liikemies, taloushistorian ja taloustieteen professori sekä suomalaisen osuustoimintaliikkeen perustaja. Hän omisti elämänsä maaseudun työväestön olojen parantamiselle, sillä hän uskoi, että yhteiskunnan hyvinvointi lähtisi ruohonjuuritasolta. Gebhard suoritti lukuisia pedantteja tutkimuksia, joiden avulla hän pystyi perustelemaan näkemyksiään. Tilastollinen tutkimus maaseudun asunto-oloista vuonna 1901 oli kunnianhimoinen ja laajuudessaan ainutlaatuinen työ. Tutkimusaineisto kerättiin

³⁸ Vuorela 1975, 304.

kunnittain ja Gebhard korostaa, ettei tuloksia voida pitää täysin luotettavina, sillä tietojen kerääminen erityisesti harvaan asutuista pohjoisen kunnista oli haastavaa. Laajan tausta-aineiston vuoksi tutkimustuloksia voidaan kuitenkin pitää vahvasti oikeansuuntaisina.

Tutkimuksessa selvitettiin väestön asunto-oloja ruokakunnittain seuraavin kriteerein:

1. Kuinka monta henkilöä ruokakuntaan kuului,
2. mikä oli ruokakunnan päämiehen elinkeino,
3. asuiko ruokakunta omassa vai vuokra-asunnossa vai oliko se asunnoton,
4. kuinka monta asuinhuonetta asunnossa oli,
5. oliko ruokakunnalla hallussaan omaa tai vuokrattua maata,
6. kuinka paljon maasta oli peltoa, niittyjä, metsää ja joutomaata sekä
7. omistiko ruokakunta karjaa ja jos omisti, kuinka paljon ja mitä lajeja.³⁹

Gebhardin esittämissä luvuissa on mukana kaikki maaseudun ruokakunnat, myös pappilat, kartanot, virkatalot ja muut, jotka tässä työssä on muutoin jätetty käsittelyn ulkopuolelle. Tutkimuksessa käytetty tilastointiyksikkö *ruokakunta* vääristää tuloksia jonkin verran. Tarkempiin tuloksiin oltaisiin päästy, jos kriteerinä olisi ollut esimerkiksi täysi-ikäisyys tai täysi-ikäisyys ja työkykyisyys. Gebhardin tutkimuksessa tilastointi tehtiin ruokakunnan päämiehen statuksen mukaan ja näin ollen esimerkiksi suuren talon kotona asuvat lapset ja palkolliset eivät näy tilastoissa lainkaan.⁴⁰

Gebhardin tutkimuksen keskeiset tulokset olivat, että Suomen maalaiskunnissa asuttiin ahtaasti pienissä asunnoissa ja noin puolet asunnoista oli vuokra-asuntoja. Gebhard vertasi tutkimustuloksiaan Etelä-Saksassa sijaitsevien Badenin ja Württembergin asunto-oloihin.⁴¹ Hän ei analysoi, olivatko eteläisen Saksan osavaltiot parhaita mahdollisia vertailukohteita Suomen oloihin nähden, mutta ne olivat sillä hetkellä ainoita, joista oli saatavilla samantyyppistä ja vertailukelpoista tilastoaineistoa. Vertailussa selvisi, että Suomen maalaiskunnissa asuttiin ahtaammin kuin Badenissa ja Württembergissä. Gebhardin selvityksen mukaan Suomessa yhdellä ruokakunnalla oli käytössään keskimäärin 1,89 huonetta, siinä missä badenilaisella ruokakunnalla oli 3,25 ja württembergiläisellä 3,57 huonetta. Lukuja havainnollistavat tiedot asumistiheydestä, eli

³⁹ Gebhard 1909, 6-7.

⁴⁰ Maaseudun asutokomiteamietintö 1937:6, 5.

⁴¹ Gebhard 1910, 5-6. Baden ja Württemberg olivat Saksan keisarikuntaan kuuluvia osavaltioita, jotka sijaittivat Etelä-Saksassa.

asukkaiden lukumäärästä yhtä huonetta kohden.

Taulukkoon 1 on koottu lukuja asumistiheydestä Suomen maalaiskunnissa ja suurimmissa kaupungeissa sekä Badenissa ja Württembergissä. Vuonna 1901 Suomen maalaiskunnissa asui keskimäärin 2,4 henkilöä huonetta kohti, mikä tarkoittaa, että ruokakuntaan kuului 4,5 henkilöä ja heillä oli käytössään 1,89 huonetta. Maaseudun työväestön keskuudessa asukkaita on yhtä huonetta kohden ollut vielä enemmän, sillä taulukon keskiarvossa ovat mukana talollisten, kartanoiden, pappiloiden ja muiden hyvätuloisten huoneet ja niiden asukasmäärät – varakkaissa taloissa huoneita paljon. Maalaiskunnissa asumistiheys vaihteli alueittain siten, että harvinta se oli Turun ja Porin läänissä, missä myös loisten määrä oli alhaisin ja tiheintä taas Kuopion läänissä, jossa asui paikoitellen keskimäärin yli viisi henkeä yhtä huonetta kohden ja loisten osuus oli suuri. Suomen suurimmissa kaupungeissa ja erityisesti Etelä-Saksassa asumistiheys on ollut maalaiskuntia selkeästi alhaisempi. Esimerkiksi Württembergissä ruokakuntaan on kuulunut 4,8 henkilöä ja heillä on ollut käytössään 3,57 huonetta, eli lähes tuplasti enemmän kuin Suomen maalaiskunnissa keskimäärin. Gebhard pitää Suomen tilannetta erityisen huonona siitä syystä, että Saksassa tonttimaan arvo oli korkeampi ja rakennusaineiden saanti vaikeampaa. Näiden seikkojen perusteella Suomessa pitäisi pystyä asumaan väljemmin kuin vertailumaissa, mutta tilanne oli päinvastainen. Se, että suomalaisissa kaupungeissa asuttiin todellisuudessa väljemmin kuin maaseudulla on hieman yllättävä havainto, sillä kaupunkien tehdastyöväestön ahtaiden ja puutteellisten asunto-olojen paheksuminen on ollut teollistumisen alusta lähtien maailmanlaajuinen ilmiö. Tilastollisen tutkimuksen perusteella näyttää kuitenkin siltä, että Suomen maalaiskunnissa on asuttu ahtaammin kuin Suomen suurimmissa kaupungeissa.⁴²

42 Gebhard 1909, 12; Gebhard 1910, 22-23, 35-37, 46-60.

TAULUKKO 1. Asumistiheys (asukkaiden lukumäärä yhtä huonetta kohti).

Alue, tilastointivuosi	Asukkaiden lkm / huone
Kaikki Suomen maalaiskunnat, 1901	2,4
Baden, 1900	1,44
Württemberg, 1905	1,35
Helsinki, 1900	2,09
Turku, 1900	2,13
Tampere, 1900	2,23
Viipuri, 1900	2,05

Lähde: Gebhard, Hannes 1910. Tilastollinen tutkimus yhteiskuntataloudellisista oloista Suomen maalaiskunnissa vuonna 1901.

Gebhard nostaa tutkimuksessaan esille maan ja asunnon hallintasuhteet toisena keskeisenä tekijänä, kun arvioidaan asunto-olojen hyvyttä tai huonoutta. Tilastollisen tutkimuksen mukaan suomalaisten jo valmiiksi ahtaista asunnoista noin puolet olivat vuokra-asuntoja, kun Etelä-Saksassa vuokra-asuntojen osuus oli vain noin 20-30 %. Gebhard piti vuokra-asuntojen suurta osuutta ja yleisesti ottaen vuokra-asumista asumisen laatua heikentävänä tekijänä. Taulukkoon 2 on koottu lukuja maan ja asunnon hallintasuhteista Suomessa vuonna 1901. Silmiinpistävää on, että lähes viidennes koko maan ruokakunnista oli virallisesti asunnottomia eli loisia. Loisruokakunnista puolet olivat yhden henkilön talouksia ja puolet perheellisiä. Eniten loisruokakuntia oli Kuopion ja Mikkelin lääneissä, joissa heidän osuutensa oli keskimäärin 37 % kokonaisväestöstä. Vähiten loisia puolestaan oli Uudenmaan sekä Turun ja Porin lääneissä, keskimäärin 9,5 %. Loisten suuri osuus Mikkelin ja Kuopion lääneissä selittyy osittain sillä, että niissä maanvuokraajia oli vain noin 6,5 %, kun vastaava luku muualla maassa oli 22-48 %.⁴³ Maan jakaminen ei Mikkelin ja Kuopion lääneissä ollut tapana; muualla Suomessa tiloja lohkottiin perillisten kesken, mutta pohjoisempana tilat periytyivät vanhimmalle pojalle ja muut lapset järjestivät elämänsä muilla tavoin. Osalle järjestyi palveluspaikka isoista taloista, mutta ilmeisen suuri osa oli vailla minkäänlaisia järkeviä elämisen mahdollisuuksia, koska loisväestön osuus kasvoi niin suureksi. Tutkimuksen perusteella ja Gebhardin näkemysten valossa vain 23 %:lla suomalaisista oli asunto-olot kunnossa – he asuivat omistusasunnossa omistamallaan maalla. 59 %:lla asumisen ”hyvyttä” rasitti vuokrasuhde ja 18 %:ia oli vailla minkäänlaista vakituista asuntoa.

⁴³ Gebhard 1909, 11. Gebhard 1910, 23, 51, 62.

TAULUKKO 2. Maan ja asunnon hallintasuhteet Suomessa vuonna 1901.

Asunnon ja maan hallintasuhteet	% kaikista asunnoista
Vuokra-asunto vuokramaalla	50,00%
Vuokra-asunto omalla maalla	9,00%
Oma asunto omalla maalla	23,00%
Ei vakituista asuntoa	18,00%

Lähde: Gebhard, Hannes 1910. Tilastollinen tutkimus yhteiskuntataloudellisista oloista Suomen maalaiskunnissa vuonna 1901.

Mitä tutkimustuloksista pitäisi päätellä? Gebhardin mukaan tilanne maaseudulla ei todellisuudessa ollut niin huono kuin tilastot osoittivat. Hän piti varmana sitä, että muissa vertailumaissa huoneet olivat kooltaan pienempiä kuin Suomessa, joten suomalaisten asuntojen ahtaus oli osittain tilastollinen harha. Sitä, mihin oletus perustuu, hän ei mainitse, eikä sille näin ollen voida antaa paljoa painoarvoa. Lisäksi Gebhard oli sitä mieltä, että maalaiskunnassa asuvan köyhimmänkin perheen yksi ainoa huone oli usein parempi kuin suurten kaupunkien työväenasunnot, sillä maalaiskunnissa oli raitista ilmaa ja auringonpaistetta enemmän tarjolla kuin kaupungeissa. Gebhardin mukaan maaseudun asukkaat eivät välttämättä tarvinneet suuria huoneita, sillä he työskentelivät enimmäkseen ulkona, jolloin päivittäinen raittiin ilman ja auringonvalon tarve täyttyi muutenkin. Huonommin asiat olivat tehtaissa työskentelevillä kaupunkilaisilla, jotka joutuivat viettämään koko päivän sisällä tehtaassa ja vapaa-aikansa ahtaissa työväenasunnoissa. Maalaisympäristö oli parempi myös lasten siveellisen kasvatuksen kannalta kuin turmelukseen houkuttelevat kaupungit. Gebhardin näkemykset sopivat hyvin yhteen ajan hygieni- ja moraalikäsitteiden kanssa. Auringonvalolla ja raittiilla ilmalla uskottiin olevan sairauksia parantavia voimia. Kaupunkiympäristön uskottiin johtavan turmelukseen, sillä valoa ja ilmaa oli rajallisesti tiivistä rakennetun ympäristön ja tehtaiden saasteiden vuoksi, eikä kunnollisia virkistytymismahdollisuuksia luonnon helmassa ollut tarjolla.

Toinen syy maalaiskuntien ahtaaseen asumiseen oli Gebhardin mukaan kansan tottumuksissa. Erityisesti Itä-Suomessa oli hänen mukaansa tapana, että avioituttuaan talon pojat jäivät perheeseen asumaan lapsuudenkotiinsa tai rakensivat samaan pihapiiriin oman asunnon. Tämä pitkin usein paikkansa. Näin ollen ahdas asuminen ei ollutkaan seurausta köyhyydestä vaan ”itäsuomalaisesta kansanluonteesta”.⁴⁴ Ahtaaseen asumiseen varmasti jossain määrin tottui, eikä sitä osattu pitää

⁴⁴ Gebhard 1910, 62-64.

arkipäiväisenä ja polttavana ongelmana. Siitä huolimatta ilman käyttäytymistieteellistä tutkimusta ei voida sanoa, että maaseudulla *haluttiin* asua ahtaasti tottumissyistä. Luultavasti varallisuutta on haluttu investoida myös irtaimeen omaisuuteen, elinkeinonharjoittamiseen, kulttuuriin ja koulutukseen, joten kaikkia liikeneviä varoja ei olla voitu käyttää asunto-olojen kohentamiseen. Ahdasta asumistiheyttä vakavampana epäkohtana Gebhard piti vuokra-asuntojen suurta osuutta.⁴⁵ Lähtökohtaisesti vuokra-asuminen ei kerro paljoakaan asumisen tasosta. On selvää, että vuokra-asunnossa asumisturva on heikompi kuin omistusasunnossa, eikä vuokralainen voi ilman lupaa tehdä asuntoon suuria muutoksia tai myydä sitä eteenpäin,⁴⁶ mutta ne eivät silti ole esteitä hyvälle asumiselle. Lisäksi vuokra-asunnon etuna on se, että sen pystyy hankkimaan huomattavasti pienemmällä alkupääomalla kuin omistusasunnon. Toisaalta omistusasuminen on pysyvämpää, pitkäaikaisempaa ja juurevampaa, sillä vuokra-asunnossa muuttamisen mahdollisuus on todennäköisempi. Yleensä pysyvyys ja jatkuvuus ovat asioita, jotka tuovat ihmiselle turvallisuudentunnetta ja sitä kautta omistusasuminen olisi parempi asumismuoto. Tätä Gebhard ei sano suoraan, mutta se on luettavissa *Tilastollisen tutkimuksen* rivien välistä.

Gebhardin näkemys on ymmärrettävä, kun ottaa huomioon vuokra-asumisen tilan 1900-luvun alun maaseudulla sekä asunnon omistamiseen liittyvät edut. Asunnon ja maan omistaminen eittämättä nostivat henkilön statusta. Omistamisen teki houkuttelevaksi ja vuokraamista paremmaksi vaihtoehdoksi sen tuoma turvallisuus; omistusasunnosta ei kukaan voinut tulla häättämään asukkaita pois, mikä oli torppareiden ja muiden vuokraajien alituisena huolenaiheena. Lain suoma turva oli vuokralaisen tapauksessa lähes olematon, joten heidän asumisensa oli käytännössä herrasmiessopimusten varassa. Lisäksi omistamisella saavutti poliittista vaikutusvaltaa, sillä ennen valtiomuotouudistusta kuntien hallintoelimissä saattoi istua vain säätyihin kuuluvia porvareita, talollisia ja papistoa. Lähdekirjallisuuden perusteella asunnon hallintasuhteet muodostuvat suurimmaksi yksittäiseksi asunto-olojen laatua heikentäväksi tekijäksi. Mikäli asunto ei ollut oma, asukkaita vaivasi ainainen huoli sen menettämisestä. Siitä, miten asunnon koko, ulkonäkö ja varustelutaso vaikuttivat asumismukavuuteen ja asukkaiden tyytyväisyyteen, on valitettavan vähän tietoa saatavilla.

45 Gebhard 1910, 22.

46 Ruonavaara 1993, 41.

Maaseudun asunto-olojen politisoituminen 1800-luvun lopussa

Varallisuustaso ja rakentamisen perinteet määrittelivät maaseudun työväestön asunto-olot. Asunto-olot olivat vaatimattomat tai jopa olemattomat, sillä päivittäisen ravinnontarpeen tyydyttäminenkin tuotti monille päänvaivaa. Tilanteessa ei kuitenkaan sinänsä ollut mitään ihmeellistä, sillä suurten väestönsien köyhyys oli normaali ilmiö kaikkialla maailmassa. Tilanteeseen tuli kuitenkin muutos 1800-luvulla, jolloin maaseudun puutteelliset asunto-olot alettiin kokea uhaksi yhteiskuntarauhalle ja yhteiskunnan tasapainoiselle kehittymiselle. Asunto-olojen politisoitumiseen vaikuttivat kansainväliset esikuvat ja uudet aatteet: 1700-luvulta lähtien asunto-oloilla, hyvällä elämällä ja toimivalla yhteiskunnalla nähtiin olevan selkeä yhteys. Vain hyvissä ja terveellisissä asunnoissa asuisi tasapainoisia ja työkykyisiä ihmisiä, jotka voisivat hyödyttää koko yhteiskuntaa. Huonoista asunto-oloista tulevat eivät lähtökohtaisesti pystyisi olemaan yleiseksi hyödyksi, vaan pikemminkin haitaksi ja uhaksi. On ilmeistä, että parempien asunto-olojen puolesta puhumisella ja nationalismilla oli yhteys: ihanne vahvasta ja itsenäisestä kansallisvaltiosta edellytti tervettä ja työkykyistä kansaa, joka ahkeroini ja maksaisi veroja. Asumisen huono taso taas vaaransi asukkaiden terveyden ja työkyvyn ja uhkasi sitä kautta yhteiskunnan kehitystä ja taloudellista vaurastumista. Mikäli huomattava osa väestöstä on koditonta ja niin pohjattoman köyhää, että päivittäisen ravinnontarpeen tyydyttäminenkin ei aina onnistu, ei kansallisvaltiolla olisi kovin ruusuista tulevaisuutta.

Kun asuntokysymys politisoitui 1800-luvulla, parannettavaa asunto-oloissa olisi ollut paljon. Vielä vuonna 1937 maaseudun asuntokomitea kirjoitti mietinnössään seuraavaa:

Maaseudun asunnot ovat usein liian pieniä ja matalia ja sen vuoksi asumatiheys on liian suuri. Näin ollen myöskin se ilmamäärä, joka terveydenhoidolliselta kannalta katsotaan minimiksi eli 15 m³ asukasta kohden verraten usein jää saamatta. Melkoinen osa huoneistoista on kylmiä ja hataroita. Säilytyspaikat ovat puutteellisia tai niitä ei ole. Ovet avautuvat suoraan ulkoilmaan j. n. e.⁴⁷

Komitean näkemyksen mukaan maaseudulla asuttiin ahtaasti tunkkaisissa pienissä huoneissa, jotka olivat huonosti rakennettuja ja suunniteltuja ja talvisin kylmiä. Tämä oli tilanne komiteamietinnön mukaan 1930-luvun lopussa! On turvallista olettaa, että asunto-olojen politisoituessa 1800-luvun puolivälin tienoilla asunto-olot olivat vieläkin huonommalla tolalla, sillä 1930-luvulle tultaessa maan elintaso oli yleisesti ottaen noussut huimasti. Valtion kiinnostumista asunto-oloista voidaan

47 Maaseudun asuntokomiteamietintö 1937:6, 23.

pitää merkinä pohjoismaisesta hyvinvointivaltiosta. Ruotsalainen Per Albin Hansson teki tunnetuksi kansankoti-käsitteen kuuluisassa puheessaan vuonna 1928, mutta sen keskeinen sisältö oli poimittavissa yhteiskunnallisesta keskustelusta jo 1800-luvun lopussa. Kansankoti-aatteen mukaan vastakohtaiset parit - pieni ja suuri, koti ja yhteiskunta, yksilö ja yhteisö - kytkeytyivät saumattomasti yhteen. Koti oli kuin yhteiskunta pienoiskoossa ja yhteiskunta taas oli kuin perhe, jonka tehtävänä oli huolehtia kaikista jäsenistään.⁴⁸ Kun maaseudun työväestön asunto-olot alettiin tiedostaa puutteellisiksi, samaan aikaan ja siitä syystä virisi tarve ja halu tehdä asialle jotain. Merkittävää maaseudun asuntokysymyksen politisoitumisessa oli ylimpien yhteiskuntaluokkien ja valtaapitävien oletus, jonka mukaan torppareiden ja tilattoman väestön tyytymättömyys purkautuisi radikalismina, ellei tilanteelle tehtäisi jotain. Maaseudun asuntokysymys politisoitui poliitikkojen omasta aloitteesta, sillä viitteitä maaseudun työväestön ”noususta kapinaan” ei vielä 1800-luvun puolivälissä ollut havaittavissa. Kapinaan nousu olisi ollut äärimmäisen epätodennäköistä, sillä maaseudun työväestöllä ei 1800-luvun puolivälissä vielä yksinkertaisesti ollut resursseja kapinoida: heillä ei ollut minkäänlaista poliittista vaikutusvaltaa, he eivät olleet järjestäytyneitä, ja elämä toimeentulominimin rajoilla piti heidät tiukasti kiinni arjessa.

Asuntokysymyksen politisoitumisen jälkeen ensimmäinen kollektiivinen osoitus maaseudun työväestön tyytymättömyydestä ja turhautumisesta olivat vuonna 1899 kierrelleet maanjakohuhut. Huhujen mukaan suuriruhtinas Nikolai II saattaisi voimaan uudet venäläiset lait ja niiden nojalla maata jaettaisiin jokaiselle miehelle oikeudenmukaisesti. Hallitsijat olivat historian saatossa jakaneet maata uudelleen useita kertoja, edellisen kerran 1800-luvun puolivälissä toimeenpannalla uusjaolla. Huhut ja niihin uskomisen ei näin ollen ollut täysin tyhjämpäiväistä. Matti Peltosen mukaan maanjakohuhuja on kierrellyt maaseudulla ainakin 1700-luvulta asti ja ilmiö oli tuttu myös muualla Euroopassa. Huhujen sisältö ja ilmeneminen noudattivat tiettyä kaavaa: poliittisesti epävakaina aikoina maaseudun työväestön keskuudessa alkoi kiertää huhu, kuinka kuningas tai keisari suorittaisi oikeudenmukaisen maanjaon, mutta jonka pahat virkamiehet ja aatelisto ilkeillä salajuonillaan ovat aina tähän mennessä estäneet. Perinteentutkijoiden mukaan maanjakohuhut ovat seurausta tiedonpuutteesta: epävarmassa tilanteessa omat haaveet nousevat tiedon vertaisiksi ja koska monilla muilla on sama haave, huhu saa siivet alleen.⁴⁹

48 Saarikangas 2002, 22-43.

49 Ks. enemmän Peltonen 2004, 230-234.

Viitteitä maanjakohuhuista esiintyi jo paljon ennen vuotta 1899. Esimerkiksi Satakunta-sanomalehdessä kirjoitettiin jo 3.8.1878:

Monien suurimpain kartanoiden alusväessä etelä-Hämeessä ja Satakunnassa on syntynyt huhu että Suomessa piankin pannaan käytäntöön ”Venäjän valtakunnan laki”, jonka mukaan herrain suuret tilukset jaettaisiin torpparien ja muonamiesten kesken tasan ainoastaan vähäistä lunastusta vastaan kruunulle ”niinkuin Venäjälläkin kuuluu tapahtuneen uuden lain tultua”. Tämä huhu on saanut vahviketta siitä, että monissa kartanoissa on viime keväänä vähennetty työväkeä ja työpalkkoja, sekä keskeytetty tekeilläolevia töitä. Laki luullaan astuvan voimaansa yhteydessä asevelvollisuuden kanssa.⁵⁰

On aina hieman epäselvää, mistä huhut saavat alkunsa, koska niiden syntymiseen liittyy olennaisesti tiedon puute. Yhden teorian mukaan huhua alkoivat levittää Suomessa kiertelevät laukkuryssät.⁵¹ Syy, miksi juuri vuonna 1899 maanjakohuhut saivat merkittävän aseman, ei todellisuudessa johtunut maaseudun työväestöstä, vaan maanomistajien vastareaktiosta. Maanjakohuhuja oli kierrellyt aiemminkin vuosikymmenten saatossa, mutta vuonna 1899 maanomistajat reagoivat niihin voimakkaasti. Maanomistajien voimakasta reaktiota voidaan selittää sekavalla poliittisella tilanteella, sillä vuonna 1899 käynnistyi ensimmäisen sortokausi. Maanomistajat pelkäsivät, että maaseudun työväestö uskoisi huhuihin ja alkaisi kannattaa Suomen yhdistämistä Venäjään maanjaon toivossa. Pelkoa lisäsi myös se, että muualta Euroopasta kantautui uutisia, kuinka sosialismi oli saanut jalansijaa maaseudulta. Osa porvarillisista puolueista pelkäsi maaseudun työväestön reaktioita niin paljon, että he ehdottivat itse maanjakoa, jotta maaseudun työväestö luopuisi haaveista yhdistyä Venäjään. Maaseudun työväestö kuitenkin samaistui enemmän sosiaalidemokraatteihin kuin porvaristoon. Sosiaalidemokraatit eivät uskoneet maanjakohuhujen toteutumiseen Nikolai II:n avulla, sillä todisteita uusista laeista ja maanjaosta Venäjällä ei ollut. Sosiaalidemokraateille maaseudun työväestön tuki kelpasi, sillä vuosisadan vaiheessa suomalainen teollisuustyöväestö oli vielä liian vähälukuinen puolueen nostamiseksi suurpuolueeksi.⁵²

Maan epävakaa poliittinen tilanne ja sosialismin pelko vaikuttivat maaseudun asunto-olojen politisoitumiseen, mutta sille oli olemassa myös selkeä sisäsyntyinen syy: 1800-luvulla niin kutsuttu maaseudun liikaväestö alkoi kasvaa aiempaa nopeammin. Pohjimmiltaan kyse oli siitä, että maan väkiluku kasvoi liian nopeasti suhteessa elämisen mahdollisuuksiin: kaikille ei riittänyt työtä ja työllä ei tullut toimeen. J.V. Snellman havahtui maaseudulla kytevään ongelmaan jo 1840-luvulla, ja hän kirjoitti Saima-lehdessä seuraavaa:

⁵⁰ Satakunta 3.8.1878.

⁵¹ Tommila 1999, 246-252.

⁵² Hietanen 1982, 25.

Miten voidaan katsoa jonkin kansan tulevan toimeen, kun jokaiselle yksilölle sanotaan: Sinun tulee elättää itsesi, mutta saat tehdä työtä vain niin ja niin monen neljännespeninkulman alueella, tämän alueen maasta et kuitenkaan saa etsiä tuottoa, sillä se ei kuulu sinulle siitä huolimatta, että se odottaa viljelijäänsä. Sitä paitsi tässä on luettelo, joka käsittää noin satakunta elinkeinoa, mutta niistä sinä et saa valita yhtä ainoata. Sillä raukalla, jolle tämä sanotaan, ei ole omaisuutta eikä sivistystä, jollei niiksi lueta hänen ryysyjänsä ja niitä katekismuksen rivejä, jotka hän on oppinut latelemaan ymmärtämättä niistä yhtään ainoata riviä. Jos hän on työtön taikka parempaan elämään pyrkii niin mihin hänen on ryhdyttävä? Yhteiskunta ei parempaa vastausta anna kuin: Rupea päiväpalkkalaisena palvelemaan henkilöä, joka omistaa maa-alueen, johon olet sidottu.⁵³

Snellmanin pohdinta oli osuva. Aikaisemmin torppien vapaampi perustamisoikeus oli riittänyt väestöpaineen purkamiseen: torppien perustaminen sallittiin talonpoikaismaille vuonna 1743 ja kruunutiloille 1757. Vanhimmat pojat jäivät yleensä päätilalle ja muille pojille lohkaistiin oma tila, jolloin jokaisella oli oma selkeä paikkansa yhteisössä.⁵⁴ Tämä ”liikaväestön” purkautumisväylä kuitenkin tukkeutui, sillä tilakoko pieneni niin paljon, että niiden elinkelpoisuus alkoi heikentyä.⁵⁵ Hallitsija reagoi käynnistämällä maiden uusjaon vuonna 1848 ja vuonna 1852 lakiin kirjattiin tilan kannattavuusperiaate veronmaksukyvyyn turvaamiseksi. Pienimmäksi sallituksi tilakooksi määriteltiin sellainen, joka kykeni tarjoamaan elannon vähintään viidelle työkykyiselle aikuiselle ja heidän perhekunnilleen sekä selviämään veroista ja syytinkirasitteista. Tämä käytännössä pysäytti tilojen lohkomisen suurimmassa osassa Suomea. Kun maatilojen lukumäärä kasvoi vuodesta 1864 vuoteen 1890 mennessä vain runsaalla 11000 tilalla, kasvoi väkiluku samaan aikaan 600 000. Tämä tarkoitti väistämättä sitä, että yhä useampi maaseudun asukas oli tilaton.⁵⁶

1840-luvulla tilattomalla ei ollut paljon vaihtoehtoja. Vapaata liikkumista ja muuttamista rajoitettiin yhteiskuntarauhan säilymiseen vedoten, joten tilaton oli käytännössä sidottu synnyinpaikkakuntaansa. Hän ei voinut liikkua työn perässä pitkiä matkoja. Toisaalta se ei sinänsä ollut vielä 1840-luvulla välttämätöntä, sillä tilaton väestö oli vielä lukumääräisesti sen verran pieni, että maatalouden tilapäistöitä riitti hyvin kaikille. Toisaalta tilattomalla väestöllä ei myöskään ollut mahdollisuutta lähteä etsimään onneaan muualta – hänen täytyi tyytyä osaansa tilattomana kausityöntekijänä. Tämä oli Snellmanin mukaan lohдутон vaihtoehto ja olihan se –

⁵³ Haatanen 1968, 2.

⁵⁴ Lohkomisasiivisuudessa oli kuitenkin eroja. Esimerkiksi Itä-Suomessa tiloja ei tavattu pilkkoa, vaan muut lapset jäivät vanhimman pojan palvelukseen tai lähtivät pois.

⁵⁵ Huhtamies 2008, 326.

⁵⁶ Peltonen 2004, 139; Juntto 1990, 65-69.

päiväpalkkalaisena ei ollut minkäänlaisia mahdollisuuksia sosiaaliseen nousuun ja riippumatta siitä, kuinka paljon työtä teki, elintaso ei juuri noussut. Kärjistetysti 1840-luvulla tilattomat olivat talollisten nuorempia tyttäriä ja poikia – he katselivat sivusta, kuinka vanhin veljistä sai jatkaa tilan pitoa isänsä jälkeen ja kuinka osa sisaruksista pääsivät hyviin avioliittoihin. Tilattomuus herätti katkeruutta ja sitä pidettiin huono-osaisuutena, koska tilattomat olivat aikanaan syntyneet talollisten lapsiksi. Tilaton pystyi päivätyöllään hankkimaan vaatimattoman asunnon ja päivittäiset elintarvikkeet, mutta rikastumisesta tai edes mukavasta elintasosta oli turha haaveilla. Tilapäisenä työntekijänä joutui tekemään pitkiä päiviä silloin kun työtä oli tarjolla. Jos työtä ei tehnyt kunnolla, oli olemassa mahdollisuus, ettei sitä enää tarjottaisi. Tilaton oli tukevasti turpeeseen sidottu ja vaikka onnen etsiminen muualta olisi ollut mahdollista, sitä tuskin olisi löytynyt. 1800-luvun puolivälissä kaikki maa oli jo jonkun omistuksessa, joten uudisraivaajaksi voinut ryhtyä.⁵⁷

Myös muut realistiset vaihtoehdot olivat tilattoman kohdalla vähissä. Käsityöammatit olivat tarkoin suojattuja ja mestarit kouluttivat seuraajia lähinnä omista pojistaan. Arvostettuun lailliseen käsityöammattiin oli vaikea päästä ilman, että syntyi oikeaan sukuun tai edes oikeisiin piireihin. Maaseudulla kuitenkin toimi jonkin verran itsellisiä, eli tilattomaan väestöön kuuluvia henkilöitä, jotka harjoittivat käsityöammattia ilman virallista pätevyyttä. Mahdollisuudet käsityöammattien epäviralliseen harjoittamiseen vaihtelivat sen mukaan, kuinka aktiivisesti alueella toimiva laillistettu käsityöläinen vahti omia oikeuksiaan (ja myös sen mukaan, kuinka käsityötuotteille riitti kysyntää). Kaupunkeihin muuttaminen ei ollut vielä 1800-luvun puolivälissä kovin realistinen vaihtoehto, sillä teollisuustoiminta oli pienimuotoista ja sitä paitsi kaupungeissa oli huutava asuntopula vielä vuosisadan lopussakin. Siirtolaiseksi lähteminen oli yksi vaihtoehto ja siihen turvauduttiin ahkerammin rannikkoseudulla, mutta on selvää, että kaikki eivät halunneet lähteä merten taakse, eikä kaikkien halukkaiden ollut mahdollista lähteä. 1860-luvulla tilattomalle väestölle pyrittiin tarjoamaan mahdollisuuksia sallimalla vapaa muuttaminen ja ammatinvalinta sekä poistamalla palvelus- ja suojelupakko. Vuonna 1879 elinkeinovapautta laajennettiin edelleen.⁵⁸ Välitöntä helpotusta uudistukset eivät tuoneet, sillä olemassa olevat rakenteet ja asenteet muuttuivat hitaasti.

Myös torppareiden asema alkoi heikentyä 1800-luvun loppupuoliskolla. Pohjimmiltaan kyse oli puutteellisten vuokrasopimusten ja lähes olemattoman lainsuojan aiheuttamasta jatkuvasta

⁵⁷ Vuodesta 1789 lähtien talonpoikien oli mahdollista ostaa ja omistaa maata. Ks. enemmän Jutikkala 1942, 497-516.

⁵⁸ Liikkumista oltiin perinteisesti rajoitettu vedoten yhteiskuntarauhan säilymiseen. Säätyvallan mureneminen ja kapitalistinen henki kuitenkin johtivat aiempaa liberaalimpaan talouspolitiikkaan, johon kuului myös työvoiman vapaampi liikkuminen. Enemmän irtolaisuudesta ks. Ståhlberg 1995.

epävarmuuden tunteesta. Maanomistaja saattoi halutessaan kiristää vuokraehtoja tai häätää torpparin pois tilaltaan, jolloin tämä menetti yhdellä kertaa kotinsa, elinkeinonsa ja elämäntyönsä. Viljo Rasilan mukaan näin näyttää tapahtuneen varsin usein, sillä vuonna 1865 torppia laskettiin olleen 63 002, mutta vuonna 1912 torppia, joissa vuokraajaperhe oli pysynyt samana yli 50 vuotta, oli ainoastaan 23 198. Jatkuva epävarmuus ja pelko kaiken menettämistä oli omiaan kasvattamaan torppareiden tyytymättömyyttä.⁵⁹ Väestöpaineen kasvaessa maaseudulla maanomistajat saattoivat kiristää vuokraehtoja, joihin torpparin oli pakko suostua, jos halusi jatkaa tilallaan. Koska uusien torppien lohkomista rajoitettiin 1850-luvulla tilojen elinkelpoisuuden turvaamiseksi, mutta torppien kysyntä lisääntyi jatkuvasti, vuokrataso nousi 1860-luvulta 1910-luvulle tultaessa 2,5-kertaiseksi. Vuokratasossa oli suuria alueellisia eroja, mitkä johtuivat maanperän tuottavuudesta ja vuokrasuhteiden laadusta. Edullisimmin selvisivät Pohjois-Suomen talonpoikien torpparit, jotka saattoivat maksaa vuokrana esimerkiksi 1/14 torpan tuotosta. Etelä-Suomessa kartanoiden torpparit joutuivat tilittämään maanomistajalle jopa 1/3 ansioistaan. Vuonna 1912 maan kaikista torpista yli 80 % oli talollisten mailla ja vain 7 % säätyläistiloilla. 1800-luvun lopussa uudeksi vuokranantajaryhmäksi nousivat yhtiöt ja tehtaat, joiden mailla sijaitti 9 % kaikista torpista.⁶⁰

Torppari maksoi vuokransa pääasiassa työnä, sillä rahan hankkiminen oli torppareille vaikeaa. Torppien tuottavuus oli tunnetusti heikko muun muassa siitä syystä, että torppari joutui maatalouden parhaina sesonkiaikoina työskentelemään vuokranantajansa pelloilla vuokransa maksamassa. Vähän rahat, jotka torppari sai satonsa myymisestä, käytettiin kahvin, suolan, sokerin, metalliesineiden, kankaiden ynnä muiden perustarvikkeiden hankintaan, joita ei omalla tilalla voinut tai kannattanut tuottaa. Torpparin vuokrasuoritusten periminen työnä sopi maanomistajille paremmin kuin hyvin, sillä hän sai käyttöönsä osaavaa työvoimaa ja palkollisten palkkaamisen tarve väheni. Palkolliselle piti maksaa palkkaa vuoden jokaisena päivänä, mutta torpparista ei sinänsä ollut vuokranantajalle mitään kuluja. Torppari viljeli maata, joka oli vuokranantajalle ylimääräistä tai jonka torppari oli itse raivannut ja näin olen se ei ollut vuokranantajalta mitään pois. Vuokranantaja sai pelloilleen ilmaista työvoimaa sitä vastaan, että hän antoi torpparin viljellä osaa omista maistaan. Vuonna 1893 torppareiden asemaa selvittämään asetettu komitea määrittelikin torpan ainoaksi tarkoitukseksi taata maanomistajalle aina saatavilla olevaa osaavaa työvoimaa päätilalla suoritettavaa maanviljelystä varten.⁶¹ Monissa taloissa kaikki liikenevät rahat käytettiin mieluummin elintason kohottamiseen ja velkojen maksuun kuin palkollisten palkkaamiseen.⁶²

⁵⁹ Rasila 1970, 17.

⁶⁰ Huhtamies 2008, 327.

⁶¹ Alanen 1964, 177; Peltonen 1992, 239-249, 279-285.

⁶² Jutikkalan mukaan katovuodet, perintötilojen korkeat lunastushinnat, syytinkirasitteet ja yli varojen eläminen velkaannuttivat monia tiloja 1800-luvun lopussa. Ks. enemmän Jutikkala 1942, 539-552.

1800-luvun lopussa maaseutu oli hyvin erilainen kuin sata vuotta aiemmin. Säätyläiset ja aatelisto olivat menettäneet asemansa ja uusiksi taloudellisiksi ja poliittisiksi toimijoiksi olivat nousseet suurmaanomistajat ja talolliset. 1870-luvulta 1900-luvulle tultaessa kaikkien maaseudun asukkaiden elintaso oli vähintään kaksinkertaistunut, mutta kuilu köyhien ja rikkaiden välillä oli kasvanut huomattavasti. Kaupan ja elinkeinoelämän vilkastuminen oli itseään ruokkiva kehä, mutta sen alkusysäys oli metsissä. Kun metsien arvo alkoi nousta 1870-luvulla, rahoilla kohotettiin elintasoja ja lähetettiin lapsia kouluun. Öljylamput, tulitikut, raudoitettut kärret, hopeaesineet, ostokankaat, ompelukoneet, vehnäleipä, kahvi, sokeri ja muut ylellisyystuotteet yleistyivät maaseudulla niin, että vuonna 1901 kankaita myytiin kolme ja metallitavaraa viisi kertaa enemmän kuin 25 vuotta aikaisemmin. Perinteisesti maaseudun työväestöllä oli ollut rajattu metsänkäyttöoikeus, esimerkiksi oikeus hankkia polttopuuta ja/tai rakennuspuuta. Muuttuneessa tilanteessa metsänomistajat alkoivat rajoittaa torppareiden ja tilattomien metsänkäyttöoikeutta, jolloin he eivät päässeet hyötymään puun hinnan arvonnoususta, vaan pikemminkin päinvastoin: monet joutuivat jatkossa maksamaan pelkistä polttopuista.

Tyytymättömyys maaseudun työväestön keskuudessa kasvoi samaa tahtia kuin talollisten elintaso nousi. Maaseudun työväestö oli taloudellisessa ahdingossa ja sosiaalisessa umpikujassa. Säätyjen ajan avioitumiskäytänteet olivat siirtyneet myös säätyvallan perijöille: talolliset avioituivat talollisten kanssa, torpparit torppareiden ja tilattomat tilattomien kanssa. Ristiin avioituminen ei ollut enää kiellettyä, mutta ei myöskään sosiaalisesti hyväksyttyä. Muunlaiset mahdollisuudet sosiaaliseen nousuun olivat maaseudulla huomattavasti pienemmät kuin kaupungeissa, joissa saattoi rikastua hyvällä onnella, uutteralla työllä ja tuoreilla ideoilla.⁶³ Maaseudun työväestön asema tosiasiallisesti heikentyi 1800-luvun kuluessa, mutta siitä huolimatta alkusysäys asunto-olojen politisoitumiselle tuli yhteiskunnan yläkerroksista. Maaseudun työväestön tyytymättömyyden määrää on hankala mitata – oliko tyytymättömyyttä enemmän 1800-luvun lopussa kuin vuosisadan alussa? Varmaksi voidaan sanoa se, että tyytymättömien lukumäärä oli ainakin kasvanut huikeasti ja se riitti asuntokysymyksen politisoitumiseen. Valtaa pitävät alkoivat aktiivisesti pelätä kapinaa ja oman asemansa heikentymistä, mikä nosti maaseudun asunto-olot poliittisen mielenkiinnon kohteeksi.

63 Haapala 2007, 57-59; Jutikkala 1942, 555, 562-563.

2. Rakentamisen ihanteet

Tässä luvussa käsitellään rakentamisen ihanteita rakennusalan ammattilaisten ja sivistyneistön näkökulmasta. Millainen oli hyvä asunto 1800- ja 1900-lukujen taitteessa? Miten ihanteita pyrittiin levittämään maaseudulle ja kuinka ne tavoittivat maaseudun työväestön?

Uusi perhekäsitys rakentaa seiniä

Aluksi on hyvä tuoda esille, että keskustelu asuntokysymyksestä ja hyvästä asumisesta tapahtui sivistyneistön keskuudessa varsin kaukana maaseudusta ja maaseudun työväestöstä. Vaikka keskustelun tuloksena syntyi monia konkreettisia ja ajatuksen tasolla hyviä parannusehdotuksia, sivistyneistö ja maaseudun työväestö eivät varsinaisesti kohdanneet. Puhuttaessa rakentamisen ihanteista puhutaan sivistyneistön ihanteista – millainen rakennettu kulttuuriympäristö maaseudulla olisi ollut, jos he olisivat saaneet päättää, eikä tiellä olisi ollut taloudellisia, juridisia ja tapakulttuurin muodostamia esteitä. Asuntojen suunnittelussa nousi 1800-luvun lopussa esiin kaksi uutta trendiä, jotka toistuivat ajan lehtikirjoittelussa ja rakennusoppaissa. Ensiksi asunnon tilajako ja käsitys tilajaon merkityksestä muuttuivat ja toiseksi alettiin arvostaa kodin käytännöllisyyttä ja terveellisyttä uudella tavalla. Paikoitellen vielä 1800-luvulla asunto tarkoitti neljän seinän ja katon muodostamaa tilaa, jossa asuivat kaikki ruokakuntaan kuuluvat: vanhemmat, lapset, muut sukulaiset, palvelusväki ja talvisaikaan jopa eläimet. Elämänpiiriä laajennettiin ilmojen salliessa ja tarpeen vaatiessa ulos pihapiiriin, aittoihin, niityille ja metsiin. Asunnon ensisijainen tarkoitus oli tarjota suoja luonnonvoimia ja mahdollisia tunkeilijoita vastaan. Toki on luolamaalauksin osoitettu, että ihmiset olivat jo kymmeniä tuhansia vuosia sitten kiinnostuneita elinympäristönsä esteettisistä arvoista, eikä voida sanoa, etteikö pimeää ja pientä savupirttiä oltaisi yritetty kaunistaa. Esteettisyys ja käytännöllisyys olivat kuitenkin pitkään toisarvoisia ominaisuuksia asunnossa, jonka pääasiallinen tarkoitus oli suojata.

Vähitellen asunnon merkitys ja funktiot muuttuivat, minkä seurauksena se lakkasi olemasta pelkkä suoja: asunnosta tuli koti, yksityinen tila, jossa oli selkeät rajapinnat eri toiminnoille ja henkilöille. Tilojen eriytymiselle oli hygieenisia ja sosiaalisia syitä. Ruuanvalmistus nähtiin kaikkine hajuineen ja äänineen haitallisena yleiselle seurustelulle ja viihtymiselle, joten se haluttiin eristää omaan tilaansa. Katsottiin myös, että jokaisella asukkaalla oli oikeus omaan yksityiseen tilaansa, mikä

erotti makuuhuoneet seurusteluhuoneista. Erilliset makuuhuoneet olivat merkki yleisen häveliäisyyden kasvusta ja toisaalta kaksinaismoralismista, sillä eihän kukaan voinut tietää, mitä makuuhuoneen suljettujen ovien takana tapahtui. Perinteinen talonpoikaistupa oli uusien tilakäsitysten valossa kauhistus asuntopuunnittelijoille. Niissä kaikki asunnon toiminnot tapahtuivat samassa tilassa, eikä yksityisyydelle ollut sijaa. Arkkitehti August Brunius piti suurta tupaa sopivana korkeintaan ”vastanaineille, jotka ovat hartaasti kiintyneet toisiinsa, eivätkä ainoastaan kärsi, vaan toivovatkin sellaista yhtämittaista yhdessäoloa, mikä yhteisessä arkihuoneesta johtuu”.⁶⁴

Asunnon tilojen eriytyminen alkoi 1700-luvulla säätyläispiireissä ja se liittyi olennaisesti perheen käsitteen uudelleenmuovautumiseen. 1800-luvulle asti sekä säätyläispiireissä että rahvaan keskuudessa puhuttiin perheen sijasta talosta ja ruokakunnasta (ruots. hus, hushåll, husfolk). Näin ollen perhe (eli talo) tarkoitti vanhempien ja lapsien lisäksi talossa asuvia sukulaisia ja palvelusväkeä. Perhe oli ensisijaiselta merkitykseltään pienin mahdollinen taloudellinen ja sosiaalinen yksikkö, jota johti yksinvaltiainen isäntä. Perheen tehtävänä oli torjua syntiä ja maallista epäjärjestystä.⁶⁵ Se oli valtakunnan perusrakennuspalikka ja oletuksena oli, että jokainen kuului perheeseen. Perheisiin kuulumattomia nimitettiin irtolaisiksi. Vuoden 1883 irtolaisasetuksen mukaan irtolainen oli ”se, joka ilman elatusta omista varastoistansa tahi toisen huolenpidon kautta työttömänä kuljeksi harjottaen siveetöntä ja säädytöntä elämää”.⁶⁶ Tässä siveettömyys ja säädyttömyys tarkoittavat ensisijaisesti kunnollisen ja tunnollisen vastakohtaa; henkilöä, joka oman laiskuutensa, valintojensa tai epäonnen seurauksena ajautuu asunnottomaksi, työttömäksi ja kerjäläiseksi. 1860-luvulla irtolaisen elämä helpottui, kun vapaa muuttaminen ja ammatinvalinta sallittiin ja poistettiin palvelus- ja suojelupakko. Tästä eteenpäinkin irtolaisuus oli edelleen epätoivottua ja irtolainen saatettiin määrätä työlaitokseen, mutta irtolaisuus ei enää automaattisesti ollut rikos, josta voitiin tuomita vankeuteen.⁶⁷ ”Perhepakkoa” selittää se, että agraarisessa yhteiskunnassa työskentely oli kollektiivista: mikäli henkilö ei kuulunut johonkin taloon – isäntänä, renkinä taikka esimerkiksi muonamiehenä – hänellä oli varsin heikot mahdollisuudet tehdä työtä ja olla osallisena normaalina pidetyn elämän piirissä. Perheeseen kuuluminen oli myös yksilön etu, eikä vain pakko, sillä perheen ulkopuolella vaihtoehtoja ja hyväksyntää oli tarjolla vähän.

Perheen käsite kuitenkin muuttui 1800-luvun kuluessa ja se vaikutti myös asuntojen suunnitteluun ja rakentamiseen – vanhanaikaiset asunnot eivät enää vastanneet modernin perheen tarpeita. Vanha

64 Brunius 1917, 20-21.

65 Häggman 1994, 134-136.

66 Irtolaisasetus 2.4.1883/17.

67 Ks. irtolaisuudesta enemmän Ståhlberg 1995.

perhekäsitys alkoi murentua 1840-luvulla, kun perheenperustamisissä olleet sivistyneet miehet, kuten J.V Snellman, Z. Topelius, J. L. Runeberg, A.A. Laurell, F. Collan ja E. Lönnrot käynnistivät julkisen keskustelun perheen olemuksesta ja tarkoituksesta. Nuoret miehet halusivat nähdä perheen aiempaa intiimimpänä ja yksityisempänä: se ei enää olisikaan koko talo, vaan vanhempien ja lasten muodostama kasvatusyhteisö. Ensimmäiseksi perheen piiristä pudotettiin pois palvelusväki, mutta myös sukulaiset haluttiin etämmälle niin kutsutusta ydinperheestä. Lisäksi julkisessa keskustelussa haluttiin ravistella perheen asemaa yhteiskunnan staattisena perusrakennuspalikkana: *uuden* perheen piti muodostaa vastavuoroinen vuorovaikutussuhde valtiiovallan kanssa. Toisin sanoen: perhe oli kuin yhteiskunta pienoiskoossa ja valtio oli olemassa perheitä varten.⁶⁸ Perheen tehtävänä oli kasvattaa lapsista kunnollisia ihmisiä kunnollista yhteiskuntaa varten. Erityisesti J. V. Snellman näki perheretoriikassa yhteyden voimistuvaan kansallistunteeseen. Patriarkaalinen perhehierarkia, sääty-yhteiskunta ja kuninkaanvalta edustivat vanhanaikaisuutta ja taantumusta, tulevaisuus olisi perheessä ja vahvassa kansallisvaltiossa, jossa vapaan kansalaisen ihanne toteutuisi.⁶⁹

Topeliuksen mukaan patriarkaalinen ruokakunta alkoi hajota jo 1700-luvulla erityisesti kaupungeissa asuvien säätyläisten keskuudessa. Vielä 1700-luvun alussa keskisäätyisten kaupunkilaisperheiden palvelijat söivät samassa pöydässä isäntäväen kanssa ja nimittivät talon isäntää ja emäntää isäksi ja äidiksi. Topeliuksen mukaan Kustaa III:n ajan eurooppalaiset kulttuurivaikutteet sysäsivät muutoksen liikkeelle. Erityisesti kaupungeissa, mutta myös maalaisaateliston keskuudessa palvelusväki sysättiin isäntäperheen ulkopuolelle, vaikka heidän työnkuvassaan mikään ei olennaisesti muuttunut. Ruokakunta säilyi työyhteisönä, mutta sen sisälle nousi ylitsepääsemättömiä intiimejä raja-aitoja. Aikalaishavainnoissa muutosta kuvaillaan siten, että isäntäväki käänsi selkensä palvelusväelle ja myöhemmin myös sukulaisilleen. Toisaalta on osoitettavissa, että myös palvelusväellä ja sukulaisilla oli halu kääntää selkensä isäntävälle. Ankarasta ja hyvin henkilökohtaiselle tasolle menevästä kotikurista haluttiin pyristellä irti, sillä se ei juuri antanut sijaa yksityisyydelle.⁷⁰ Muuttuvan perhekäsityksen myötä myös asuntojen suunnittelu ja rakentaminen muuttuivat, sillä seinistä haettiin tukea kodin sisäisille rajapinnoille. Muutoksilla oli vaikutusta myös kodin käytännöllisten toimintojen järjestämisessä, kuten ruuanlaitossa, mutta ensisijaisesti niiden tarkoitus oli vaikuttaa sosiaalisiin rajanvetoihin.

68 Vrt. kansankoti-aate!

69 Häggman 1994, 176-178.

70 Häggman 1994, 178-179.

Maaseudun järjestötoiminta – muutoksen moottori

1800- ja 1900-lukujen vaihteessa rakentamisen ja asumisen muutoksille oli olemassa vahva aatteellinen perusta. Kuitenkin - kuten jo yllä lyhyesti todettiin - henkinen ja konkreettinen välimatka sivistyneistön ja maaseudun työväestön välillä oli mittava. Senaatti ja virkamiehistö keskittyivät ainoastaan pulmallisten maanomistussuhteiden ratkomiseen ja asuntokannan määrälliseen lisäämiseen – rakentamisen uusiin tyyli- ja muotoseikkoihin ei riittänyt resursseja. Ei sillä, että rakentamisen uusia trendejä oltaisiin ensimmäisenä lakipykäliin kirjattukaan! Uusien aatteiden levittäminen ja puuttuminen maaseudun rakentamiseen oli tutkimusajankohtana ainoastaan järjestötoiminnan ja yksittäisten ammatinharjoittajien varassa. Järjestötoiminnalla oli taustallaan hyvä organisaatio ja valtavasti innostuneita ihmisiä, jotka aidosti uskoivat valistuksen ja neuvonnan voimaan. Järjestöt syntyivät ensisijaisesti vastaamaan muuttuvan maatalouden tarpeisiin, mutta niiden harjoittama valistus- ja neuvontatyö oli laaja-alaista ja yksi osa-alue käsitti myös rakentamisen.

Maaseudun järjestötoiminta käynnistyi vaiheittain 1800-luvulla. Kaikki sai alkunsa vuonna 1797 perustetusta Suomen Talousseurasta, joka oli aikansa oppineiden ja sivistyneistön harrastuneisuuden tulos. Se syntyi halusta kehittää systemaattisesti maan talouselämää ja maataloutta. Aluksi Suomen Talousseuralla ei ollut virallista ohjelmaa, sääntömääräisiä kokouksia tai muita järjestölle tunnusomaisia piirteitä, vaan toiminta oli vapaamuotoista. Sen jäsenet seurasivat aktiivisesti maatalouden kehitystä muualla Euroopassa ja kehittivät ja sovelsivat uusia kasvilajikkeita, työmenetelmiä ja tekniikkaa kotimaassa. Suomen Talousseuran toiminnan luonne muuttui, kun Suomesta tuli Venäjän autonominen suuriruhtinaskunta. Moni Suomen Talousseurassa vaikuttaneista henkilöistä valittiin maan uuteen hallituskonseljiin⁷¹ ja jäsenistön saadessa viranomaisvaltuuksia Suomen Talousseurasta tuli vähitellen eräänlainen maatalouden valtakunnallinen keskusjärjestö.⁷² Suomen Talousseuran aseman virallistaminen ei tapahtunut hallituskonseljin aloitteesta, vaan se kohosi asemaansa vähitellen yksinkertaisesti ottamalla itselleen toimivaltuuksia, jotka siihen mennessä eivät olleet kenenkään hallussa.

1800-luvun edetessä Suomen Talousseuran toiminta alettiin kokea riittämättömäksi, sillä sen harvalukuisella jäsenistöllä ei ollut mahdollisuutta levittäytyä maakuntiin. Lisäksi sen toimintatavat

⁷¹ Tämä ei johtunut siitä, että kuuluminen Suomen Talousseuraan oltaisiin katsottu hallituskonseljipaikkaan oikeuttavaksi ansioksi, vaan yksinkertaisesti siitä syystä, että Suomessa oli verrattain vähän oppineita ja sellaista sivistyneistöä, jolle virat saatettiin antaa. Hallituskonseljipaikan saaneet vain sattuiivat olemaan samoja henkilöitä, jotka jo kuuluivat Suomen Talousseuraan.

⁷² Niemelä 1996, 62.

koettiin vanhentuneiksi: alkuvaiheessa Suomen Talousseurassa luotettiin siihen, että hyvän esimerkin antaminen riittäisi uusien työmenetelmien ja tekniikan levittämiseen, mutta myöhemmin alettiin yhä vahvemmin olla sitä mieltä, että tarvittaisiin aktiivista valistusta ja neuvontaa, jotta tavalliset talonpojatkin omaksuisivat uudet aatteet. 1850-luvulla alettiin perustaa läänikohtaisia maanviljelysseuroja. Maanviljelyseurat olivat yleensä pieniä, esimerkiksi Peräpohjolassa (nyk. Lapin maakunnan eteläinen puolisko) jäseniä oli vain kymmenen. Ne toimivat valtionavun, harkinnanvaraisen tuen ja lahjoitusten turvin.⁷³ Pian perustamisensa jälkeen läänikohtaiset maanviljelysseurat perustivat läänin jokaiseen maakuntaan talousseuran. Talousseurojen tarkoituksena oli hankkia maanviljelysseuroille uusia jäseniä, lähettää selonteot maatalouden tilasta ja tuottavuudesta sekä toimia omalla alueellaan yleisneuvojina. Talousseurojen toiminta alkoi vilkkaana, sillä kaikki tapahtui lähellä tavallisia viljelijöitä, mutta alkuinnostuksen jälkeen jäsenmäärät lähtivät laskuun.⁷⁴ Maanviljelys- ja talousseurojen lisäksi maaseudulle perustettiin lukuisia maamiesseuroja, jotka olivat yhden tai muutaman pitäjän alueelle syntyneitä maatalouden edistämisen- ja neuvontajärjestöjä. Maamiesseura -nimitys vakiintui vasta 1900-luvulla ja sitä ennen seuroja kutsuttiin kirjavalla joukolla nimityksiä, kuten isäntäyhdistys, maalaisseura, piirikunta tai maatalousseura.

Maatalouden murroskausi ja paikallistason järjestötoiminnan käynnistyminen osuvat ajallisesti niin hyvin yhteen, että asioilla on todennäköisesti yhteys. 1800-luvun loppupuolella halpa tuontivilja teki leipäviljan viljelystä kannattamatonta ja maatalouden tuotantosuunta muuttui varsin nopealla aikataululla viljanviljelystä karjankasvatukseen ja erityisesti maitotuotteiden tuottamiseen. Samalla alkoi myös eläinten rehukasvien viljely, mikä oli ennenkuulumatonta, sillä karja oli aiemmin laiduntanut niityillä ja kedoilla, joista myös kerättiin korsirehua talviruokintakauden ajaksi. Tuotantosuunnan muutokseen liittyi paljon uusia viljelykasveja, uusia viljelymenetelmiä, uutta teknologiaa ja tietotaitoa, joiden levittämisestä ja tunnetuksi tekemisestä järjestötoiminta löysi paikkansa ja vakiinnutti asemansa. Lisäksi 1800-luvun lopun asenneilmapiiri oli otollinen kaikenlaiselle yhdistys- ja yhteistoiminnalle. Vain hetkeä aikaisemmin oltiin perustettu laaja kunnallishallintoverkosto ja sanomalehdet levittivät tietoa ennennäkemättömällä tavalla. Jo moni suomalainen osasi lukea ja lehtien tuotantokustannukset laskivat niin, että kaikki alkoivat seurata säännöllisesti sanomalehtiä.⁷⁵

73 Nykyrahaksi muutettuna summa vastaa noin 45 500 euroa. Lähde: Tilastokeskuksen rahanarvokerroin. Kerroin perustuu erillistutkimuksiin ja on ainoastaan suuntaa-antava. Luettu 23.1.2013.
http://www.tilastokeskus.fi/til/khi/2011/khi_2011_2012-01-18_tau_001.html

74 Niemelä 1996, 85-92.

75 Niemelä 1996, 93.

Suomen Talousseuran ja kaikkien maanviljelys-, talous- ja maamiesseurojen tärkein tehtävä oli maanviljelykseen ja karjanhoitoon liittyvän tietotaidon opettaminen ja levittäminen, mutta sijansa saivat myös muun muassa puutarhaviljely, käsityöteollisuus kuin rakentaminenkin. Alkuvaiheessa tärkeimmäksi vaikutuskanavaksi nousivat valtakunnalliset yleiset maanviljelyskokoukset, joissa etukäteen valitut puhujat esitelmöivät ja kävivät keskustelua ajankohtaisista kysymyksistä. Samalla järjestettiin maatalousnäyttely, jossa esiteltiin karjaa, kasvilajikkeita, hevosia, kotitaloustuotteita, uusia työvälineitä ja -menetelmiä ja rakentamisen uusia tuulia. Näyttelyillä oli tärkeä asema uutuuksien esittelyssä ja niistä oli yleensä myös mahdollista ostaa työvälineitä ja eläimiä. Valtakunnallisten yleisten maanviljelyskokousten rinnalla paikallistason seurat järjestivät omia kokouksiaan ja näyttelyitään, joiden ohjelma noudatti yleisten maanviljelyskokousten linjaa. Tavaksi tuli myös järjestää erilaisia kilpailuja, kuten paras lypsylehmä, paras lypsäjä tai paras kyntäjä ja voittajat palkittiin pienin palkinnoin. Myös työnäytökset, joissa esiteltiin uusia maatalouskoneita, olivat suosittuja ohjelmanumeroita.⁷⁶

Vaikka maatalousnäyttelyiden pääpaino oli maatalouden harjoittamisessa, laajemmalla merkitykseltään ne olivat todellisia uusien aatteiden ja vaikuttamisen keskusareenoita. Maatalousnäyttelyihin kokoontui ihmisiä laajoilta alueilta ja niihin mentiin kuin suuriin huvitapahtumiin. Ihmiset tapasivat tuttujaan ja muita samanhenkisiä ihmisiä, keskustelivat ja vaihtoivat ajatuksia. Paljon ennen maatalousnäyttelyä alan lehdissä kirjoitettiin näytteilleasettajista ja esiintyjistä ja jälkikäteen puitiin näyttelyn antia ja sen merkitystä. Vaikka asuntokysymys vaikuttaa pieneltä ja vakavamieliseltä aihekokonaisuudelta konkreettisten ja hilpeiden lypsylehmäkilpailuiden ja muun markkinahumun rinnalla, maatalousnäyttelyt olivat kuitenkin yksi varteenotettava väylä sivistyneistön uusien asumisihanteiden levittämisessä kansan keskuuteen. Vuonna 1906 Kuopion maatalousnäyttelyssä mentiin niin pitkälle, että näyttelyalueelle rakennettiin uusien ihanteiden mukainen pienviljelijän maatila asuin- ja talousrakennuksineen. Näyttelyn jälkeen tilalla aloitettiin normaali maanviljely, jossa elinkeinonharjoittaminen tapahtui moderneilla laitteilla ja modernien aatteiden mukaisesti.⁷⁷ Pientilakokonaisuuden rakentaminen oli näyttelyn järjestäjiltä valtava voimainponnistus verrattuna esimerkiksi niittokoneiden esittelyyn, jotka täytyi vain kuljettaa paikalle. Siihen nähden mallitilasta ja sen arjesta uutisoitiin valtakunnallisissa rakennusalan lehdissä jälkepäin melko vähän. Vahvistamattoman lähteen mukaan viljelys loppui ja tila purettiin 1970-luvulla.

⁷⁶ Niemelä 95-102.

⁷⁷ Niemelä 1996, 168.

Tapahtumatoiminnan ohella järjestöillä oli julkaisutoimintaa ja ne järjestivät erilaisia kursseja, retkiä ja kilpailuja. Järjestöt pitivät julkaisutoimintaa arvossaan, sillä sen avulla saatiin tietoa levitettyä laajalle alueelle suhteellisen pienin kustannuksin. Lisäksi opasvihkonen tai lehti oli yksilön näkökulmasta helposti lähestyttävä; sen pystyi tilaamaan kotiinsa ilman, että täytyi tehdä vaivalloista matkaa tapahtumaan tai kurssitilaisuuteen tai kohdata neuvojaa henkilökohtaisesti. Järjestöt pyrkivät siihen, että julkaistava aineisto olisi sisällöltään yleispätevää ja helposti sovellettavissa. Sortavalalainen maisteri Taavi Lehtinen kirjoitti vuonna 1891 Peltomies-lehden esipuheessa, että: “Annettavat neuvot ovat yksinomaisesti aiotut pieniä maanviljelijöitä varten, josta syystä esitetyt parannukset ja ohjeet tulevat kaikki olemaan sitä laatua, että jokainen talonpoika samoin kuin torpanmieskin voi ne helposti ja ilman suurempia kustannuksia toimeenpanna”.⁷⁸ Tyypillistä oli, että lehtisiä tai muutamien niteiden sarjoja kustannettiin valtion apurahojen tai lahjoitusten turvin. Järjestöt myös ostivat kaupallisten kustantamoiden painamia vihkosia, joita ne välittivät ja myivät eteenpäin. Osa kustannuksista saatiin katettua julkaisuja myymällä, mutta niitä jaettiin paljon myös ilmaiseksi.⁷⁹

Henkilökohtaista neuvontaa pidettiin järjestöissä kaikkein tehokkaimpana vaikutusmuotona, mutta se oli harmillisesti myös kalleinta ja vaikeinta järjestää. Suomen Talousseura esitti vuonna 1856 kahdeksan lääninagronomin palkkausta, joiden tehtäviksi kaavailtiin avustamista uudisviljelyyn, perusojituksen ja niittyjen kastelun suunnittelussa sekä neuvonta karjan ja lampaiden hoidossa. Lääninagronomi saapuisi tilauksesta paikalle neuvomaan ja opettamaan. Myöhemmin ehdotettiin myös, että parhaimmat tulokset saavutettaisiin kiertävien neuvojen avulla, jotka liikkuisivat talosta taloon “*antamassa käytännön opetusta niissä osissa maataloutta, jotka maanomistajat voisivat järjestää paremmalle kannalle helpoimmin ja ilman varsinaista rahanmenoa*”.⁸⁰ Vuonna 1859 osoitettiin varat kahden agronomin palkkaamista varten ja he toimivat Suomen Talousseuran alaisuudessa. Heidän toimintansa keskittyi pääasiassa maatalouden satoisuuden lisäämiseen, johon pyrittiin neuvomalla viljelijöitä kiertoviljelyssä, ojituksessa, kastelussa ja tehokkaammassa kyntämisessä. Valtion- ja lääninagronomien rinnalla toimi myös erityisiä kynnön- ja viljelysneuvoja, karjanhoidon ja maidonkäsittelyn neuvoja, metsän- ja puutarhanhoidon neuvoja, käsityö- ja kotiteollisuusneuvoja sekä maatalousrakennusneuvoja. Neuvojen toiminta rahoitettiin valtion budjetista.⁸¹

78 Niemelä 1996, 105.

79 Niemelä 1996, 164-166.

80 Niemelä 1996,

81 Niemelä 1996, 107-125.

Neuvontatoiminnasta haluttiin tehdä helposti lähestyttävää. Kun toiminta aloitettiin, neuvoja piti tilata paikalle monta kuukautta etukäteen. Ratkaisuksi ehdotettiin kiertävien neuvojien palkkaamista, jotka kulkisivat talosta taloon ilman erillistä tilaamista tai korvausta. Toimintamallia oltiin kokeiltu menestyksekkäästi Saksassa, eikä se Suomessakaan ollut täysin tuntematonta. Muutamit maanviljelysseurat olivat 1800-luvun lopussa laittaneet neujonsa kiertämään maaseudulla ilman ennakkotilauksia, koska niitä ei ollut tullut tarpeeksi. Seurojen saamat kokemukset olivat hyvin kielteisiä: kutsumatta saapuvia neuvoja pidettiin usein ulkopuolisina tunkeilijoina, jotka vakoilivat tilan töitä ja puuttuvat sen toimiin. Kielteisen vastaanoton lieventämiseksi ehdotettiin, että neuvojiksi palkattaisiin paikkakunnalla vaikuttavia tunnettuja henkilöitä, sillä ajateltiin, että neuvojan tuttuus karistaisi ennakkoluuloja ja hillitsisi vihamielistä vastaanottoa. Toiminnalle oli kuitenkin vaikea löytää rahoitusta ja 1910-luvun loppuun mennessä hanke haudattiin. Sen sijaan lääninagronomit ottivat yhä tilauksia vastaan pääasiassa kartanoista ja muilta suurilta tiloilta. Talolliset alkoivat hyödyntää palvelua varovaisesti 1880-luvun lopussa, mutta heidän määränsä pysyi koko ajan vaatimattomana.⁸²

Paitsi rahoituksen puute, myös tarpeeksi asiantuntevien ja neuvontatyöhön soveltuvien henkilöiden löytäminen hidasti neuvontatoiminnan laajentumista. Vuonna 1899 tilanne paheni, sillä maanviljelysseurat alkoivat saada yhtä avokätisemmin korvamerkittyä rahaa neuvojien palkkaamiseen. Koska päteviä ja soveltuvia henkilöitä ei ollut, paikkoja jäi täyttämättä. Tehtävässä toimivien neuvojien koulutustaso oli varsin kirjava. Lääninagronomit, jotka johtivat kukin oman alansa neuvontatyön organisointia, olivat korkeakoulututkinnon suorittaneita. Alemman tason nevojille ei ollut yhtäläisiä koulutusvaatimuksia, mutta useimmiten he olivat opiskelleet maatalousopistoissa. Neuvojien kouluttamista pidettiin tärkeänä, sillä työ oli vaativaa. Puutteita oli erityisesti neuvojien pedagogisessa osaamisessa, sillä käytännön maataloustaidot monilla nevojilla oli jo omasta takaa hallinnassa. 1910-luvun lopulla neuvojien palkat jäivät yleisen palkkatason kehityksestä jälkeen, mikä ajoi koko neuvontaorganisaation kriisiin. Työ ei ollut enää houkutteleva ja moni ottikin neuvojan paikan vastaan vai lyhyeksi ajaksi ja siirtyi sen kautta paremmin palkattuihin töihin. Neuvontaorganisaatio alkoi näivettyä, sillä neuvojan palkka ei riittänyt elättämään neuvojaa, vaan neuvontatyötä tehtiin muun työn ohessa, jos aikaa jäi.⁸³

82 Niemelä 1996, 108, 186-187.

83 Niemelä 1996, 187-190.

Maatalousrakennusmestarit ja moderni koti

Järjestöjen harjoittama neuvontatyö kohtasi monenlaisia vaikeuksia ja vastusta. Järjestöjen palveluksessa olleiden maatalousrakennusmestareiden ammattikunta syntyi vastaamaan suunnittelun ja rakentamisen muuttuneisiin vaatimuksiin. 1800-luvun lopussa maaseudun elämänrytmi ja -tavat muuttuivat merkittävästi suhteessa aikaisempaan. Raha alkoi liikkua maaseudulla yhä enemmän, ostotavaroiden määrä kodeissa lisääntyi ja maatalous koneellistui. Tuli uusia maatalouden muotoja, työskentelytapoja ja laitteita, joihin totuttu asuinympäristö ei soveltunutkaan yhtä hyvin kuin olisi voinut. Maatalousrakennusmestarit olivat konkreettinen yhteys sivistyneistön ja maaseudun välillä, mitä tulee rakentamisen uusien ihanteiden levittämiseen. Yhteydestä sivistyneistön ja maaseudun työväestön välillä ei silti varsinaisesti voida puhua. Tästä lisää myöhemmin. Maatalousrakennusmestareiden toimenkuvaan kuului asema- ja rakennuspiirustusten laatiminen, kurssien ja luentojen järjestäminen, ammattikirjallisuuden levittäminen sekä yleinen neuvominen rakentamiseen liittyvissä kysymyksissä. He eivät osallistuneet käytännön rakennustyöhön, he vain suunnittelivat ja neuvoivat. Monet maatalousrakennusmestarit myös tuottivat alan kirjallisuutta ja kirjoittivat lehtiin artikkeleita. Ensimmäinen rakennusmestari palkattiin Pohjois-Karjalan maanviljelysseuraan vuonna 1904 ja vuoteen 1916 mennessä maatalousrakennusmestareita oli seurojen palveluksessa yhteensä 20.⁸⁴

Huolimatta siitä, että sivistyneistö vaikutti rakentamisen ihanteiden suhteen melko yksimieliseltä, rakennusalalla esiintyi voimakkaita jännitteitä ja näkemyseroja siitä, miten maaseudulla kuuluisi rakentaa. Kaiken kaikkiaan ammattiala oli maaseudun osalta hyvin pieni, sillä kaupungit tarjosivat ammattilaisille monipuolisemman ja houkuttelevamman työympäristön. Kaupungeissa rakentamisen vaatimukset olivat korkeammat, sillä tonttimaata oli kallista ja rakennushankkeet suurempia. Rakennusmestari ja maatalousrakennusneuvoja Oskari Suomela totesikin osuvasti Rakennustaito-lehden artikkelissaan vuonna 1912, ”ettei monikaan arkkitehti täällä Suomessa ole lantakysymyksestä innostunut”.⁸⁵ Pätevistä suunnittelijoista oli pulaa maaseudulla ja ammattimiehet olivat mukana ensisijaisesti julkisissa rakennushankkeissa, kuten asemarakennuksissa ja kunnantaloissa sekä huvilarakentamisessa. Talonpojat torppareista ja mäkitupalaisista puhumattakaan rakensivat, miten parhaiten taisivat. 1900-luvun alun lehtikirjoittelussa alkoi kuitenkin esiintyä vahva yksimielisyys siitä, että maaseudun rakentamiseen täytyisi puuttua laajamittaisemmin. Suurimmaksi ongelmaksi koettiin rakennusten kehittymättömyys suhteessa

84 <http://arkisto.kokoomus.net/kokoomusbiografia/elamakerta-artikkelit/huhtala-kaarlo-vilho/> Luettu 23.1.2013.

85 Rakennustaito 1912, 279.

maatalouden kasvaviin vaatimuksiin. Kun $\frac{3}{4}$ maan väestöstä työskenteli maanviljelyksen parissa, rakentamiseen kohdistuvilla parannuksilla olisi merkittävä vaikutus koko maan taloudelliseen vaurastumiseen. Kansantaloudelliset näkökohdat saivat suuren painoarvon, mutta lisäksi muistutettiin myös parannusten terveydellisistä ja rakennustaiteellisista vaikutuksista.⁸⁶ Rakennustaiteellisesti ”oikea” ympäristö tulkittiin yhdeksi hyvinvoinnin lähteeksi, ja suoranaisia terveyteen ja viihtyvyyteen vaikuttavia parannusvaatimuksia olivat esimerkiksi asuntojen tuuletettavuuden ja valaistuksen parantaminen tai työtasojen oikea korkeus sekä rakennusten sijoittelu tontilla järkevästi esimerkiksi siten, että keittiöstä on lyhyt matka kaivolle.

1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alkuvuosikymmeninä maaseudun rakentamistavassa ja rakennustyyeissä tapahtui muutoksia, jotka peruuttamattomasti syrjäyttivät perinteisen talonpoikaisen rakentamistavan. Suuri tupa korvautui erillisillä keittiöllä, olohuoneella ja makuuhuoneilla ja asuinrakennukset muuttuivat myös ulkoisesti. Rakentamisen aatteelliseksi perustaksi tulivat hygieenisuus, taloudellisuus ja käytännöllisyys. Siinä missä talonpoikaistyyliä suosittiin tietynlaista monumentaalisuutta ja jyrkyyttä, uusi tyyli oli kirjavampi sekoitus pelkistettyjä linjoja, mutta toisaalta myös yltiöpäistä koristeellisuutta, mikä näkyi esimerkiksi huvilarakentamisessa. Muutos tapahtui nopeasti verrattuna talonpoikaisessa rakentamistavassa tyyppilliseen verkkaiseen muutostahtiin. Vaikka maatalousrakennusmestarit ja muut rakennusalan ammattilaiset olivat tuomassa muutosta maaseudulle, he myös vastustivat sitä, sillä prosessi oli nopea ja hallitsematon. Uudistuksia pidettiin tervetulleina ja välttämättöminä, mutta siitä huolimatta ihannoitiin kansallisromanttisessa hengessä perinteistä talonpoikaista rakentamistapaa. Ammattilaiset olivat yksimielisiä siitä, että kaupunkien rakennustyyli olivat hivuttautuneet maaseudulle ja pilanneet talonpoikien kauneudentajun, mutta aikalaiskeskustelusta on havaittavissa, kuinka arkkitehdit ja rakennusmestarit syyttävät pilaantumisesta toisiaan. Arkkitehti Viljo Penttilä kirjoittaa Teollisuuslehden joulujulkaisussa, että syyllisiä olivat ”epäonnistuneemmat mestarimiehet ja ammattilaiset, joille ei riittänyt töitä kaupungeissa, [ja jotka] vetäytyivät maaseudulle työskennelläkseen siellä täysinä asiantuntijoina”.⁸⁷

Penttilän mukaan maaseudulle hakeutuivat ne, joiden taidot eivät kaupungissa riittäneet ja tämä saattoi olla tottakin, sillä maaseutu ei tarjonnut työskentely-ympäristönä yhtä paljon haastetta ja vaihtelua kuin kaupungit.⁸⁸ Arkkitehtien mukaan rakennusmestareiden koulutus oli puutteellinen rakennustaiteellisen aistin ja hyvän maun osalta, minkä takia he saattoivat jopa edistää

⁸⁶ Rakennustaito 1906, 115.

⁸⁷ Penttilä 1903, 3.

⁸⁸ Vrt. viite 84.

talonpoikaisen rakennustaiteen turmeltumista. Turmeltumisella tarkoitettiin selkeiden linjojen katoamista, erkkereitä, parvekkeita, ”liian” koristeellisia puuleikkauksia ja muuta, mitä ei perinteisessä talonpoikaistalossa oltu totuttu näkemään. Rakennusmestarit puolestaan löysivät vian arkkitehdeista, jotka edesvastuuttomasti suunnittelivat suurtilallisille liian koristeellisia huviloita ja maaseudulle sopimattomia asemarakennuksia, mitkä levittävät uusia tyylipiirteitä talonpoikien keskuuteen. Lisäksi arkkitehdeilta puuttui rakennusmestareiden mukaan ymmärrystä maaseudun rakennusten käytännöllisistä vaatimuksista.⁸⁹ Pohjimmiltaan vastakkainasettelun ydin lienee siinä, kun maaseudun asukkaat oma-aloitteisesti ryhtyivät toteuttamaan uudistuksia vailla parempaa ymmärrystä ja ilman ammattimiehen valvovaa silmää.

Se, mitä maatalousrakennusmestarit pitivät maaseudun asuntorakentamisessa tavoittelemisen arvoisena, tulee loistavasti esiin englantilaisen maaseutuun erikoistuneen asuntoarkkitehti M. H. Baillie Scottin kuvauksesta:

Terveen järjen vaatimus esiintyy sen [asunnon] pohjapiirroksessa ja kaikki huoneet ovat järjestetyt niin, että ne antavat asukkaille mukavan asunnon ja supistavat ylläpito- ja puhdistustyöt mitä vähimpään. Lisäksi eivät huoneet ole ylenmäärin täynnä tarpeettomia ja monimutkaisia huonekaluja. Se on tilava ja mukava tupa eikä palatsi pienoiskoossa, samalla kun se toiselta puolen suotuisemmissa taloudellisissa olosuhteissa voi saavuttaa herraskartanon todellista arvokkuutta, jonka ei tule apinoita tupaa. --- Hän [omistaja] ei pidä taloansa paikkana, jossa hän asettaa huonekalunsa näytteille, vaan ensi sijassa asuntona ihmisille ja järjestettynä heidän viihtymisekseen, hauskuudekseen ja huvikseen. Paitsi käytännöllistä mukavuutta, vaatii hän taloltaan senlaista kauneutta, joka liittyy itse rakenteeseen, joka yleisin piirtein katsoen riippuu suhteista eikä vaadi kalustusta vaikuttaakseen.⁹⁰

Baillie Scottia siteerasi August Brunius teoksessaan *Koti ja kontu*, jonka ruotsinkielinen alkuteos ilmestyi 1911. Englantilaista alkuperää oleva sitaatti oli ajankohtainen ja osuva myös Suomessa, mikä osoittaa, kuinka käsitykset hyvästä asumisesta olivat 1900-luvun alkupuolella yhteneväiset suuressa osassa Eurooppaa. Asuinrakennus tulisi ensisijaisesti rakentaa kodiksi asukkailleen, ja huonejaon ja kalustuksen tulisi olla tarkoituksenmukaista. Myös maatalousrakennusmestari Oskari Suomelan mukaan oli ensiarvoisen tärkeää, että koti rakennettiin *oman perheen* tarpeita silmällä pitäen. Hänen mukaansa liian usein näkee taloja, joissa on rakennettu suuri erillinen vierashuone ja tingitty varsinaisten asukkaiden vaatimuksista. Suomelan mukaan todelliset ystävät arvostavat viihtyisää kotia enemmän kuin kolkkoa vierashuonetta.⁹¹ Oman perheen tarpeet korostuvat myös

⁸⁹ Rakennustaito 1939, 223; 1916, 252-253; 1917, 4-5.

⁹⁰ Brunius 1917, 9-10.

⁹¹ Rakennustaito 1913, 177-178

Itä-Hämeen maanviljelysseurassa maatalousrakennusmestarina toimineen A. W. Niemisen kirjoittamassa rakennusoppaassa, jonka mukaan tärkeintä rakennuksissa on käytännöllisyys, tarkoituksenmukaisuus, esteettisyys sekä kustannukset, jotka oli saatava mahdollisimman alhaisiksi.⁹²

Käytännöllisyyden ja tarkoituksenmukaisuuden rinnalla korostettiin asunnon yhteyttä luontoon. Rakennuksen tuli sulautua ympäristöönsä ja se piti asemoida siten, että luonnon tarjoamat mahdollisuudet tulisi parhaiten hyödynnetyiksi. Luonto miellettiin ihmisen luonnolliseksi elinympäristöksi, jossa hän kokisi olevansa turvassa ja onnellinen.⁹³ Maaseudun puhdasta luontoa ylistettiin kansallisromanttisessa hengessä ja se nähtiin eräänlaisena vastapainona kaupunkien kurjalle asuntotilanteelle. Nopeasti teollistuneilla kaupunkimaisilla ja kaupunkialueilla asuntorakentaminen ei pysynyt kysynnän tahdissa ja niissä asuttiin ahtaasti. Toisaalta aiemmin käsitelty Hannes Gebhardin *Tilastollinen tutkimus maaseudun asunto-oloista vuonna 1901* osoitti, että todellisuudessa maalaiskunnissa asuttiin ahtaammin kuin Suomen suurimmissa kaupungeissa. Kaupunkiympäristö kuitenkin miellettiin erityisen haitalliseksi siitä syystä, että kaupunkilaiset viettivät työpäivänsä sisätiloissa tehtaissa toisin kuin maaseudun asukkaat, eikä kaupunkilaisilla ollut samanlaisia virkistymismahdollisuuksia luonnonhelmassa kuin maalaisilla.⁹⁴ Näin ollen luonnonläheisyydestä tuli maaseudulle eräänlainen erävoitto, mitä tuli terveelliseen asumiseen ja sitä haluttiin korostaa.

Rakennusmestareiden ja lääkäreiden keskuudessa oltiin yksimielisiä siitä, että paras rakennuspaikka oli soramaalla pienen mäen etelärinteellä vesistön äärellä.⁹⁵ Tämä pitää edelleen paikkansa, mutta valitettavasti vesistöjen äärellä olevia pieniä soramäkien etelärinteitä on harvoin tarjolla. Soramaalle on helppo rakentaa ja talon perustukset pysyvät kuivina ja kunnossa. Etelärinne on lämmin ja aurinkoinen paikka, mikä vähentää lämmityskustannuksia ja valaistuksen tarvetta ja lisäksi vesistö luo viihtyisyyttä. Onnistunut huonejako seuraili ilmansuuntia. Esimerkiksi makuuhuoneen paras paikka oli itä- tai kaakkoisseinällä, jotta aamuaurinko pääsisi heti virkistämään herännyttä. Makuuhuone ja keittiö piti sijoittaa mahdollisimman kauas toisistaan, jotta ruoanlaitosta syntyvät äänet ja hajut eivät pääsisi pilaamaan makuuhuoneen ilmaa. Keittiö sopi hyvin viileälle pohjoisseinälle, sillä ruuanlaitto nostatti huoneen lämpötilaa automaattisesti. Seurusteluhuoneen sen sijaan pitäisi sijaita lämpimällä etelä- tai länsiseinällä, etäällä keittiöstä ja makuuhuoneista.⁹⁶

92 Nieminen 1924, 5.

93 Brunius 1917, 5, 51; Oker-Blom 1918, 5.7,

94 Gebhard 1910, 62-64.

95 Oker-Blom 1918, 17-31.

96 Rakennustaito 1908, 249; Oker-Blom 1918, 62-63.

Erilliset makuuhuoneet, keittiö ja seurusteluhuone olivat välttämättömät, jotta kodin sosiaalihuoneiden rajapintoja voitiin noudattaa.

Terveellisuuden kulmakivinä olivat raitis ilma sekä auringonvalo ja -lämpö, joita ajateltiin olevan enemmän tarjolla maaseudulla kuin kaupungeissa. Auringonvalolla oli suuri merkitys terveellisuuden ja viihtyisyyden kannalta. Vallitsevan hygieniakäsityksen mukaan lika ja tunkkaisuus olivat merkkejä haitallisesta bakteeritoiminnasta. Niihin paras lääke olisi auringonvalo, tuuletus, asumisväljyys ja puhtaanapito. Väljässä tilassa valo pääsi kulkemaan esteettä, eikä huoneilma tullut tunkkaiseksi, kun ilmaa oli riittävästi. Max Oker-Blom, lääkäri ja Helsingin yliopiston ensimmäinen hygienian professori, piti huoneen vähimmäiskokona 15:ta neliötä ja huonekorkeuden tulisi olla 3-3,5 metriä. Jokaisessa huoneessa piti olla vähintään yksi avattava ikkuna, jota pidettäisiin auki päivittäin. Ikkunan piti olla mahdollisimman korkea ja sen yläosa piti jättää vapaaksi koristeleikkauksista, jotta ne eivät häiritsisi valon pääsyä sisälle huoneisiin. Ei ole täyttä varmuutta siitä, miksi auringonvalo oli niin ylivertainen terveyden ja viihtyisyyden edistäjä, mutta auringon parantavaan voimaan uskottiin yleisesti. Esimerkiksi keuhkotautipotilainen tärkein hoitomuoto oli pitkään aurinkokylvyt raittiissa ulkoilmassa. Auringonvalon uskottiin parantavan ja ehkäisevän myös muita sairauksia, kuten vilustumista ja reumatismia ja sillä tiedostettiin olevan piristävä vaikutus mielialaan.⁹⁷

Rakentamisessa ihannoitiin tietynlaista vaatimattomuutta, joka yhdistettiin kunnollisuuteen.⁹⁸ Vain tärkein piti olla ja sekin hyvässä järjestyksessä. Vaatimattomuuden ihannoinnin voi tulkita talonpoikaisen rakentamistavan kaipuuksi ja vastapainoksi kaupunkien rakennustyyleistä levinneelle koristeellisuudelle ja selkeälinjaisen rakennustavan pirstaloitumiselle. Ennen suorakaiteen muotoisiin ja korkeintaan kuistilla varustettuihin talonpoikaistaloihin alkoi ilmaantua enemmän kulmia ja ulokkeita sekä koristeleikkauksia. Maatalousrakennusmestari Oskari Suomelan mukaan sellainen oli ”muotiorjuutta ja turhamaisuuden tavoittelua, mikä ei ollut sopusoinnussa hyvien tapojen, rauhallisen elämän ja kodikkuuden kanssa”.⁹⁹ Muotiorjuutta ja turhamaisuutta paheksuttiin, koska sen katsottiin laskevan tuottavuutta. Kuvissa 5 ja 6 on esimerkit siitä, miten maaseudulla ammattimiesten mukaan pitäisi ja ei pitäisi rakentaa. Kuvan 5 rakennus on Borgströmin huvila Hankoniemessä 1890-luvulla. Rakennus on hyvin koristeellinen vaihtuvine kattokulmineen, erkereineen ja muine ulokkeineen. Siitä on vaikea sanoa, mitä tyyliä se edustaa ja siksi 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun huviloihin viitataan usein

97 Saarikangas 2002, 33, 55; Oker-Blom 1918, 69-88.

98 Ks. esim. Brunius 1917, 73.

99 Rakennustaito 1913, 177-178

”huvilatyyppisinä”. Kuvassa 6 on talonpoikaistalo Orivedeltä vuodelta 1902. Rakennus on talonpoikaiseen tapaan suorakaiteen muotoinen ja rakennusmestareiden hyväksymällä hillityllä tavalla koristeltu: ikkunanpielissä on koristelaudat ja kuistissa hieman koristeleikkauksia, mutta koristelu ei ole ollut rakentajalle itseisarvo, kuten vaikuttaa olleen Borgströmin huvilan tapauksessa.

Kuva 5. Borgströmin huvila Hankoniemessä 1890-luvulta.¹⁰⁰

Kuva 6. Talonpoikaistalo Orivedeltä vuodelta 1902.¹⁰¹

¹⁰⁰ Kuvaaja K. E. Ståhlberg. Museoviraston kuvakokoelmat. Haettu 28.4.2014.

¹⁰¹ Kuvaaja Axel Tammelander. Tampereen museoiden kuvatietokanta Siiri. Haettu 28.4.2014.

Rakennustaito-lehdessä painotettiin, että erityisesti talousrakennukset tuli rakentaa asianmukaisiksi, mutta ei todellista tarvetta suurellisemmin, sillä rakennukset eivät itsessään tuottaneet mitään. Jokainen koristeleikkaus navetan seinässä oli hukkaan heitettyä raaka-aineita ja työtunteja, sillä niillä ei ollut vaikutusta lehmien lypsämiseen. Talousrakennuksia verrattiin tehdasrakennuksiin, joita rakennettiin ainoastaan tuotannon ehdoilla.¹⁰² Tämä väite ei ihan täysin pidä paikkaansa, sillä kaupunkien tehdasrakennukset olivat usein varsin koristeellisia. Rakennustaidossa viitataan luultavasti siihen, ettei liiallinen koristeellisuus sovi maaseudulle, koska se ei ole ollut siellä aiemminkaan tapana, eikä vanhoja käytänteitä sovi tarpeettomasti muuttaa. Samanlaista tehokkuus- ja niukkuusajattelua pitäisi soveltaa myös esimerkiksi keittiössä, sillä asianmukaisilla säilytystiloilla, työtasoilla ja välineistöllä helpotettaisiin merkittävästi emännän työtaakkaa, minkä pitäisi Oker-Blomin mukaan olla jokaisen rakentajan kunnia-asia.¹⁰³ Emännän työskentelyolosuhteiden parantamisen nostaminen rakentajan kunnia-asiaksi on poikkeuksellista maaseudun rakentamiseen liittyvässä kirjallisuudessa.

Mallipiirustuskilpailut – tapa jakaa aatteita ja ammattitaitoa

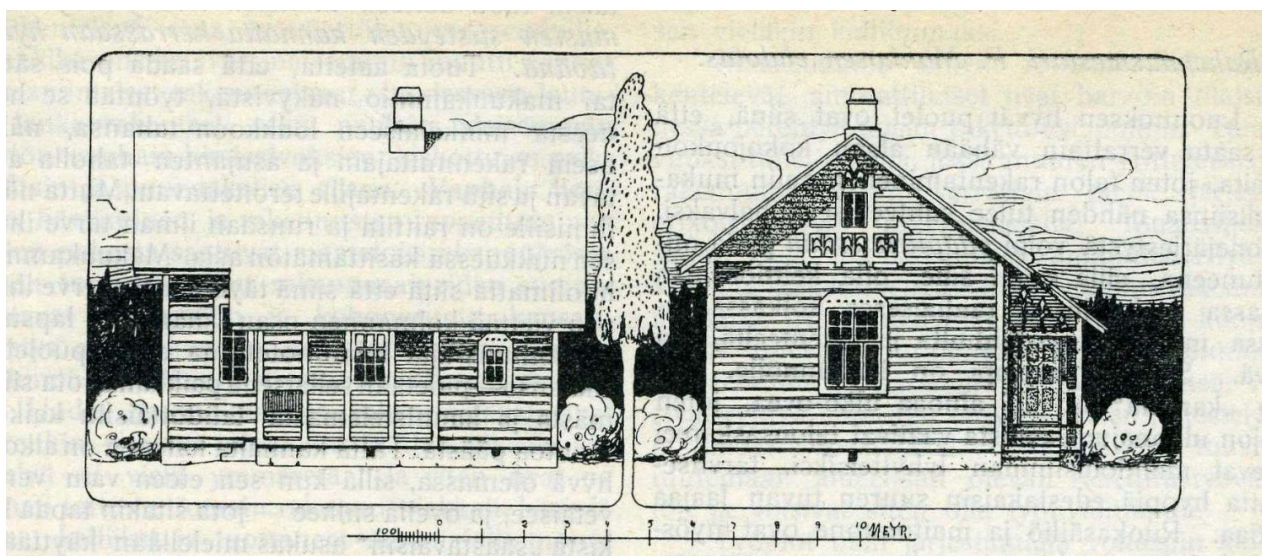
Yksi tapa, jolla pyrittiin levittämään modernien ihanteiden mukaista rakennustyyliä, oli mallipiirustuskilpailujen järjestäminen. Niissä suunnittelijat suunnittelivat maatilakokonaisuuden kilpailun sääntöjen puitteissa ja tuomaristo valitsi osallistujien joukosta parhaan ehdotuksen. Kilpailuja järjestivät muun muassa Rakennustaito-lehti ja Suomen Teollisuuslehti sekä alueelliset maanviljelysseurat. Mallipiirustuskilpailuiden tarkoituksena oli tuottaa valmiita asema- ja rakennuspiirustuksia eri kokoisista maataloista. Kilpailujen järjestämisessä nähtiin useita etuja. Ensinnäkin niihin osallistumisen katsottiin kohottavan rakennusmestareiden ja arkkitehtien ammattitaitoa, kun he joutuvat palkintoa tavoitellessaan pohtimaan piirustuksia perusteellisesti. Toiseksi etuna pidettiin sitä, että kun useampi suunnittelija suunnitteli itsenäisesti samoja rakennuksia, niihin liittyvät seikat tulevat huolellisesti pohdituiksi. Suunnitelmia keskenään vertaamalla tuomaristolla oli vielä mahdollisuus tehdä parannusehdotuksia, mikäli he huomasivat, että suunnitelmia muuttamalla tai yhdistämällä olisi mahdollisuus saavuttaa vielä parempi lopputulos. Olennaisinta oli, että parhaimmat piirustukset olivat helposti kaikkien saatavilla, sillä niitä julkaistiin lehdissä tai niitä saattoi ostaa edullisesti esimerkiksi Rakennustaidon toimistosta.

102 Rakennustaito 191, 191-192; Rakennustaito 1922, 175.

103 Oker-Blom 1918, 107.

Piirustuksia pidettiin helposti sovellettavina useaan eri kohteeseen, sillä maatalousrakennusten vaatimukset olivat kaikkialla pääpiirteissään samankaltaisia.¹⁰⁴

Seuraavassa esitellään Rakennustaidossa julkaistu mallipiirustus, joka valittiin parhaimmaksi Lounais-Suomen maanviljelysseuran kesällä 1907 järjestetyssä mallipiirustuskilpailussa, jossa haettiin ehdotuksia pienviljelijän kodiksi. Palkintoja ei kilpailussa kuitenkaan vastoin suunnitelmia jaettu, sillä tuomaristo piti kilpailijoiden tasoa kokonaisuudessaan liian heikkona.¹⁰⁵ Rakennustaito kuitenkin päätti julkaista kolme parasta ehdotusta pienviljelijän kodiksi ja liitti mukaan lehden päätoimittajan ja rakennusmestari E. Ikäläisen arvion siitä, minkälaisilla parannuksilla ehdotuksista tulisi kelpollisia. Kuvassa 7 on kilpailussa parhaimmaksi valitun rakennusmestari P. Makkosen laatima asuinrakennuksen julkisivupiirustus. Kuvassa 8 on saman rakennuksen pohjapiirustus.

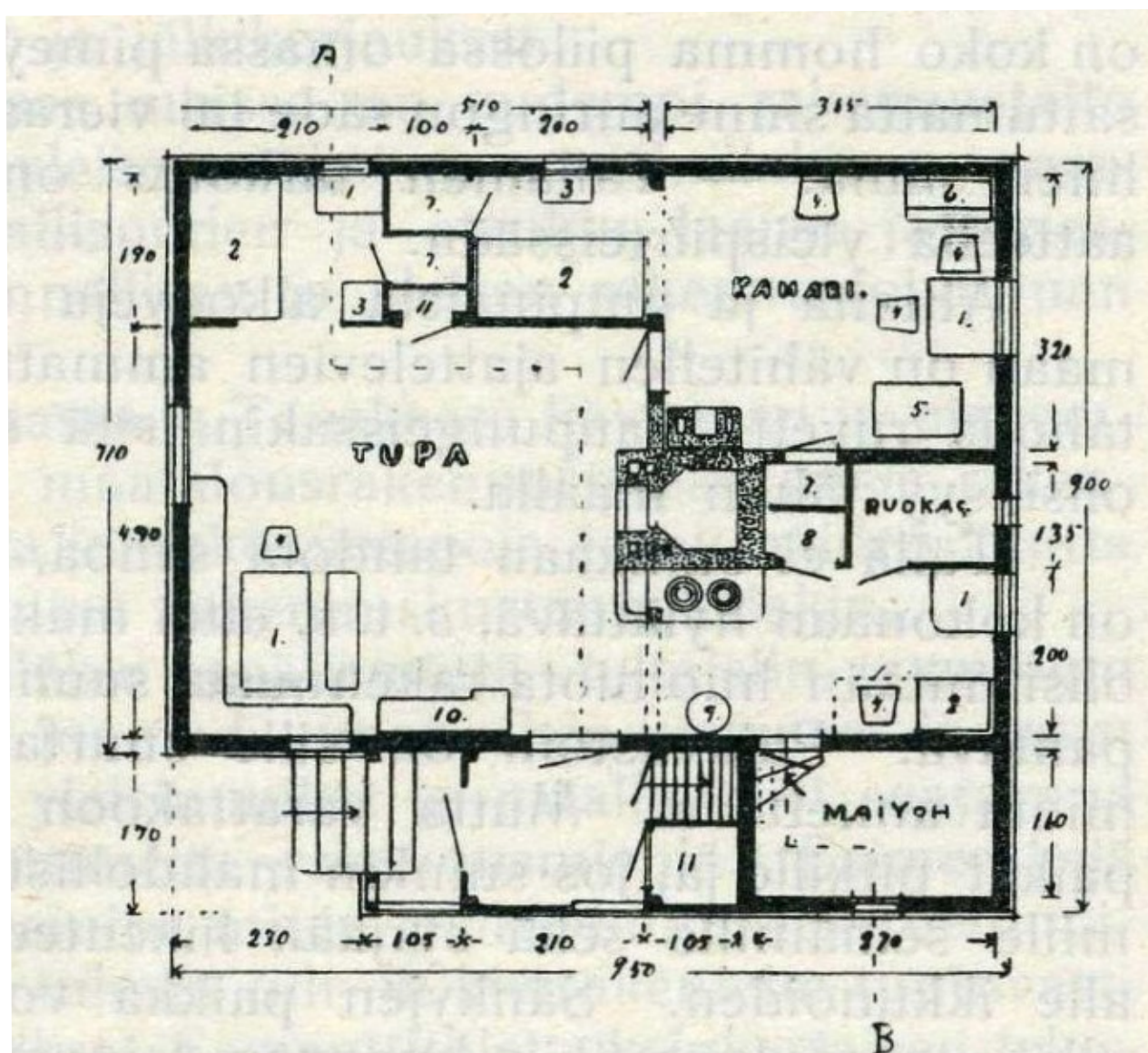

Kuva 7. Julkisivupiirustus. P. Makkosen ehdotus pienviljelijän kodiksi.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Rakennustaito 1908, 263-264; 1915, 277; 1912, 278-279.

¹⁰⁵ Rakennustaito 1908, 6, 72-73.

¹⁰⁶ Rakennustaito 1908, 250.

Kuva 8. Pohjapiirustus. P. Makkosen ehdotus pienviljelijän kodiksi. Merkkien selitykset: 1. pöytä, 2. sänky, 3. pesukaappi, 4. tuoli, 5. nojatuoli, 6. isännäkaappi, 7. vaatesäiliö, 8. astiakaappi, 9. vettä, 10. höyläpenkki, 11. työkaluille, 12. kuivauspaikka puuseppätarp. y.m.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Rakennustaito 1908, 250. Merkkien selitykset ovat osana alkuperäistä kuvaa, mutta epäselvän tekstin ja huono kuvalaadun vuoksi ne on tässä kirjoitettu kuvatekstiin.

Kilpailun tuomari E. Ikäläinen piti Makkosen ehdotuksessa parhaana puolena tiivistä pohjasuunnittelua, jolloin rakentaminen tulee suhteellisen edulliseksi. Huomionarvoista on, että perinteisestä suorakaiteen muotoisesta kahden huoneen ja porstuan muodostamasta talonpoikaistalosta ei ole suunnitelmassa nähtävissä jälkeäkään. Talo on neliömäinen ja tilat kodin toiminnoille ovat eriytyneet. Ikäläinen antaa Makkoselle erityiskiitosta keittiötilojen järjestämisestä. Keittiö on selkeästi erillään tuvasta, jolloin keittiöaskareet ja tuvan elämä eivät häiritse toisiaan. Maitohuone ja ruokasäiliö ovat käden ulottuvilla ja Ikäläinen pitää etuna myös ulko-oven läheisyyttä, jolloin päivittäisiä askareita on helppo hoitaa, kun keittiöstä pääsee helposti ulos. Uunin sijoittelua Ikäläinen kehuu hyväksi ja käytännölliseksi. Keskelle rakennusta sijoitettuna tulisijat vaativat vain yhden hormin, mikä alentaa rakennuskustannuksia tuntuvasti ja lämpö pääsee leviämään tasaisesti jokaiseen huoneeseen.¹⁰⁸

Ikäläinen löytää suunnitelmasta myös useita heikkouksia. Hänen mielestään porstuan korvaaminen kylmällä kuistilla on virhe, sillä lämmin eteishuone suojaisi muita huoneita ja sinne voisi jättää vaatteensa naulaan. Ikäläisen mukaan Makkosen ratkaisussa on vaarana, että vaatteet tuodaan tuvan ja kamarin seinille roikkumaan, mikä on vanhanaikaista ja epätoivottua. Lämpöisellä kuistilla pitäisi olla kunnolliset säilytystilat päällysvaatteille. Toinen selkeä puute ja erikoisuus on makuualkovit, jotka Ikäläisen mielestä ovat suoranaisten uhka terveydelle ja siveydelle. Makuutiloja ei ole erotettu muista tiloista tarpeeksi selkeästi ja ne eivät ole riittävän suuria. Ikäläisen asettamat vaatimukset makuuhuoneelle vastaavat täydellisesti ajan hygieniakäsityksiä: erillinen ikkunallinen ja ovelta suljettava huone lämpimällä seinustalla rauhallisessa tilassa.¹⁰⁹ On hieman yllättävää, että P. Makkonen on ehdottanut mallipiirustuskilpailuun makuualkoveja, sillä ne rikkovat räikeästi ajan ihanteita, jotka aikalaiskuvausten perusteella vaikuttavat yhtenäisiltä. Ehkä erimielisyyksiä on ollut enemmänkin, mutta vain tietynlaiset näkemykset ja mielipiteet ovat saaneet tilaa julkisessa keskustelussa. Tavallaanhan makuualkovi on perinteisen talonpoikaistuvan ja huonejaossaan pitkälle eriytyneen modernin asunnon välimuoto: suuressa tuvassa kaikki nukkuivat seinänvierillä penkeillä tai patjoilla lattialla, kun taas modernissa talossa nukuttiin omissa makuuhuoneissaan. Makuualkoveissa ollaan periaatteessa omassa erillisessä tilassa, mutta silti selkeästi ja kiinteästi yhteydessä suurempaan yhteiseen tilaan. Kuvan 6 pohjapiirustuksesta ei asiaa voi yksiselitteisesti todeta molempien sänkyjen (2) ollessa samankokoisia, mutta todennäköisesti Makkonen on tarkoittanut, että kamari ja sen yhteydessä oleva makuualkovi on perheen vanhempien käytössä ja tupaan aukeava makuualkovi lasten käytössä. E. Ikäläisen mielestä olisi ollut parempi tehdä

108 Rakennustaito 1908, 249.

109 Ks. esim. Oker-Blom 1918, 62-63.

makuualkoveista hieman isompia, rajata ne ovilla muista tiloista ja pitää kamari omana erillisenä huoneenaan makuuhuoneiden, tuvan ja keittiön lisäksi.

Ikäläinen löysi huomautettavaa vielä vaatekomeroiden sijoittelusta, sillä Makkosen ehdotuksessa ne ovat hänen mukaansa liian pieniä ja ahtaita. Pienet ja ahtaat säilytystilat olisivat omiaan kehittämään siivottomuutta, sillä niihin kertyisi pölyä, syöpäläisiä ja romua. Vaatekomeroiden pitäisi olla avarampia ja sijaita ulkoseinillä, jotta niihin voisi laittaa ikkunat. Ikäläisen vaatimus on suurellinen ja hieman ylimitoitettu, sillä harvaan uuteen taloon nykyäänkään rakennetaan ikkunoilla varustettuja vaatekomeroita. Viimeisenä Ikäläinen kommentoi talon julkisivupiirustuksia. Hän siirtäisi rappuset seinän vierestä kohti pihamaata, jotta lopputulos olisi ”hauskempi ja mukavampi”. Lopuksi Ikäläinen ehdottaa, että pohjan alaa kasvatettaisiin vähintään 1/10, jotta tarvittavat muutokset voitaisiin toteuttaa.¹¹⁰

Makkosen ehdotus edustaa puutteistaan huolimatta melko hyvin rakentamisen uusia ihanteita. Makuualkovit tosin olivat erikoisuus, joita ei muissa Rakennustaidossa 1900- ja 1910-luvuilla julkaistuissa mallipiirustuksissa ole ja niihin kohdistuikin Ikäläisen terävin kritiikki. Pohjaratkaisun osalta siteet talonpoikaistaloon ovat katkenneet, mutta tupaan sijoitettu höyläpenkki (10), työkalukaapit (11) tuvassa ja porstuassa ja tila puusepän töiden kuivattamista varten (12) kielivät vanhanmallisesta elämäntavasta, jossa puhdetöitä tehtiin tuvassa. On kiinnostavaa, ettei Ikäläinen puuttunut pölyisten puusepän töiden tekemiseen sisätiloissa, vaan sen sijaan hän nosti esille vaatekomeroiden ikkunattomuuden. Ehkä puupöly ei ollut vaarallista terveydelle, koska se syntyi hyödyllisen nikkaroinnin tuloksena. Sen sijaan komeroissa pöly syntyi kuin itsestään, mikä oli merkki tunkkaisuudesta ja siivottomuudesta. Maituhuone asunnon yhteydessä on hieman epätavallinen ratkaisu, sillä yleensä se oli talousrakennuksessa. Toisaalta mikäpä sen käytännöllisempää – emäntä saattoi helposti keittiöaskareiltaan kuoria kermaa ja kirnuta. Ei ole olemassa tilastoa siitä, kuinka moni asuin- tai talousrakennus tutkimusajankohtana lopulta rakennettiin mallipiirustuskilpailuiden tuottamien piirustusten perusteella. Aatteen tasolla kilpailuiden merkitys kuitenkin oli suuri, sillä lehden sivuilta piirustukset saattoi saada omakseen lehden tilaushinnalla tai paikallisen maanviljelysseuran kautta ilmaiseksi.

110 Rakennustaito 1908, 21, 249-252.

Maatalousrakennusmestareiden merkitys

Kuten jo aiemmassa todettiin, rakennusala oli maaseudun osalta pieni ja aktiivisia toimijoita oli vähän. Alan ammattilaisten keskuudessa vallitsi voimakas kehitysusko, joka kaikessa yksinkertaisuudessaan sai asumisen laadun kohentamisen kuulostamaan helpolta. Esimerkiksi tietynlaiset ikkunat ja niiden oikeaoppinen käyttö edistävät terveyttä ja lisäävät viihtyisyyttä.¹¹¹ Yksinkertaiselta kuulostavia neuvoja noudattamalla asunnosta saataisiin terveellisempi, tehokkaampi ja parempi. Asukkaiden henkilökohtaisista mieltymyksistä, yksilöllisistä ratkaisuista tai asumismukavuudesta ei juuri puhuta. Rivien välistä on tulkittavissa, että mukavuus ja viihtyisyys seuraavat automaattisesti terveyttä ja ahkeruutta – ne ovat palkinto hyvästä työstä, mutta eivät itseisarvoja. Ammattilaisten suhtautuminen perinteiseen talonpoikaiseen rakentamistapaan on ristiriitainen. Toisaalta se edustaa juuri sitä vanhanaikaisuutta ja tehottomuutta, josta sivistyneistö halusi päästä eroon. Toisaalta talonpoikaistalojen ulkonäölle annetaan tunnustusta ja vastustetaan ulkonäköä muuttavia uusia vaikutteita. Suunnittelijat, arkkitehdit ja rakennusmestarit ovat olleet melko yksimielisiä siitä, minkälainen oli terveellinen ja käytännöllinen asunto sisältäpäin. Esimerkiksi ilmansuuntien oikeaoppisesta huomioimisesta asunnon huonejaon suunnittelussa vallitsi yksimielisyys: tietyt ilmansuunnat kuuluivat yhteen tiettyjen huoneiden kanssa. Toisaalta edellä esitelty P. Makkosen ehdotus pienviljelijän kodiksi osoittaa, ettei yksimielisyys ollut aukotonta. P. Makkonen ehdotti makuuhuoneiden sijaan makuualkoveja, jotka kilpailun tuomari ja lehden päätoimittaja E. Ikäläinen jyrkästi tuomitsi. Herää epäily, oliko rakennusala kuitenkaan niin yksimielinen, kuin miltä aikalaiskirjallisuuden perusteella voisi päätellä. Vai oliko niin, että julkisessa keskustelussa tilaa saivat vain tietynlaiset mielipiteet?

Uudenmaan maanviljelysseuran maatalousrakennusmestari Oskari Suomela arvioi maatalousrakennusmestareiden työn erittäin merkittäväksi maaseudun rakennusolojen kehittymisen kannalta.¹¹² Todellisen merkityksen arviointi on haasteellista, sillä rakennusmestareiden työ oli suunnittelua ja neuvontaa, joiden vaikutuksia on vaikea arvioida luotettavasti. Tosiasiallisesti 1900-luvun alkuvuosikymmeninä maaseuturakentamisessa tapahtui muutoksia: asuinrakennuksista alettiin tehdä aiempaa tilavampia, kivijalat yleistyivät, ikkunoiden koko kasvoi ja vuorilaudoituksen käyttö yleistyi. On mahdoton sanoa, missä määrin uudistukset olivat seurausta elintason noususta, rakennustarvikkeiden saatavuuden paranemisesta tai maatalousrakennusmestareiden työstä. Vertailukelpoista aineistoa eri maatalousrakennusmestareiden toiminnasta ei ole, sillä kukin heistä

¹¹¹ Oker-Blom 1918, 69-88.

¹¹² Aarrevaara 2002, 17; Rakennustaito 1916, 152.

työskenteli itsenäisesti oman maanviljelysseuransa alueella ja työnkuva muodostui paikallisten tarpeiden mukaan. Maatalousrakennusmestareiden keskuudessa esiintyi aika-ajoin vaatimuksia ammattikunnan yhtenäistämisestä, mutta konkreettiset toimenpiteet yhteistoiminnasta jäivät muutamaankin lehtikirjoitukseen.¹¹³

Yhdessä suhteessa maatalousrakennusmestareiden työ oli varmasti merkityksellistä. He nimittäin näkivät pitäjiä kierrellessään maaseudun asunto-olojen todellisen tilan ja he pystyivät vaikuttamaan asunto-olojen parantamiseen. Rakennustaidossa kirjoitettiin jo vuonna 1906, kuinka jokaiseen kuntaan olisi palkattava vakituinen rakennusmestari, sillä maanviljelysseurojen palkkaamille rakennusmestareille työtä oli liikaa. Tuntemattomaksi jäävä kirjoittaja vetosi taloudellisiin seikkoihin: julkisten rakennusten rahallinen arvo on niin suuri, että kunnilla ei ole varaa hoitaa omaisuuttaan huonosti. Lisäksi kirjoittaja peräänkuulutti kuntien vastuuta myös maaseudun työväestön asunto-oloista. Hänen mukaansa suurtilalliset ja muut varakkaat jo useimmiten käyttivät maatalousrakennusmestarin palveluksia, mutta pientilalliset, torpparit ja muu väestö eivät kustannusten pelossa käyttäneet maatalousrakennusmestareiden palveluksia.¹¹⁴ Kyse ei välttämättä ollut niinkään pelosta kuin rahapulasta ja siksi toisekseen maaseudun työväestö ei kuulunut järjestöjen palkkaamien maatalousrakennusmestareiden kohderyhmään. Maatalousrakennusmestari toiminnan lähtökohdat olivat puhtaasti taloudelliset: toiminnan tarkoituksena oli ennen muuta tehostaa maanviljelystä kohentamalla tuotanto- ja työskentelytiloja ja siinä sivussa myös parantaa ihmisten asunto-oloja. Torppien tuottavuus oli tunnetusti keho ja muulla työväestöllä ei edes ollut varsinaisia tuotantotiloja kohennettavana, joten heidän rakennushankkeensa eivät kuuluneet maatalousrakennusmestareille. Teollisuuslehden nimetön kirjoittaja tarkoittaneekin sitä, että kuntien pitäisi kantaa vastuu maaseudun työväestön asunto-olojen kohentamisesta palkkaamalla palvelukseen kunnallinen rakennusmestari, joka neuvoisi ja opastaisi myös muita kuin talonpoikia ja suurtilallisia.

On väistämätön tosiasia, että mallipiirustuskilpailuiden esimerkit sekä maatalousrakennusmestareiden kirjoittamien rakennusoppaiden vaatimukset rakennuspaikasta ja huonejaosta olivat epärealistisen suureellisia, mitä tulee maaseudun työväestöön. Aiemmassa esitelty P. Makkosen jugend-henkinen esitys pienviljelijän taloksi oli niin suuri ja kallis toteuttaa, että tuskin edes kaikilla torppareilla oli siihen varaa, puhuttamakaan maaseudun muusta työväestöstä. Lähteiden perusteella maaseudun työväestöä ei oikeastaan ollut edes olemassa

113 Rakennustaito 1917, 5; 1908, 248.

114 Rakennustaito 1906, 115-117.

rakennusalan ammattilaisille, sillä rakennusoppaissa ja lehtiartikkeleissa ”vähäisin” asunto oli pienviljelystila. Tämä seikka osoittaa selkeästi, kuinka syvä kuilu hyväosaisten ja heikosti toimeentulevien välillä oli. Vaikka asunto-olojen politisoitumisen syynä oli juuri maaseudun työväestö, jonka pelättiin nousevan kapinaan ja ryhtyvän sosialisteiksi, heitä ja heidän tarpeitaan ei silti kyetty ottamaan huomioon asunto-olojen parantamiseen tähänneessä vilkkaassa yhteiskunnallisessa keskustelussa.

3. Asuntopoliittiset toimenpiteet asunto-olojen parantamiseksi

Tässä luvussa tarkastellaan maaseudulle suunnattua varhaista asuntopoliittikkaa ja toimenpiteitä, jotka paransivat maaseudun työväestön asunto-oloja. Sivistyneistön luomat rakentamisen ihanteet ja viranomaisten työ olivat kaukana toisistaan huolimatta siitä, että niillä oli yhteinen päämäärä.

Torpparikysymys syntyy

Torpparikysymys nousi näkyväksi osaksi asuntopoliittikkaa, sillä kiistassa törmäsivät maanomistajien ja maanvuokraajien eturistiriidat sekä vanha ja uusi oikeuskäsitys. Eri osapuolten näkemykset olivat niin päinvastaisia, että asian ratkaisua kaikkia tyydyttävällä tavalla pidettiin miltei mahdottomana. Juridisessa mielessä tilanne oli selvä: maanomistaja oli ostanut maan, josta torppa oli lohkaistu ja hänellä oli todistuksena omistuksestaan oikeuden vahvistamat kauppakirjat. Torppari puolestaan oli joko perinyt torpan hallintaoikeuden omilta vanhemmiltaan tai lunastanut sen maksamalla siirtosumman edelliselle vuokraajalle. Torppari ei omistanut tilaa, vaan hänellä oli siihen hallintaoikeus sillä edellytyksellä, että hän maksoi vuokransa ja muutenkin noudatti sopimuksen ehtoja. Torpparikysymys syntyi, kun vuokraehdot alkoivat kiristyä mielivaltaisella tavalla ja vuokrasuhteen jatkuminen muuttui epävarmaksi. Aluksi torpparit vaativat ainoastaan kohtuullisempia vuokraehtoja ja ennen kaikkea varmuutta vuokrasuhteen jatkumisesta, mutta tilanteen kärjistyessä he alkoivat haluta omistusoikeutta torppaansa.¹¹⁵ Torppareiden ja isäntien välit alkoivat kiristyä 1870-luvulla, jolloin sahateollisuus alkoi nostaa puun hintaa. Vanhastaan torppari oli saanut hankkia tilan metsistä tarvitsemansa rakennus- ja polttopuun, mutta muuttuneessa tilanteessa torppareiden metsänkäyttöoikeutta kavennettiin tuntuvasti. Torpparit kokivat tilanteen epäoikeudenmukaiseksi, sillä isännät pääsivät metsärahoilla kohottamaan elintasoaan, mutta torpparit joutuivat sitä vastoin kiristämään vyötään, kun puuta ei enää riittänytkään entiseen tapaan heidän käyttöönsä.

Toinen torppareiden tyytymättömyyttä kasvattanut tekijä olivat kiristyvät ja mielivaltaisesti muuttuvat vuokraehdot. Torppareiden epäonneksi vuokrasopimuksia ei useimmiten ollut olemassa kirjallisina. Tilapäisen työvoiman käyttö maataloudessa oli yleistä töiden kausiluontoisuuden vuoksi. Kun tilapäisen työvoiman palkkaaminen kävi maanomistajalle yhä kalliimmaksi

115 Peltonen 1992, 295-299.

palkkatason noustessa, hän saattoi vaatia torpparia tekemään ylimääräisiä työpäiviä, joista ei sopimusta laadittaessa oltu sovittu. Jos sopimuksia ei ollut olemassa kirjallisina, torpparin oli suostuttava vuokranantajan vaatimukseen tai häntä saattoi uhata häätö. Yleensä ylimääräisiä työpäiviä teetettiin juuri silloin, kun torpparilla oli kiire myös omilla pelloillaan ja se oli yksi syy sille, miksi torppien tuottavuus oli alhaisempi kuin vastaavankokoisten itsenäisten tilojen. Kiistoja aiheutti myös se, minkälaisiin korvauksiin torppari oli vuokrasuhteen päättyessä oikeutettu, sillä hän oli useimmiten tehnyt tilalla parannuksia, kuten raivannut uutta peltoa, mikä nosti torpan rahallista arvoa. Torpparin lähtiessä hyöty raskaasta työstä jäi kokonaan vuokranantajan haltuun.

Aluksi torppareiden asemaa pyrittiin parantamaan uudistamalla maanvuokralainsäädäntöä. Asia oli esillä valtiopäivillä 1880-luvulta alkaen, mutta konkreettiset toimenpiteet jäivät silti vähäisiksi. Vuonna 1893 tilannetta selvittämään asetettiin komitea, jonka tehtävänä oli laatia selvitys maanvuokrausoloista ja tehdä sen pohjalta ehdotus uudeksi maanvuokralaiksi. Yllättäen hallitus ei kuitenkaan antanut lupaa selvityksen laatimiseksi, koska se piti sitä tarpeettomana. Komitea valmisteli mietintönsä vertailemalla muiden Euroopan maiden vuokralainsäädäntöä, mutta jätti Suomen maanvuokrausolosuhteet kokonaan huomioimatta. Selvitys Suomen maanvuokrausoloista suoritettiin lopulta yksityisillä lahjoitusvaroilla ja sen toteutti maisteri Aksel Warén. Warén tuli selvityksessään siihen tulokseen, että torpparikysymyksen ratkaisu vaatisi torpan vuokrasopimuksen muuttamista perinnöllisen kaltaiseksi. Vuokrasopimus periytyisi aina seuraavalle sukupolvelle. Virallinen komitea puolestaan suositteli, että valtio antaisi maanomistajille ja torppareille mahdollisimman suuren sopimusvapauden, sillä he olivat komitean mukaan tasavertaisia sopimuskumppaneita. Tasavertaisuudesta voidaan olla montaa mieltä. Suuri sopimusvapaus oli komitean mielestä tarpeen, sillä ehdoista oli voitava sopia tapauskohtaisesti.

Komitean työ herätti kritiikkiä, sillä sen jäseninä oli vain suurmaanomistajia ja yksi lakimies; talonpoikien ja torppareiden edustus puuttuivat kokonaan. Tämä oli selkeä puute, sillä suurin osa torpista sijaitsi talonpoikaismaalla. Torppareiden poissaolo on jollain tasolla ymmärrettävää, vaikka he olivatkin asianosaisia, sillä heillä ei ennen valtiomuotouudistusta ollut minkäänlaisia poliittisia oikeuksia. Talonpoikien poisjättämiselle ei sijaan löydy järkevää perustetta. Komitea määritteli torpan ainoaksi tarkoitukseksi taata maanomistajalle aina saatavilla olevaa työvoimaa päättilalla suoritettavaa maanviljelystä varten. Warén puolestaan katsoi, että torppari oli rinnastettavissa itsenäiseen maanviljelijään, vaikka hän ei omistanut viljelemäänsä maata. Asian käsittely riitautui pahoin ja ratkaisuun päästiin vasta 1902, jolloin laki maan vuokrasta maalla vahvistettiin. Lakia valmistellessaan valtiopäivät asettuivat virallisen komiteamietinnön kannalle ja sivuuttivat Warénin

näkemyksen kokonaan.¹¹⁶

Laki maan vuokrasta maalla astui voimaan 1.1.1904 ja se koski vain voimaantulonsa jälkeen solmittuja vuokrasopimuksia. Vanhoille torppareille lailla ei ollut merkitystä ja uusillekaan se ei juuri tuonut helpotusta. Merkittävin muutos aikaisempaan oli korvausvelvollisuuden kirjaaminen lakiin, mutta sanamuotojen ja tulkinnan vuoksi sen vaikutus jäi vähäiseksi. Uuden lain mukaan torppari oli vuokrasopimuksen päättyessä oikeutettu saamaan korvauksia maanomistajalta tilalla tekemistään investoinneista ja parannuksista, mutta mikäli torppari on jo vuokra-aikanaan nauttinut niiden tuomista hyödyistä, maanomistajan korvausvelvollisuus raukesi.¹¹⁷ Käytännössä maanomistaja saattoi lähes kaikissa tapauksissa vedota vuokra-aikana nautittuun hyötyyn, jolloin korvaukset jäivät torpparilta saamatta.

Dramaattinen käännekohta torpparikysymyksessä oli vuoden 1909 asetus torpan, lampuotitilan ja mäkitupa-alueen vuokrauksesta. Se olisi toteutuessaan parantanut maanvuokraajien asemaa ja oikeusturvaa huomattavasti. Asetuksen mukaan sopimukset oli jatkossa tehtävä kirjallisina ja vuokra-aika oli normaaliolosuhteissa 50 tai sata vuotta. Niin pitkät vuokrasopimukset merkitsivät sitä, että useampi sukupolvi ehtisi viljellä torppaa ja torpparin oli kannattavaa ryhtyä laajoihinkin parannustöihin, sillä hän pääsisi myös nauttimaan työnsä hedelmistä. Vuokranmaksu oli suoritettava rahana tai työnä, joiden arvo määräytyi paikkakunnan yleisen palkkatason mukaan. Työpäivät oli jaettava tasaisesti ympäri vuoden ja työpäivän pituudeksi määriteltiin kesällä 11 ja talvella 9 tuntia. Enää vuokranantajan ei olisi mahdollista teettää ylimääräisiä työpäiviä tai vaatia kaikkia työpäiviä tehtäväksi kylvö- ja sadonkorjuuaikaan, jolloin torpparilla oli kiirettä myös omalla tilallaan. Erityisen merkittävää oli se, että asetus velvoitti kunnat perustamaan vuokralautakunnan valvomaan sopimusten tekoa ja noudattamista sekä suorittamaan tiloilla alkua- ja loppukatselmuksia korvaussummien määrittämiseksi.¹¹⁸

Käytännössä jo asetuksen valmisteluvaiheessa selvisi, ettei se tulisi toimimaan toivotulla tavalla. Maanomistajien näkökulmasta vuokraehdot heikentyivät niin, ettei uusia torpparisuhteita haluttu enää solmia, vanhoja torppareita irtisanottiin ja sopimuksia ei enää jatkettu.¹¹⁹ Eduskunta reagoi välittömästi uhkaavaan häätöaaltoon valmistelemalla taannehtivan asetuksen, joka jäädytti olemassa olevat vuokrasopimukset seitsemäksi vuodeksi. Olemassa olevien sopimusten päättymispäivä oli

116 Gebhard 1923, 22-24; Alanen 1964, 177.

117 Laki maanvuokrasta maalla 19.6.1902/19; Gebhard 1923, 24.

118 Asetus torpan, lampuotitilan ja mäkitupa-alueen vuokrauksesta 12.3.1909/12.

119 Peltonen 1992, 301-303.

aikaisintaan 14.3.1916. Asetus tuli voimaan samana päivänä maanvuokra-asetuksen kanssa. Asetuksella saatiin lisäaikaa torpparikysymyksen ratkaisua varten, sillä kuten maanomistajien reaktio uutta maanvuokra-asetusta kohtaan osoitti, ongelmaa ei voitaisi ratkaista heikentämällä maanomistajien etuja. Ongelman tyydyttävä ratkaisu oli kuitenkin kaikkien osapuolien tavoitteena, sillä vallitseva epävakaa ja epävarma tilanne ei pidemmän päälle olisi kenenkään etu. Jatkuva käymistila ja riitely maanomistajien ja torppareiden välillä veisi resursseja olennaiselta, eli maanviljelykseltä.

Tilattomuus paisuu ongelmaksi

Tilattoman väestön kasvavasta osuudesta oltiin huolestuttu jo 1840-luvulla, jolloin lehtikirjoituksissa vaadittiin maalaisköyhälistön aseman parantamista. Tässä yhteydessä tilattomilla tarkoitetaan maaseudun työväestöä lukuun ottamatta torppareita. Ratkaisuna ongelmaan esitettiin tilattomalle väestölle mahdollisuutta ostaa tai vuokrata maata.¹²⁰ Maanjakoa pidettiin tärkeänä kahdesta syystä. Ensinnäkin tilaton väestö saataisiin sidottua maahan ja sitä kautta saavutettua yhteiskunnallista vakautta, kun ihmisillä olisi pysyvä asuinsija. Loisten pelättiin lisäävän levottomuuksia, mutta näyttöä tästä ei varsinaisesti ole. Toiseksi maanjaolla varmistettaisiin tilapäisen työvoiman runsas saatavuus maaseudulla. Vaikka tilattomat olivat potentiaalinen ongelma, heitä kuitenkin tarvittiin aika ajoin. Tilattomat haluttiin asuttaa pysyvästi maaseudulle työvoimareserviksi. Vanhasuomalaisen Yrjö Sakari Yrjö-Koskisen mukaan tilattomalle väestölle pitäisi tarjota sen verran maata, että se toimisi lisäansionlähteenä, silloin kun kausiluontoista työtä on tarjolla vähän.¹²¹ Mäkitupalaisen ei ollut tarkoitus viljellä maata ja myydä satoa, mutta sen verran pihaa täytyisi olla, jotta hän pysyisi tuottamaan osan tarvitsemistaan elintarvikkeista itse.

Huomionarvoista on, että aikalaiskeskustelussa vedottiin harvoin inhimillisen kurjuuden poistamiseen, kun tilattomalle väestölle vaadittiin pysyviä asuinsijoja. Olihan 1900-luvun alussa noin viidennes maaseudun asukkaista virallisesti asunnottomia. Sen sijaan vaatimuksia sävyttää huoli siitä, että ilman pysyvää asuinsijaa tilaton väestö lietsoisi yhteiskunnallista levottomuutta, mikä muodostaisi uhan muun väestön turvallisuudelle ja elämän jatkuvuudelle. Lisäksi tilattoman väestön siirtyminen kaupunkeihin tai ulkomaille heikentäisi maaseudun kausiluontoisissa töissä

120 Jahnesson 1907, 1.

121 Tiainen 1984, 200-206.

tarvittavan joustavan tilapäistyövoiman saatavuutta. Vuosipalkkalaisten pito tuli talollisille niin kalliiksi, että he mieluummin pitivät mahdollisimman vähän renkejä ja piikoja ja palkkasivat tilapäistyövoimaa vain tarvittaessa. Tilattoman väestön pysyminen maaseudulla nähtiin edellytyksenä myös kaupunkien kehittymiselle, sillä jos tilattomia saapuisi kaupunkeihin tasaisena virtana, se aiheuttaisi työttömyyttä ja pitäisi yleisen palkkatason liian alhaisena, eikä kaupunkienkaan asuntotilanteessa monesti ollut kehumista.¹²²

Tilattoman väestön ongelmien ratkaisu ei ole ollut yhtä selväpiirteistä ja yksinkertaista kuin torppareiden. Vaikka tilattomia yhdisti tilattomuus, he olivat ryhmänä kuitenkin paljon hajanaisempi ja heterogeenisempi kuin torpparit. Osa tilattomista omisti tai vuokrasi mäkitupaa tai mökkiä. Joku elätti itseään harjoittamalla epävirallisesti käsityöläisammattia, toinen kävi työssä läheisessä tehtaassa ja loput tekivät maatalouden kausiluontoisia töitä. Huomattava osa tilattomista oli täysin asunnottomia ja vailla minkäänlaista varmaa toimeentulonlähdettä. Ratkaisuehdotukset keskittyivät aluksi heikoimmassa asemassa olevien ongelmien ratkaisuun: asunnottomille pitäisi saada pieni mökki ja maatilkkku. Asia ei ollut aivan yksinkertainen, sillä kaikki maa oli jo jonkun omistuksessa ja uusia asuntotontteja pitäisi perustaa ”tyhjästä”. Torppareiden kohdalla tilanne oli siinä mielessä selkeämpi, että kiistanalaiset maapalat ja tilukset olivat selvästi olemassa virallisissa asiakirjoissa. Toisin kuin torppareiden kohdalla tilattoman väestön yhteydessä ongelman ydin ei ollut siinä, saako tilaton ostaa vai vuokrata maata, vaan olennaista oli saada uusia asuntotontteja tarjolle. Käytännössä kuitenkin viranomaisten toimet ohjasivat tilattomia maan ostamiseen, eikä vuokraamiseen. Ehkä tällä haluttiin etukäteen välttää mahdolliset ongelmat, joita vuokrauksesta saattaisi koitua ja sitä paitsi omistamista arvostettiin huikeasti vuokraamista enemmän.

Tilattoman väestön asemaa ryhdyttiin ratkaisemaan taloudellisilla tukitoimilla, jotka koeluontoisesti kohdistettiin Kuopion lääniin, jossa tilattoman väestön osuus oli suurin.¹²³ Suomen senaatin esityksestä Keisarillinen Majesteetti Nikolai II myönsi vuosina 1887 ja 1892 300 000 markkaa ja vuonna 1896 400 000¹²⁴ markkaa Suomen yleisistä varoista tilattoman väestön taloudellisen ja

122 Alanen 1964, 445.

123 Pääasiassa siksi, että seudulla ei ollut tapana lohkoa torppia, jolloin tiloja oli lukumääräisesti vähän.

124 Vuoden 2010 rahaksi muutettuna 300 000 markkaa vuonna 1887 vastaisi nykyrahassa 1 597 380 euroa, 300 000 markkaa vuonna 1892 1 202 310 euroa ja 400 000 markkaa vuonna 1896 1 903 320 euroa. Luvut on laskettu Tilastokeskuksen ilmoittamilla rahanarvokertoimilla, jotka vuosien 1860-1920 osalta perustuvat erillistutkimuksiin ja ovat epävirallisia ja suuntaa antavia. Lähde: Suomen virallinen tilasto: Rahanarvokerroin 1860-2010. Verkkojulkaisu. Tilastokeskus, Helsinki. Vertailun vuoksi ja suuntaa antavana voidaan todeta, että muistitietoon perustuen palkollisten palkat olivat 1880- ja 1890-luvuilla seuraavat: rengit saivat 100-150 markkaa vuodessa, asunnon, ruuan sekä kaksi paria saappaita ja sukkia. Piiat saivat 50-55 markkaa, kenkäparin, sukat, muutama kyynäriä lakana- tai paitakangasta sekä oikeuden korjata kaban alalla pellavaa. Lähde: Mooses Lehtisen (s. 1878)

yhteiskunnallisen aseman parantamiseksi.¹²⁵ Vuonna 1898 varoista muodostettiin Tilattoman väestön lainarahasto, jonka hoitajaksi määrättiin Valtiokonttori. Seuraavana vuonna rahastoon siirrettiin keisarin käskyllä vielä kaksi miljoona markkaa rautateiden voittovaroista. Taloudelliset tukitoimet edellyttivät, että tilattoman väestön taloudellisen ja yhteiskunnallisen aseman parantamista varten perustetut yhdistykset perustavat kassoja ja myöntävät varoja maan ostoon, talojen rakentamiseen ja uusien peltojen raivaamiseen. Lainan saannin ehtoina oli, että rahat käytetään sille määrättyyn tarkoitukseen ja että lainansaaja oli ”*työkykyinen, hyvin tunnettu ja toimelias*”. Henkilön työkykyisyyden, tunnettuuden ja toimeliaisuuden arviointi oli yhdistysten oman harkinnan varassa.

Tilattoman väestön lainarahaston myöntämällä varoilla perustettiin vuoteen 1917 mennessä a noin 7500 viljelys- ja asuntotilaa, joiden yhteenlaskettu pinta-ala oli noin 147 000 hehtaaria.¹²⁶ Viljelystilat olivat niin suuria, että niillä pystyi harjoittamaan päätoimista maataloutta, asuntotilalliset puolestaan kävivät kodin ulkopuolella työssä. Tässä kohden on perusteltua kysyä, toimiko Tilattoman väestön lainarahasto tehokkaasti ja mikä olikaan toiminnan alkuperäinen tarkoitus. Ensimmäiset varat tilattoman väestön aseman kohentamiseen myönnettiin jo vuonna 1887. 30 vuotta myöhemmin vuoteen 1917 mennessä rahaston avulla perustettuja tiloja oli kuitenkin vain 7500 kappaletta. Määrä on suhteellisen pieni verrattuna tilattoman väestön suureen osuuteen. Aikalaiskeskustelussa pidettiin tärkeänä tilattoman väestön sitomista maaseudulle paitsi levottomuuksien välttämiseksi, myös siksi, että tilapäistä työvoimaa olisi tarvittaessa tarjolla. Nikolai II:n antamista asetuksista käy ilmi, että Tilattoman väestön lainarahaston tarkoitus ei ollut pelkästään auttaa tilattomia löytämään pysyvää paikkaa yhteiskunnasta, vaan myös lisätä maan viljeltyä pinta-alaa.¹²⁷ Tilattoman väestön lainarahaston lisäksi valtio osti asutustarkoitukseen 82 000 hehtaaria, maalaiskunnat 11 000 hehtaaria ja maanosto-osuuskunnat 6 000 hehtaaria maata. Maille perustettiin vuosina 1892-1917 yhteensä noin 10 400 viljelys- ja asuntotilaa. Kun ottaa huomioon, että Suomen väkiluku kasvoi samaan aikaan lähes miljoonalla, ei asutusmaiden ostolla ollut kovin suurta merkitystä tilattoman väestön olojen helpottamisessa.¹²⁸ Toisaalta näillä toimenpiteillä saatiin kasvatettua maan viljelypinta-alaa, mikä oli asutustoiminnan yksi vähän puhuttu tavoite.

muistelusta. Työväen Muistitietotoimikunnan kokoelmat, Työväen arkisto.

125 Keisarillisen Majesteetin Armollinen Julistus toimenpiteistä Suomen tilattoman väestön taloudellisen ja yhteiskunnallisen aseman parantamiseksi 26.5.1896.

126 Keisarillisen Suomen Senaatin kirje 5.12.1898/62; Rasila 1982, 142.

127 Keisarillisen Majesteetin Armollinen Julistus toimenpiteistä Suomen tilattoman väestön taloudellisen ja yhteiskunnallisen aseman parantamiseksi 26.5.1896.

128 Rasila 1982, 142.

Tilattoman väestön aseman parantamisen kannalta asutusmaiden ostoa suurempi vaikutus olisi voinut olla vuoden 1895 tilanositusasetuksella, joka poisti kaikki juridiset esteet maanjaosta ja tilojen lohkomisesta. Uusia tiloja ei kuitenkaan syntynyt siinä määrin, että sillä olisi ollut vaikutusta tilattoman väestön asemaan. Teppo Viholan mukaan syynä olivat vuosisataiset maanjakoperinteet, jotka olivat iskostuneet syvälle kansan tajuntaan. Ruotsin vallan ajoilta asti maan jakaminen oli ollut tiukasti säädeltyä. Kruunun tavoitteena oli turvata omat verosaatavansa, jotka olisivat vaarantuneet, mikäli tiloista olisi tullut liian pieniä. Alueilla, joilla jakolakeja oli tunnollisesti noudatettu, tilattoman väestön osuus oli suurin ja samoilla alueilla tukeuduttiin edelleen uusista vapauksista huolimatta vahvasti vanhoihin perinteisiin. Tilat olivat ja pysyivät rikkumattomina kokonaisuuksina. Yleensä perheen vanhin poika jäi viljelemään tilaa vanhempiensa jälkeen ja muut lapset olivat lähtökohtaisesti tilattomia. Avioliiton solmiminen oli yksi mahdollisuus päästä käsiksi tilaan, mutta väkiluvun kasvaessa tasaisesti, oli selvää, että kaikkien ei ollut mahdollista laskea edes rakkauden varaan.¹²⁹

Maanvuokraajien itsenäistyminen

Torpparit, mäkitupalaiset ja lampuodit saivat ostaa vuokratilansa omikseen sisällissodan jälkeen. Heidän asemastaan kiisteltiin valiokunnissa ja eduskunnassa koko 1910-luvun ajan. Toimenpiteiden tarpeellisuudesta vallitsi yksimielisyys, mutta keinoista ja syistä oli monia eri tulkintoja. 1910-luvulle tultaessa maanomistajien mukaan vallitseva järjestelmä ei enää palvelut heidän etujaan, sillä pitkäaikaiset vuokrasopimukset jättivät maan arvonnousun huomioimatta, eikä vuokran periminen työnä ollut enää koneellistumisen vuoksi niin tärkeää kuin aikaisemmin.¹³⁰ Lisäksi he olivat tyytymättömiä siihen, että vuoden 1909 maanvuokra-asetus oli kaventanut liiaksi heidän oikeuksiaan päättää vuokrasopimusten sisällöstä. Maanomistajien mielestä heiltä oli viety päätäntävalta omien maidensa vuokraukseen. Käytännössähän maanvuokra-asetusta ei pantu toimeen, vaan vanhat vuokrasopimukset jäädytettiin määräajaksi, mutta se oli siitä huolimatta selkeä viesti maanomistajille siitä, mitä viranomaiset halusivat.

Valiokunnassa puolestaan kiinnitettiin huomiota siihen, kuinka koko torpparilaitos aiheutti yhteiskunnalle suurta taloudellista tappiota. Vuokraviljelmien tuottavuus oli huomattavasti

¹²⁹ Vihola 2004, 140-141.

¹³⁰ Vielä 1800-luvun lopussa he halusivat pitää kiinni torppareistaan joustavan ja osaavan työvoiman vuoksi. Maatalouden koneellistuminen tapahtui huikealla tahdilla!

alhaisempi kuin vastaavan kokoisilla itsenäisillä tiloilla. Lisäksi vuoden 1912 tilastot osoittivat, että torppareiden tekemien päivätöiden tehokkuus vastasi vain noin 2/3 niiden rahaksi muutetusta arvosta, joten valiokunnan laskelmien mukaan vuosittaiset kansantaloudelliset tappiot olivat useita miljoonia markkoja. Torppareiden tehottomuudesta voidaan lyhyesti todeta, että vuokran maksaminen työsuorituksena todennäköisesti heikensi torpparin työtehokkuutta hänen omilla viljelmillään, eikä torpparilla välttämättä ollut motivaatiota työskennellä vuokranantajansa pelloilla täydellä teholla. Lisäksi maanvuokrausjärjestelmän säilyttämistä pidettiin arveluttavana yhteiskunnallisista syistä, sillä sisällissota oli valiokunnan mukaan osoittanut, että vuokramiehet olivat taipuvaisia kansannousuun ja yhteiskunnan vastaiseen kiihotukseen. Sisällissodan jälkeen valiokunnassa vallitsi yksimielisyys siitä, että maanvuokraajat olisi saatettava sellaiseen asemaan, jossa yhteiskuntarauhan säilyminen olisi myös heidän omien etujensa mukaista.¹³¹ Valiokunnan näkemys sisällissodan syistä ja merkityksistä oli vasta toinen puoli totuutta, mutta jos ei muuta, niin ainakin se sai aikaan voimakkaan tahtotilan torpparikysymyksen lopulliselle ratkaisulle.

Pitkien neuvottelun jälkeen laki vuokra-alueiden lunastamisesta annettiin 15.10.1918. Sen mukaan torppa tai mäkitupa, joiden vuokrasuhde oli voimassa lain voimaantulopäivänä, voitiin lunastaa itsenäiseksi, mikäli vuokramies tai maanomistaja sitä vaatii ennen vuokrasuhteen päättymistä. Lunastettavan torpan kooksi määrättiin enintään kymmenen hehtaaria peltoa ja enintään 20 hehtaaria kotitarvemetsää. Matti Peltosen mukaan lunastetuilla torpilla oli kuitenkin keskimäärin vain 4,8 hehtaaria peltoa ja 2,5 hehtaaria raivauskelpoista maata.¹³² Mäkituvan lunastuskooksi määrättiin enintään kaksi hehtaaria. Sopivasta lunastushinnasta päättäminen osoittautui haasteelliseksi, sillä toisaalta maanomistajan piti saada korvaus laillisen omaisuutensa menetyksestä ja toisaalta summa ei saanut olla liian suuri, jotta vuokramiehet pystyisivät suoriutumaan siitä. Lunastushinnat laskettiin vuoden 1914 hintatason mukaan, sillä ensimmäisen maailmansodan aikainen inflaatio oli syönyt rahan arvoa. Lopullinen hintataso vaihteli alueittain, mutta kauppasummia voidaan silti pitää varsin kohtuullisina. Maanomistaja sai käytännössä vain maanpohjan ja rakennusten hinnan, joista oltiin vähennetty vuokramiehen niiden eteen tekemä työn arvo. Toisaalta hintoja kasvattivat lisämaiden lunastus ja muut erityissopimukset. Yleisimmin lunastamisesta sovittiin osapuolen kesken ja kunnallinen vuokralautakunta vain vahvisti sopimuksen. Vahvistuksen jälkeen valtio maksoi maanomistajalle lunastushinnan ja lunastajan piti kuolettaa laina 38 vuoden kuluessa.¹³³

131 Rasila 1970, 353-354.

132 Tästä kehkeytyi sotien jälkeen Suomen maatalouden toinen mittava kriisi, pientilavaltaisuus.

133 Laki vuokra-alueiden lunastamisesta 15.10.1918/135; Vihola 2004, 356-363; Rasila 1970, 361-366.

Vuoden 1918 laki oli historiallisesti merkittävä, sillä siinä kajottiin yksityishenkilöiden laillisesti hankkimaan omaisuuteen, joihin heillä oli täydet oikeudet. Lakia perusteltiin yhteiskunnallisella oikeudenmukaisuudella ja sen välttämättömyydellä tulevaisuuden kehittymisen turvaamiseksi. Maanomistajat veloitettiin uhraamaan omastaan sisäisen eheyden ja yhteiskuntarakenteen kestävyuden vuoksi. Laki koski aluksi vain yksityismailla olevia torppareita ja mäkitupalaisia, mutta vuonna 1919 sitä laajennettiin koskemaan myös lampuoteja. Vuosina 1921 ja 1922 säädettiin lait myös pappiloiden, virkatalojen ja valtion metsäalueilla olevien vuokratilojen lunastamisesta. Lait olivat sisällöltään samantyyppisiä kuin vuoden 1918 laki, mutta lunastuksen menettelytavat poikkesivat aiemmasta. Lunastuslakien myötä asutuksen määrä ei lisääntynyt, sillä vain vallinneet omistussuhteet muuttuivat. Uusia itsenäisiä tiloja syntyi yhteensä 118 340. Luvussa ei ole mukana vapaaehtoisesti ilman vuokralautakunnan välitystä tapahtuneita maakauppoja, joten todellisuudessa itsenäistyneitä tiloja oli enemmän.¹³⁴

Maata tilattomille

Tilattoman väestön kysymyksessä ratkaisuna pidettiin jo 1800-luvun puolivälissä maan hankkimista asutustarkoituksiin. Antamalla tilattomalle väestölle omaa maata turvattaisiin maatalouden kausityöntekijöiden saatavuus ja hillittäisiin irtonaisen väestön liikkumista ja poliittisen epävakauden syntymistä. Tilattoman väestön kysymys koski paljon suurempaa ihmisjoukkoa kuin torpparikysymys, mutta torppareiden järjestäytyminen ja kiista jo olemassa olevista maanomistussuhteista ajoivat torpparit tilattoman väestön edelle poliittisessa päätöksenteossa. Yhtenä perusteluna tilattoman väestön aseman ratkaisemisen myöhäiselle ajankohdalle on esitetty, että suurimääräiseen asutustoimintaan voitiin ryhtyä vasta itsenäistymisen jälkeen. Asutusasiat saivat oman kollegiaalisen keskusvirastonsa syksyllä 1917, kun maatalousministeriön alaisuuteen perustettiin asutushallitus jatkamaan Tilattoman väestön lainarahaston työtä. Asutushallituksen tehtävänä oli johtaa ja valvoa valtion ja yksityismaiden asuttamista, hoitaa valtion virkataloja, valvoa vuokra-alueiden lunastusta hoitavien vuokralautakuntien toimintaa ja hoitaa asutusrahastoa. Lisäksi tehtävänä oli tukea tilattoman väestön aseman parantamista valvomalla asutusrahastoista myönnettyjen lainojen käyttöä, kerätä tilastoja ja tehdä tutkimuksia maaseudun asunto-oloista ja ryhtyä niiden pohjalta vaadittuihin toimenpiteisiin sekä huolehtia asutustoiminnan seurauksena syntyneiden asutustilojen valvonnasta. Asutushallituksen alaisuudessa toimivat kunnalliset

134 Vihola 2004, 356, 363.

asutuslautakunnat sekä virkatalojentarkastajat ja asutustarkastajat.¹³⁵ Sisällissodan vuoksi asutushallitus pääsi aloittamaan toimintansa kunnolla vasta vuonna 1919.

Vuonna 1920 Tilattoman väestön lainarahasto lakkautettiin ja tilalle perustettiin asutusrahasto, jonka asutushallitus otti hoitaakseen. Se osti rahaston varoilla maata asutustarkoituksiin ja myönsi lainoja kunnille ja yhdistyksille samaa tarkoitusta varten.¹³⁶ Maalaiskunnissa toimi asutusrahaston alaisuudessa erityisiä asutuskassoja, joista myönnettiin lainoja kunnille ja asutustilojen haltijoille. Lainoja voitiin myöntää maan ostamiseen asutustilan perustamiseksi, pienikokoisen tilan laajentamiseksi siinä määrin, että maanviljelyksestä tulisi taloudellisesti kannattavaa, tilalla välttämättömien asuin- ja talousrakennusten rakentamiseksi, sekä viljelystilalla tapahtuvia perusparannuksia varten, joita voivat olla esimerkiksi pellonraivaus, soiden kuivattaminen ja teiden rakentaminen. Lainojen myöntämisestä päättivät asutuslautakunnat. Valtioneuvoston päätöksessä kassojen toiminnalle asetettiin tiukat ehdot, joiden tavoitteena oli jouduttaa asutustoimintaa. Asutuslautakunnan täytyi vuosittain tehdä raportti asutushallitushallituksen alaisena työskentelevälle asutustarkastajalle kassan toiminnasta. Kun asutusrahastosta myönnettiin varoja asutuskassaan, asutuslautakunnan oli tiedotettava asiasta kunnassaan ja mikäli varoja ei kahden vuoden kuluessa käytetty asutustoiminnan hyväksi, ne oli palautettava asutusrahastoon. Ennen lainan myöntämistä asutuslautakunnan velvollisuutena oli tarkastaa, että lainanhakija käyttää lainan tarkoituksenmukaisella tavalla ja että hän kykenee suoriutumaan lainan takaisinmaksusta.¹³⁷

Asutustoiminnan tärkeimmäksi laiksi tuli laki maan hankkimisesta asutustarkoituksiin, joka annettiin marraskuussa 1922. Lain nojalla voitiin muodostaa viljelys- ja asuntotiloja, jotka hankittiin pakkolunastuksella tai joiden lunastamiseen muuten käytettiin valtion varoja. Maata voitiin hankkia henkilölle, joka

- 1) oli täysi-ikäinen, täysivaltainen ja kansalaisluottamusta nauttiva,
- 2) ei omistanut maata tai ei ollut oikeutettu maan hankintaan vuokra-alueiden lunastamista koskevan lainsäädännön nojalla,
- 3) sitoutui kolmen vuoden kuluessa maan lunastamisesta aloittamaan viljelyksen ja/tai rakentamaan tarvittavat rakennukset,
- 4) ei pystyisi ilman viranomaisten apua hankkimaan itselleen maata ja tarvittavia rakennuksia ja
- 5) ei ole aiemmin omistanut valtion avustuksella hankittua tilaa, jonka hän keinottelun takia on

¹³⁵ Asutustoimintakomitean mietintö 1933:11, 73, 100.

¹³⁶ Asetus asutusrahastosta 8.5.1920/134; Asutustoimintakomitean mietintö 1933:11, 74.

¹³⁷ Valtioneuvoston päätös, joka sisältää maalaiskuntain asutuskassain johtosäännön 14.5.1920/143.

menettänyt.

Lisäksi vaadittiin näyttöä hakijan kyvykkyydestä suoriutua maanviljelyksen harjoittamisesta ja/tai rakennusten rakentamisesta. Viljelys-tilan piti olla niin suuri, että keskikokoinen perhe tulee sillä toimeen, kuitenkin enintään 20 hehtaaria peltoa tai viljelyskelpoista maata sekä kotitarvemetsä. Asutustilan enimmäiskooksi määriteltiin kaksi hehtaaria maata. Hakijalle pyrittiin osoittamaan maata ensisijaisesti valtion, kuntien tai yhdistysten asutustarkoituksiin jo ostamasta maasta ja vasta viime kädessä turvaututtiin pakkolunastukseen. Pakkolunastus ei saanut vaikeuttaa tilan omistajan elinkeinon harjoittamista, eikä se koskenut niitä, jotka olivat luovuttaneet maata vapaaehtoisesti ja niitä torppia, lampuotitiloja ja mäkitupia, jotka oltiin lunastettu itsenäiseksi vuoden 1918 lain nojalla.¹³⁸ Valtiojohtoisen asutustoiminnan seurauksena vuosina 1919-1939 syntyi 17 000 uutta viljelys-tilaa ja 10 500 asuntotilaa. Näiden lisäksi vanhoja kantatiloja jaettiin perillisten kesken ja kasvavat kaupungit, teollisuus ja palveluammatit tarjosivat koko ajan enemmän ja enemmän mahdollisuuksia tilattoman väestön sijoittumiselle.¹³⁹

Muut asuntopoliittiset toimenpiteet

Kuten aiemmin on todettu, viranomaiset keskittyivät ainoastaan asuntokannan määrälliseen lisäämiseen ja olemassa olevien asuntojen omistussuhteiden vakauttamiseen. Yhteiskunnallinen keskustelu rakentamisen laadusta ja hyvästä asumisesta oli vilkasta ja näiden ihanteiden toteuttaminen jäi kokonaan järjestöjen ja rakennusalan ammattilaisten harteille. Maaseudun rakennuslainsäädännössä ei tapahtunut minkäänlaisia muutoksia ennen 1920-luvun alkua, vaikka puutteet asunto-oloissa tiedostettiin laajasti ja niitä ja niiden seurauksia pidettiin vakavina ja vaarallisina. Ahtaus ja lika olivat pahimmat tunnetut asumiseen liittyvät uhat terveydelle ja juuri ahtaasti ja likaisissa olosuhteissa maaseudulla tyypillisesti asuttiin. Toisaalta viranomaisten toiminta on täysin perusteltua, sillä asiat laitettiin tärkeysjärjestykseen. Jo pelkkä asuinrakennusten määrällinen lisääntyminen, vaikka ne olisivat olleetkin kuinka puutteellisia tahansa, helpotti maaseudun tilannetta. Kun kuitenkin ottaa huomioon sen laajamittaisen yhteiskunnallisen keskustelun, jota maaseudun puutteellisista asunto-oloista käytiin, viranomaisilla olisi ollut asutustoiminnan yhteydessä oivallinen paikka säädellä maaseudun rakentamista tiukemmin.

¹³⁸ Laki maan hankkimisesta asutustarkoituksiin 25.11.1922/278.

¹³⁹ Peltonen 2004, 365.

Jos kuitenkin verrataan maaseudun ja kaupunkien 1900-luvun alkuvuosikymmeninä voimassa ollutta rakennuslainsäädäntöä, ero on huikea. Maaseudulla ei käytännössä ollut rakennuslainsäädäntöä, sillä vuoden 1734 rakennuskaarella ei ollut paljoakaan merkitystä edes 1700-luvun lopussa, saati sitten 1900-luvulla. Rakennuskaarella esimerkiksi säädettiin, että tontti pitää jakaa mies- ja karjapihaan ja miespihassa pienillä tiloilla täytyy olla talo, jossa on vähintään kamari, porstua ja vierastupa. Isoilta tiloilta edellytettiin lisäksi kellarin, aitan, jyvahuoneen, tunkion, portin ja vajan sekä muiden tarpeellisten huoneiden rakentamista. Karjapihalla piti puolestaan olla hevostalli, pihatto, lammashuone, sikolähti ja tarpeelliset ladot. Pihojen ulkopuolelle tulipalovaaran vuoksi sijoitettiin vielä sauna, mallashuone ja riihi.¹⁴⁰ Lain vaatimukset vaikuttavat suurelta osin, mutta ne oli ihan mahdollista täyttää vielä 1700-luvun alkupuolella. Silloin tilat olivat suuria, ennen kuin torppien perustaminen ja tilojen lohkominen sallittiin. Rakennuskaaren merkitys alkoi hiipua 1700-luvun puolivälin tienoilla samassa tahdissa kuin tilojen koko pieneni.

Kaupungeissa oli jo vuonna 1856 astunut voimaan yleinen rakennusjärjestys, jonka noudattamista valvoi maistraatti. Rakennusjärjestystä täydennettiin kaupunkikohtaisilla määräyksillä. Helsingissä, jossa rakennustoiminta oli vilkkainta, myös määräykset kehittyivät nopeimmin. Rakennusviranomaiset ja rakennusalan ammattilaiset kehittivät määräyksiä yhdessä, sillä ammattilaisilla oli parhainta tietoa uusista rakennusmateriaaleista, tekniikoista sekä niiden kestävydestä ja paloturvallisuudesta. Kaupungeissa rakennustöiden johtajilta alettiin vaatia Teollisuuskoulun päättötodistusta ja vähintään kymmenen vuoden työkokemusta alalta.¹⁴¹ On selvää, että kaupungeissa sääntelyn tarve oli suurempi, sillä tonttimaata oli arvokasta ja rakennushankkeet suurempia, vaativampia ja kalliimpia kuin maaseudulla.

Toisaalta rakennuslainsäädäntö ei kaupungeissakaan ulottunut kaikkiin rakennuksiin. Kaupunkien laitamilla (jotka olivat yllättävän lähellä ydinkeskustaa!) oli nopeasti rakennettuja työväestön asuinalueita, joita ei ehditty kaavoittaa. Eri kokoisia ja näköisiä rakennuksia oli sikin sokin kapeiden kujien varsilla. Myös maaseudulla oli nähtävissä sama ilmiö, kun tiiviisti rakennettuja taajamia alkoi ilmestyä tehtaiden läheisyyteen ja liikenteen solmukohtiin. Vuonna 1898 annettiin asetus taajaväestön maalaisyhdyskuntien järjestämisestä eräissä tapauksissa. Asetus velvoitti kunnat kaavoittamaan tiiviit asutuskeskittymät ja kaavasta piti käydä ilmi tonttijako, paikat yleisille rakennuksille ja tieverkostolle.¹⁴² Kaavoituksen tavoitteena oli lisätä yleistä järjestystä, paloturvallisuutta ja toimia ennalta ehkäisevänä terveydenhuoltona, kun ahtaita hökkelikyliä ei

¹⁴⁰ Rakennuskaari 1.1.1734/2.

¹⁴¹ Neuvonen e. a. 2002, 140-141.

¹⁴² Asetus taajaväestön maalaisyhdyskuntien järjestämisestä eräissä tapauksissa 15.6.1898.

pääsisi syntymään. Kunnat kuitenkin pitivät uutta velvollisuuttaan liian raskaana ja kalliina ja jättivät kaavat tekemättä. Paikallistasolla koettiin, ettei maaseudun rakentaminen muodosta niin merkittävää yhteiskunnallista epäkohtaa, että siihen pitäisi kaavoituksella puuttua. Sama käsitys säilyi maaseudulla verrattain pitkään, sillä vasta vuonna 1932 saatiin maaseututaajamat kaavoituksen piiriin.¹⁴³

Tutkimusajankohtana saatiin aikaan yksi laki, jolla oli pitkät ja kauaskantoiset seuraukset. Vuonna 1886 oltiin asetettu komitea pohtimaan, mitä tulisi säätää naapureiden keskinäisistä oikeuksista ja velvollisuuksista paremman rakentamistavan aikaansaamiseksi maaseudun taajaan rakennetuista kylissä. Tarkoituksena oli julkaista asetus eräistä naapuruussuhteista, joka kumoaisi täysin vanhentuneita osia rakennuskaaresta. Komitean työ kuitenkin viipyi, eikä asetusta saatu annettua. Se julkaistiin lakina vasta vuonna 1920. Lain yleinen tavoite oli lisätä viihtyvyyttä ja paloturvallisuutta. Paloturvallisuuden kannalta merkittäviä olivat lain ensimmäinen ja toinen pykälä, joissa kiellettiin rakentaminen viittä metriä lähemmäksi naapurin maata ilman maanomistajan lupaa. Riihet, avokiukaalla varustetut saunat ja muut tulenvaaralliset rakennukset täytyi sijoittaa vähintään kymmenen metrin päähän naapurin maasta ja vähintään 30 metrin päähän naapurin rakennuksista, puutarhasta ja pihamaasta.¹⁴⁴ Viihtyvyyden osalta laissa korostuu ajattelutapa, jonka mukaan omalla maallaan saa tehdä mitä haluaa, kunhan siitä ei aiheudu haittaa muille. Esimerkiksi talli, navetta, lantala ja käymälä on sijoitettava niin, ettei siitä koidu ilmeistä haittaa naapurille, omalta tontiltaan ei saa johtaa jätevesiä naapurin tontille tai puita ei saa istuttaa siten, että niiden oksat ulottuvat naapurin tontille. Laissa säädetään myös oikeudesta tierasitteen perustamiseen, mikäli kulkua tontille ei voida järkevästi muuten kautta järjestää.¹⁴⁵ Lailla oli arkkitehti Heimo Kautosen mukaan huomattava merkitys maaseudun rakentamiselle ja se on monilta osin voimassa edelleen.¹⁴⁶

143 Kautonen 1963, 10-16; Laki taajaväkisistä maalaisyhdyskunnista 22.5.1931/185.

144 Laki eräistä naapuruussuhteista 13.12.1920/26 1-2§.

145 Laki eräistä naapuruussuhteista 13.12.1920/26.

146 Kautonen 1963, 10-16.

Lopuksi

1800- ja 1900-lukujen taitteessa maaseudun työväestön asunto-oloissa oli lukuisia epäkohtia. Asunnottomuus oli yleistä, vuokrasopimusten jatkuvuus epävarmaa ja asuntojen laadullisissa ominaisuuksissa olisi ollut paljon parannettavaa. Pohjimmiltaan monien ongelmien aiheuttajana olivat nopeat taloudelliset ja sosiaaliset muutokset, joissa normaalina pidetty elämänmeno ja lainsäädäntö eivät pysyneet perässä. Ongelmien laatu oli laaja ja syvä ja se lävisti koko käsillä olleen todellisuuden. Viranomaisten näkökulmasta maaseudun työväestön asunto-olojen keskeisiä ongelmia olivat torppareiden ja maanomistajien väliset ristiriidat ja suuri tilattomien joukko. Sivistyneistö löysi asunto-oloista paljon parannettavaa ja heidän mukaansa huonot asunto-olot uhkasivat paitsi yksilöä, myös ja ennen kaikkea koko yhteiskuntaa. Huonoissa asunto-oloissa ei voisi kasvaa hyviä ihmisiä ja ilman hyviä ihmisiä ei voisi olla hyvää yhteiskuntaa. Sivistyneistön huoli ja pelko huonosta tulevaisuudesta sysäsi liikkeelle laajan yhteiskuntapoliittisen keskustelun maaseudun työväestön asunto-olojen parantamiseksi ja se johti lopulta perustavanlaatuisiin lakimuutoksiin.

Torpparikysymys sai lainsäädäntötyössä näkyvän osan, sillä siihen liittyneet ongelmat olivat polttavia ja tunteita herättäviä. Ongelman ydin oli siinä, että koko torpparilaitos oli peräisin 1600-luvulta, eikä se enää 1900-luvulle tultaessa vastannut nykyaikaisen maatalouden tarpeita. Kun 1700-luvulla torppien perustaminen talonpoikaismaille sallittiin, torppa perustettiin yleensä perheen omille lapsille, jolloin siteet ja suhteet päätilaan olivat voimakkaat tai ainakin erilaiset kuin 1900-luvulla, jolloin torpparilla ja vuokranantajalla ei välttämättä ollut mitään muuta yhdistävää tekijää kuin vuokrasopimus. 1900-luvun alussa maatalous oli jo pitkälle koneistunut, kun taas 1700-luvulla kaikki tehtiin lihasvoimin. Torppareita ei enää samaan tapaan tarvittu päätilalla suoritettavaa viljelystä varten, eivätkä torpparit halunneet enää isäntiensä pelloilla työskennellä, sillä suullisten vuokrasopimusten ehdot muuttuivat mielivaltaisesti. Torppareiden ja tilattoman väestön puolustajien näkökulmasta 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa vallitsevat maanomistussuhteet olivat epäoikeudenmukaiset, eikä niihin ollut mahdollista vaikuttaa muuta kuin toteuttamalla maan uusjako. Torppareiden pitäisi saada lunastaa torpat omakseen ja tilattomille pitäisi järjestää asuntotontteja. Maanjakojen vastustajilla oli juridinen tuki kannalleen, sillä vallitseva järjestys oli laillinen, vaikka se olisi ollut moraalisesti kuinka epäoikeudenmukainen tahansa. Huomionarvoista on, että torppareita kohdeltiin lainsäädännöllisessä ongelmanratkaisussa pitkään omana erillisenä ryhmänään erillään muista tilattomista, mutta ratkaisuvaiheessa alettiin puhua yleisesti maanvuokraajista, joita myös tilattomien joukossa oli runsaasti.

Maanjaon perusteluina käytettiin yhteiskuntarauhan turvaamista ja esteiden purkamista maan taloudellisen vaurastumisen tietä. Tilattoman väestön suuri osuus ja maanvuokrausoloihin tyytymättömät torpparit muodostivat sivistyneistön aikalaiskäsityksen mukaan tikittävän aikapommin, jonka kasvava tyytymättömyys uhkasi yhteiskuntarauhaa ja maan taloudellista vaurastumista. 1800- ja 1900-lukujen vaiheessa ei vielä ollut näkyvissä todellisia viitteitä siitä, että maaseudun työväestö nousisi kapinaan, mutta kapinan pelko ja kapinointia edesauttavan sosialismin leviäminen maaseudulle haluttiin estää – muualla Euroopassa sosialismi oli jo levinnyt maaseudulle ja aiheuttanut levottomuuksia. Maanjaon tarpeellisuuden taloudellisissa perusteluissa oli kaksi pääargumenttia: torppareiden viljelysten tuotto kasvaisi, jos tilat olisivat heidän omiaan, sillä torppareiden viljelysten tuotto oli todettu paljon alhaisemmaksi kuin vastaavankokoisilla itsenäisillä tiloilla. Lisäksi asutustoiminnan avulla maan viljeltyä pinta-alaa voitaisiin kasvattaa ja tilapäistä työvoimaa estettäisiin karkaamasta kaupunkiin. Esitetyt perustelut maanjaon tarpeellisuudesta olivat uskottavia ja ymmärrettäviä. Maanjaolla saavutettaisiin taloudellista hyötyä ja vaikka keinoista oltiin eri mieltä, vallitsi silti yksimielisyys siitä, että tilanteelle täytyisi tehdä jotain.

Torpparikysymyksen ratkaisussa päädyttiin radikaaliin tekoon, kun maanomistajat joutuivat luopumaan torpista pientä rahallista korvausta vastaan. Tilanne olisi saattanut olla toisenlainen, mikäli vuokraajien asema olisi ollut turvatumpi. Toimivaa ja kaikkia osapuolia tyydyttävää vuokrausjärjestelmää ei maaseudulle kuitenkaan syntynyt. Ehkä vuokralainsäädännön korjaamiseen olisi pitänyt ryhtyä aiemmin ja toteuttaa perusteellisempia uudistuksia. Toisaalta maan omistaminen maatalousyhteiskunnassa oli niin arvostettua, ettei kaikkia osapuolia tyydyttävää vuokrausratkaisua välttämättä olisi voitu kehittää. Sisällissodan jälkeen tilanne ajautui siihen pisteeseen, ettei paluuta menneeseen enää ollut ja tulevaisuudessa vastaavat tapahtumat haluttiin estää. Tässä on tarpeetonta pohtia syvällisemmin sisällissotaan johtaneita syitä ja sodan seurauksia, mutta lyhyesti voidaan todeta, ettei sota suinkaan ollut yksin torppareiden syy, kuten maanjakolakeja kannattavat poliitikot antoivat ymmärtää. Torppareiden asema haluttiin ratkaista pysyvästi siten, että yhteiskuntarauhan säilyminen olisi myös heidän etujensa mukaista, eikä uusia kapinoita ja levottomuuksia ilmenisi. Jälkikäteen voidaan kysyä, kuinka realistista torppareiden nousu uuteen kapinaan sisällissodan ja vankileirien jälkeen olisi ollut, mutta silloin sitä pidettiin mahdollisena. Lisäksi torpparikysymyksen lopullisen ratkaisun taustalla lienee vaikuttanut inhimillinen halu saada asia päätökseen. Sisällissota oli järkyttävä kokemus, eikä jako punaisiin ja valkoisiin ollut yksiselitteinen. Jo ennen sotaa eduskunnassa oli paljon niitä, jotka kannattivat maareformin toteuttamista. Voidaanko torpparikysymyksen ratkaisu tulkita eräänlaiseksi hyvitykseksi punaisten epäoikeudenmukaisesta

kohtelusta ja valkoisesta terroristista?

Tilattoman väestön aseman ratkaiseminen on jäänyt historiankirjoituksessa torpparikysymyksen varjoon. Todellisuudessa tilattoman väestön ongelmat olivat suurempia ja polttavampia – olihan heistä huomattava osa kokonaan asunnottomia ja suurin osa muistakin eli jatkuvasti toimeentulominimin rajoilla. Tilattoman väestön aseman ratkaiseminen ei ole herättänyt yhtä suuria tunteita kuin torpparikysymys, sillä torpparikysymyksessä kiista maasta oli niin suuri ja repivä. Kun vanhanaikainen instituutio saapui modernin maatalouden aikaan, kaksi erilaista oikeuskäsitystä ottivat rajusti yhteen. Jälkeenpäin myös kaunokirjallisuudella on ollut osansa torppareiden katkeran kohtalon esiintuomisessa ja sympatiat ovat olleet heidän puolellaan. Tilattomasta väestöstä ei olla saatu samalla tavalla otetta, sillä heidän joukkonsa on ollut suuri ja heterogeeninen. Loisväestö tietysti tarvitsi asuntoja, mutta yleisesti ottaen tilaton väestö oli kipeästi yleisen hyväksynnän tarpeessa. He olivat tilattomia – ylimääräisiä, epäonnisia ja epäonnistuneita, mihinkään kuulumattomia ja ilman minkäänlaisia oikeuksia tai julkista tunnustusta. Kun maaseudun asuntokysymys politisoitui, tiedostettiin, että tilattoman väestön maaseudulla pysyminen oli elintärkeää maatalouden kausiluontoisissa töissä, eikä heitä haluttu päästää muuttamaan pois. Siitä huolimatta tilattomille suotiin arvostuksen sijasta vain hippunen sääliä ja julkisessa keskustelussa he olivat uhka taloudelle, kehitykselle ja yhteiskuntarauhan säilymiselle.

Se, mitä tilaton väestö olisi todella tarvinnut, oli lupaus paremmasta huomisesta. He olivat 1870-luvulta asti seuranneet sivusta, kuinka talolliset rikastuivat metsärahoillaan ja he itse joutuivat kiristämään vyötään. Yleisesti ottaen koko väestön elintaso nousi 1800-luvun loppuvuosikymmeninä moninkertaiseksi verrattuna aiempaan, mutta samalla kuilu köyhien ja rikkaiden välillä syveni entisestään. Tilattomat olivat sosiaalisessa arvoasteikossa pohjalla ja heillä oli hyvin vähän mahdollisuuksia kivuta ylemmäksi. Tilattoman väestön asema helpottui näennäisesti, kun talouden rajoituksia purettiin ja palvelus- ja suojelupakko poistettiin, mutta käytännössä syvälle juurtuneet tavat ja perinteet estivät suuret muutokset. Vaikka sivistyneistön ja viranomaisten motiivi ratkaista tilattoman väestön asema oli taloudellinen ja yhteiskunnallinen, yksilötasolla se kuitenkin oli vastaus vapauden kaipuuseen ja tie arvostukseen. 1880-luvulta alkaen erilaisilla valtiollisilla tukitoimilla perustettiin uusia pienviljelystiloja ja mäkitupia, joita kunniallisina ja toimeliaina pidetyt tilattomat saattoivat saada haltuunsa. Asutustoiminta laahasi koko ajan jäljessä suhteessa tilattomien määrään. Mäkitupalaiset saivat samaan aikaan torppareiden kanssa oikeuden lunastaa mäkitupa itselleen. Toisaalta mäkitupalaiset eivät missään vaiheessa olleet samanlaisen jatkuvan häätöuhan alla kuten torpparit 1900-luvulla, sillä heidän asuntonsa ja

maapalansa olivat huomattavasti torppia pienempiä ja näin ollen maanomistajan näkökulmasta vähäpätöisiä. 1920-luvulla asutushallitus ryhtyi hankkimaan maata asutustarkoituksiin ja sotien alkuun mennessä uusia pienviljelys- ja asutustiloja syntyi lähes 30 000. Vaikka viranomaisten toimenpiteet osittain ratkaisivatkin tilattoman väestön aseman, ongelma haihtui osittain myös itsestään. 1920-luvulla kaupungit, tehtaat ja palveluammatit tarjosivat yhä enemmän vaihtoehtoja tilattoman väestön sijoittumiselle. Suurin merkitys tilattomuuden katoamisessa oli asenneilmapiirin muutos: tilattomista tuli tavallisia ihmisiä. Maanviljelys ei enää ollut ainoa kunniallinen vaihtoehto elättää itseään ja perhettään. Valtiomuotouudistuksen ja sosiaalidemokraattien aseman vakiintumisen myötä yhteiskunnallisella taustalla ei enää ollut niin suurta merkitystä, sillä lain edessä kaikki olivat tasavertaisia.

Virallisen valtiojohtoisen asutopolitiikan rinnalla sivistyneistö kävi omaa kamppailuaan maaseudun asunto-olojen parantamiseksi. Taustalla vaikuttivat valistuksen aikaiset aatteet, joiden mukaan vain hyvissä asunto-oloissa kasvoi hyviä ihmisiä hyvän yhteiskunnan tarpeisiin. Sivistyneistö määritteli hyvyyden standardit uudelleen. Perheen ihanne muuttui sukulaiset ja palvelusväen kattavasta suuresta ruokakunnasta tiiviiksi pieneksi ydinperheeksi ja samalla ydinperheen ja valtion suhdetta vaadittiin vastavuoroiseksi. Asunnossa nämä muutokset näkyivät uusina seininä. Siinä missä perinteisen talonpoikaistalon suuri tupa toimi yhtä aikaa makuuhuoneena, keittiönä ja olohuoneena, modernissa asunnossa eri toiminnot sijoitettiin omiin huoneisiinsa. Palvelusväki suljettiin omiin huoneisiinsa tai he sukulaisten tapaan muuttivat kokonaan pois perheen asunnosta. Moderni asunto tuki myös uusia sosiaalihygienisiä tarkoituksia siirtäen henkilön yksityiselämän makuuhuoneen suljetun oven taakse. Tilanne oli monessa suhteessa uudenlainen, sillä aiemmin rakentamisen aatteellisesta perustasta ei oltu samalla tavalla kiinnostuneita.

Virallisessa asutopolitiikassa ei ollut sijaa sivistyneistön luomalle modernille asunnolle, mutta maanviljelysseurat ja muut järjestöt ottivat hoitaakseen modernin asunnon ihanteiden siirtämisen maaseudulle. Tosin maanviljelysseurojen palkkaamat maatalousrakennusmestarit eivät niinkään painottaneet sosiaalihygienian merkitystä kuin asunnon ja talousrakennusten käytännöllisyyttä. Modernin maanviljelijäperheen koti olisi vaatimaton, käytännöllinen ja oman perheen tarpeita varten suunniteltu. Rakennusalan ammattilaiset kauhistelivat maaseudulle ilmestyneitä mahtipontisia ja koristeellisia huviloita, jotka levittivät tyylipiirteitään talonpoikien keskuuteen. Liiallinen koristeellisuus ei sopinut yhteen käytännöllisyyden ja vaatimattomuuden ihanteiden kanssa ja lisäksi siihen saatiin kulutettua turhaa pääomaa. Maaseudulla korostettiin asumisen

luonnonläheisyyttä. Se oli terveyden ja henkisen hyvinvoinnin lähde, josta kaupungeissa saatettiin vain uneksia. Rakentamisessa oli tärkeää huomioida luonnon suomat mahdollisuudet esimerkiksi hyödyntämällä auringonvaloa ja -lämpöä sekä raitista ulkoilmaa myös sisätiloissa.

Vaikka asutuskysymyksen politisoituminen lähti liikkeelle sivistyneistön huolestumisesta maaseudun työväestön asunto-oloista, heidän välillään oleva kuilu oli ja pysyi syvänä. Maatalousrakennusmestarit ja muut rakennusalan ammattilaiset eivät työssään puuttuneet maaseudun työväestön asunto-oloihin, vaan ”vähäisin” asunto heille oli pienviljelystila. Maaseudun työväestö asui ja rakensi, miten parhaiten taisi, eikä kukaan puuttunut asumisen laatuun. Tämä oli sinänsä ymmärrettävää, sillä järjestötaustaiset maatalousrakennusmestarit pyrkivät viime kädessä ainoastaan lisäämään maatalouden tuottavuutta muun muassa suunnittelemalla talous- ja tuotantorakennuksia modernin maatalouden tarpeisiin ja yleisesti ottaen rakennusalan ammattilaiset saivat enemmän ammatillista haastetta kaupungeista kuin maaseudulta. Tutkimusajankohtana Suomen rakennusmestariiliiton äänenkannattajassa, Rakennustaito-lehdessä, oli ainoastaan yksi kannanotto maaseudun työväestön asunto-olojen puolesta. Siinä tuntemattomaksi jäänyt kirjoittaja vaati kuntia palkkaamaan rakennusmestareita, jotka kantaisivat huolta myös *”maaseudun kurjista mökeistä ja mäkituvista”*.

Kurjissa mökeissä ja mäkituvissa elettiin niukkuuden keskellä ja ahtaasti. Lupaukset paremmasta huomisesta antoivat odottaa itseään varsin pitkälle 1920-luvulle. Vaikka maanjakojen valmistelu aloitettiin jo 1800-luvun puolella, ne eivät toteutuneet ennen Suomen itsenäistymistä. Nuorella itsenäisellä valtiolla oli suuremmat intressit, paremmat mahdollisuudet ja suurempi moraalinen velvoite pitää huolta kansalaisistaan kuin Suomen Suuriruhtinaskunnalla. 1920-luvulla suhteessa muuttuneisiin hygieniäkäsityksiin ja nousevaan elintasoon ajatus siitä, että jonkun ainoa asunto oli hyväntahtoisen kansalaisen saunarakennus, alkoi tuntua yhä vähemmän hyväksyttävältä. Torpparikysymyksen ratkaisun ja asutustoiminnan myötä luotiin uusi pientilavaltainen Suomi, jossa syntyperä ei enää määritellyt elämän lopullista kulkua.

Lähteet ja kirjallisuus

Lait, asetukset ja valtioneuvoston päätökset

Asemakaavalaki 24.4.1931/145.

Asetus asutusrahastoista 8.5.1920/134.

Asetus taajaväkisten maalaisyhdyskuntien järjestämisestä eräissä tapauksissa 15.6.1898.

Asetus torpan, lampuotitilan ja mäkitupa-alueen vuokrauksesta 12.3.1909/12.

Irtolaisasetus 2.4.1883/17.

Laki eräistä naapuruussuhteista 13.12.1920/26.

Laki maan hankkimisesta asutustarkoituksiin 25.11.1922/278.

Laki maanvuokrasta maalla 19.6.1902/19.

Laki taajaväkisistä maalaisyhdyskunnista 22.5.1931/185.

Laki vuokra-alueiden lunastamisesta 15.10.1918/135.

Keisarillisen Majesteetin Armollinen Julistus toimenpiteistä Suomen tilattoman väestön taloudellisen ja yhteiskunnallisen aseman parantamiseksi 26.5.1896.

Keisarillisen Suomen Senaatin kirje Uudenmaan läänin Kuvernöörille sen 400,000 markan suuruisen summan käyttämisestä, joka Keisarillisen Majesteetin Armollisen julistuksen kautta 26 p:ltä Toukokuuta 1896 on suomen yleisistä varoista määrätty tilattoman väestön taloudellisen ja yhteiskunnallisen aseman parantamiseksi eri osissa Suomenmaata 5.12.1898/62.

Rakennuskaari 1.1.1734/2.

Valtioneuvoston päätös, joka sisältää maalaiskuntain asutuskassain johtosäännön 14.5.1920/143.

Lehdet

Rakennustaito 1906-1939. Kirjapaino-osakeyhtiö Sana, Helsinki.

Satakunta 3.8.1878

Lähdekirjallisuus

Brunius, August 1917. Koti ja Kontu. Ruotsalaisen huvilan ja huvilakaupungin tutkielmia. Suom. Adèle Asp. Lahden kirjapaino- ja sanomalehtiosakeyhtiö, Lahti.

Gebhard, Hannes 1909. Katsaus yhteiskuntataloudellisiin oloihin Suomen maalaiskunnissa. WSOY, Porvoo.

Gebhard, Hannes 1910. Tilastollinen tutkimus yhteiskuntataloudellisista oloista Suomen maalaiskunnissa vuonna 1901. Keisarillisen senaatin kirjapaino, Helsinki.

Gebhard, Hannes 1923. Suuret maakysymyksemme. WSOY, Porvoo.

Jahnsson, Yrjö 1907. Tilattoman väestön lainarahasto ja sen periaatteet. Asutuspoliittinen tutkimus. Työväen Sanomalehti O.-Y., Helsinki.

Nieminen A. W. 1924. Maatalousrakennukset. Ohjeita keskikokoisten ja pienten tilojen omistajille. 3. painos. Tietosanakirja-OY:n kirjapaino, Helsinki.

Oker-Blom Max 1918. Terveiden tupa eli kuinka oman mökkinen rakennan. WSOY, Porvoo.

Paulaharju, Samuli 1906. Kansatieteellinen kuvaus asuinrakennuksista Uudellakirkolla Viipurin läänissä. Suomalaisen kirjallisuuden seuran kirjapaino Oy, Helsinki.

Penttilä, Vilho e. a. 1903. Talonpoikaistalo ulkoa ja sisältä. Suomen teollisuuslehden joulujulkaisu.

Stålberg 1995. Irtolaisuus Suomen lain mukaan. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 4/95. Näköispainos v. 1893 painoksesta. Painatuskeskus Oy, Helsinki.

Komiteanmietinnöt

Asutustoimintakomitean mietintö 1933:11. Asutustoiminta. Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki.

Maaseudun asuntokomitean mietintö 1937:6. Maaseudun asunnot. Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki.

Kuvat

Kuva 1. Torppa Ruovedeltä 1910- tai 1920-luvulta. Kuvaaja Matti Luhtala. Tampereen museoiden kuvatietokanta Siiri.

[http://siiri.tampere.fi/VALOKUVA/web/ImageContentServlet?uri=http://museosiiri.tampere.fi:8080/VALOKUVA/content/SIR_EXEC/thumbnails/primary/20110224/12985329974540.jpg] Haettu 3.5.2011.

Kuva 2. Torppa 1920-luvulta. Kuvaaja Matti Luhtala. Tampereen museoiden kuvatietokanta Siiri.

[http://siiri.tampere.fi/VALOKUVA/web/ImageContentServlet?uri=http://museosiiri.tampere.fi:8080/VALOKUVA/content/SIR_EXEC/thumbnails/primary/2003092908/10648133127980.jpg] Haettu 3.5.2011.

Kuva 3. Kuuslahden torppa Tampereelta vuonna 1910. Kuvaaja Axel Tammela. Tampereen museoiden kuvatiekanta Siiri. [http://siiri.tampere.fi/displayObject.do?uri=http://museosiiri.tampere.fi:8080/VALOKUVA/content/SIR_EXEC/images/primary/20070917/11900132477070.jpg] Haettu 23.4.2014.

Kuva 4. Kalliojärven torppa Kurusta vuonna 1901. Kuvaaja Axel Tammela. Tampereen museoiden kuvatiekanta Siiri. [http://siiri.tampere.fi/displayObject.do?uri=http://museosiiri.tampere.fi:8080/VALOKUVA/content/SIR_EXEC/images/primary/2003092911/10648240490190.jpg] Haettu 23.4.2014.

Kuva 5. Borgströmin huvila Hankoniemessä 1890-luvulta. Kuvaaja K. E. Ståhlberg. Museoviraston kuvakokoelmat. [https://www.kuvakokoelmat.fi/pictures/view/HK19580401_98] Haettu 28.4.2014.

Kuva 6. Talonpoikaistalo Orivedeltä vuodelta 1902. Kuvaaja Axel Tammela. Tampereen museoiden kuvatiekanta Siiri. [http://siiri.tampere.fi/displayObject.do?uri=http://museosiiri.tampere.fi:8080/VALOKUVA/content/SIR_EXEC/images/primary/2003092911/10648238894660.jpg] Haettu 28.4.2014.

Kuva 7. Julkisivupiirustus. P. Makkosen ehdotus pienviljelijän kodiksi. Rakennustaito 1908, 250. Kirjapaino-osakeyhtiö Sana, Helsinki.

Kuva 8. Pohjapiirustus. P. Makkosen ehdotus pienviljelijän kodiksi. Rakennustaito 1908, 250. Kirjapaino-osakeyhtiö Sana, Helsinki.

Muistitieto

Nuoria 1800-luvun lopulla. Mooses Lehtisen (s. 1878) haastattelun pohjalta kirjoitettu. Työvään Muistitietotoimikunnan kokoelmat, Työvään arkisto. [http://www.veteraanienperinto.fi/suomi/Kertomukset/siviili/1900/nuorisoa_1800.htm] Haettu 28.4.2014.

Tilastot

Suomen virallinen tilasto: Rahanarvokerroin 1860-2010. Verkkojulkaisu. Tilastokeskus, Helsinki. [http://www.tilastokeskus.fi/til/khi/2010/khi_2010_2011-01-14_tau_001.html] Luettu 12.4.2011.

Tutkimuskirjallisuus

Aarrevaara, Eeva 2002. Muuttuvat maatilat. Suomen maaseudun rakentaminen 1900-luvulla. Näyttelyluettelo. Lahtikopio Oy, Lahti.

Alanen, Aulis 1964. Hannes Gebhard. Yhteiskirjapaino Oy, Helsinki.

Cavén, Olli e. a. 2002. Pärekatto. Museovirasto, rakennushistorian osasto, Helsinki.

Haapala, Pertti 1989. Sosiaalhistoria. Johdatus tutkimukseen. Gummeruksen kirjapaino Oy,

Jyväskylä.

Haapala, Pertti 2007. Kun kaikki alkoi liikkua. Häggman Kai (toim.) 2007. Suomalaisen arjen historia 3. Modernin Suomen synty. WS Bookwell Oy, Porvoo.

Haatanen, Pekka 1968. Suomen maalaisköyhälistö tutkimusten ja kaunokirjallisuuden valossa. WSOY, Porvoo.

Hietanen, Silvo 1982. Siirtoväen pika-asutuslaki 1940. Asutuspoliittinen tausta ja sisältö sekä toimeenpano. Painatusjaos Helsinki, Helsinki.

Huhtamies, Mikko 2008. Maan mitta. Maanmittauksen historia Suomessa 1633-2008. Edita Prima Oy, Helsinki.

Häggman, Kai 1994. Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa. Painatuskeskus Oy, Helsinki.

Juntto, Anneli 1990. Asuntokysymys Suomessa Topeliuksesta tulopoliittikkaan. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisu no 50. Valtion painatuskeskus, Helsinki.

Jutikkala, Eino 1942. Suomen talonpojan historia. WSOY, Porvoo.

Kautonen, Heimo e. a. 1963. Maaseutukaavoitus. Maalaiskuntien liiton kirjapaino, Helsinki.

Manninen, Matti 1974. Asuntopoliitiikan perusteita. Gummerus Oy, Jyväskylä.

Neuvonen, Petri; Mäkiö, Erkki; Malinen, Maarit 2002. Kerrostalot 1880-1940. Karisto Oy, Hämeenlinna.

Niemelä, Jari 1996. Lääninlampureista maaseutukeskuksiin. Maaseutukeskusten ja niiden edeltäjien maatalousneuvonta 1700-luvulta 1990-luvulle. Tammer-Paino Oy, Tampere.

Nikula, Riitta 1993. Rakennettu maisema. Suomen arkkitehtuurin vuosisadat. Otava, Keuruu.

Paatela, Juhani; Autio, Veikko; Sallinen, Veli-Tuomas; Vauraste, Helena; Leppänen, Ritva (toim.) 1976. Tuottava maa 1. Yhteiskirjapaino Oy, Helsinki.

Peltonen, Matti 1992. Talolliset ja torpparit. Vammalan kirjapaino Oy, Vammala.

Peltonen, Matti 2004. Torpparikysymys. Teoksessa Peltonen, Matti (toim.) 2004. *Suomen maatalouden historia 2. Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle*. Gummerus kirjapaino Oy, Jyväskylä.

Rasila, Viljo 1970. Torpparikysymyksen ratkaisuvaihe. Suomen torpparikysymys vuosina 1909-1918. Historiallisia tutkimuksia 81. Pohjois-Karjalan kirjapaino Oy, Joensuu.

Rasila, Viljo 1982. Väestönkehitys ja sosiaaliset ongelmat. Teoksessa Ahvenainen, Jorma; Pihkala, Erkki; Rasila, Viljo (toim.) Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi. KK laakapaino, Helsinki.

Ruonavaara, Hannu 1993. Omat kodit ja vuokrahuoneet. Sosiologinen tutkimus asunnonhallinnan

muodoista Suomen asutuskeskuksissa 1920-1950. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C, Osa 97. Painosalama Oy, Turku.

Saarikangas, Kirsi 2002. Asunnon muodonmuutoksia: puhtauden estetiikka ja sukupuoli modernissa arkkitehtuurissa.

Tiainen, Hannes 1984. Asutustoiminnan yhteiskunnallinen merkitys. Teoksessa Naskila, Marja (toim.) 1984. Rakentamisen aika. Asutus ja maanhankinta. Karisto Oy, Hämeenlinna.

Tommila, Päiviö 1999. Suuri adressi. WSOY Juva, Helsinki.

Valonen, Niilo; Korhonen, Teppo 2006. Suomalainen piha: rakennushistoriallisia päälinjoja. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.

Vihola, Teppo 2004. Pärjääkö pienviljelys? Teoksessa Peltonen, Matti (toim.) 2004. *Suomen maatalouden historia 2. Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle*. Gummerus kirjapaino Oy, Jyväskylä.

Vuorela, Toivo 1975. Suomalainen kansankulttuuri. 3. painos. WSOY, Porvoo.